

Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies
1 (10) /2019
ISSN 2409-952X

Youth in Central and Eastern Europe Sociological Studies

1 (10) /2019

ISSN 2409-952X
czasopisma.up.krakow.pl/index.php/sociological-studies

TABLE OF CONTENTS

ОКСАНА ЗЕЛЕНА

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....4
(**OKSANA ZELENA. POLITICAL CULTURE OF YOUTH AND PERSPECTIVES OF DEMOCRACY DEVELOPMENT IN UKRAINE**)

ЕЛЛІНА ПАНАСЕНКО

СВІТЛАНА СЯПІНА

ЯНА ТОПОЛЬНИК

СОФІЯ БЕРЕЗКА

ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА РОЗРОБЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУ «ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТНЬОЇ ПЛАТФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ „ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”».....15
(**ELLINA PANASENKO, SVITLANA SAIAPINA, YANA TOPOLNYK, SOFIA BEREZKA. THE THEORY AND PRACTICE OF DEVELOPMENT THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROJECT «THE TECHNOLOGIES OF TOLERANCE FORMATION BY MEANS OF THE EDUCATIONAL PLATFORM OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION «DONBAS STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»»**)

АННА ШИДЕЛКО

РЕЗУЛЬТАТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.....24
(**ANNA SHYDELKO. RESULTS OF PSYCHOLOGICAL STUDY ON SUICIDAL TENDENCIES AMONG STUDENT YOUTH**)

СВІТЛАНА КОГУТ

АННА КРАВЧЕНКО

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНИХ АДАПТАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ІЗ СІМЕЙ-МІГРАНТІВ (на прикладі шкіл Баварії).....35
(**SVITLANA KOHUT, ANNA KRAVCHENKO. POTENTIAL OF EDUCATIONAL ADAPRTATION PROGRAMS FOR PUPIL'S YOUTH OF MIGRANTS FAMILIES (ON EXAMPLE OF SCHOOLS IN BAVARIA)**)

АННА БОЯРСЬКА-ХОМЕНКО

ЛЮДМИЛА ШТЕФАН

ПРОЦЕДУРА ВИЗНАННЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВИТИ МОЛОДІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ.....46
(**ANNA BOYARSKA-KHOMENKO, LYUDMILA STEFAN. PROCEDURE FOR RECOGNITION OF NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE ON THE BASIS OF POLISH EXPERIENCE**)

ЛЮДМИЛА ЮЗВА

СУСПІЛЬНІ ТРАВМИ РЕПРЕЗЕНТОВАНІ ЧЕРЕЗ АВТОБІОГРАФІЧНІ ТЕКСТИ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....54
(**LYUDMYLA YUZVA. SOCIAL TRAUMA REPRESENTED THROUGH AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS OF UKRAINIAN STUDENT YOUTH**)

IRYNA KOLOSOVSKA

VOLODYMYR LYS

FEATURES OF CHILDREN'S RIGHTS AND BEST INTERESTS PROTECTION IN
INSTITUTIONAL CARE AND UPBRINGING INSTITUTIONS DURING THE COVID-19
PANDEMIC. REGIONAL ASPECT.....91

Оксана Зелена*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджується тип політичної культури української молоді. Аналізуються теоретичні засади політичної культури як соціокультурного феномену. Одним із засобів всебічного пізнання ціннісних моделей політичних культур розглядається її типологізація. Висвітлюється специфіка поєднання чистих типів політичної культури та утворення змішаних форм. Фокус уваги зосереджується на характеристиці активістського типу, без розвинутих ознак якого не можливо сформувати так звану громадянську культуру. Обґрунтовується необхідність нового підходу у визначенні ролі молоді у політичних процесах та формуванні нового типу політичної культури. Визначається, що лише в умовах демократії можна виховати активних та відповідальних молодих громадян. Автор показує, що молоде покоління, яке виросло в умовах незалежності, через практику участі у Майданах, демонструє ознаки нового типу політичної культури. На основі емпіричних даних продемонстровано рівень ставлення молоді до політики та окреслено перспективи розвитку демократії й формування активістського типу політичної культури.

Ключові слова: політична культура, молодь, типи політичної культури, громадянська культура.

The article investigates the type of the political culture of Ukrainian youth. The article analyzes theoretical foundations of political culture as a sociocultural phenomenon. One of the means of comprehensive knowledge of the value models of political cultures is its typology. The specificity of the combination of pure types of political culture and the formation of mixed forms is highlighted. The attention is focused on the characteristic of the activist type, without the developed features of which it is impossible to form the so-called civic culture. The necessity of a new approach in determining the role of youth in political processes and the formation of a new type of political culture are substantiated. It is determined that active and responsible citizens can be brought up only in the conditions of democracy. The author shows that young generation, that grew up during independence, through the practice of participation in Maidan, demonstrates features of a new type of political culture. On the basis of empirical data the level of attitude of youth towards politics has been demonstrated and the prospects for the development of democracy and the formation of an activist type of political culture have been outlined.

Keywords: political culture, youth, types of political culture, civic culture.

ВСТУП

У сучасних умовах Україна переживає складний і суперечливий період суспільних трансформацій. Особливості еволюції політичної системи України та її культури відображаються у життєдіяльності молоді як об'єкта та суб'єкта політики

---

*Оксана Зелена – кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2148-6439>.

Наукові інтереси: політична культура, громадянська освіта, соціологія молоді.

E-mail: OksanaZel@ukr.net.

соціокультурних відносин. Молодь є важливою складовою українського суспільства, бо є не лише носієм інтелектуального потенціалу, а визначальним фактором соціально-економічного прогресу. Відповідно процес державотворення теж значною мірою залежить від здатності молоді бути активною творчою силою.

Варто зауважити, що сучасна українська молодь виросла в умовах руйнування стереотипів поведінки, стрімких і не завжди позитивних соціально-економічних процесів та ціннісних змін, тому значна її частина залишилась без надійних політичних та соціокультурних орієнтирів, не формується громадянська свідомість, втрачаються духовно-моральні ідеали, зростає відчуженість від суспільства й держави. Відтак, перспектива подальшого розвитку демократичної України пов'язана, перш за все, з особливостями формування політичної культури молоді, її політичними цінностями, політичним вибором та ставленням до влади.

Метою нашої статті є вивчення політичної культури молоді через інтерпретацію її ставлення до політики, як переосмислення своєї ролі в державі.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблематика політичної культури та процес її формування тривалий час досліджується як серед закордонних, так і вітчизняних науковців у галузі політології, соціології, культурології та ін. Зокрема актуальність запиту доводить той факт, що у сучасних політологічних дослідженнях існує більше тридцяти визначень політичної культури (Здіорук, 2006, с. 47). Це жодною мірою не є ознакою інтелектуального хаосу в її розумінні, а виражає багатогранність явища, різноманітність його зв'язків із політичною дійсністю. Концептуальну основу політичної культури заклали Й.-Г. Гердер (Гердер, 1977), Г. Алмонд (Almond, 1956), С. Верба (Verba, 1965) та інші. Вони аналізували структуру, функції політичної культури, вивчали орієнтації, поведінку та організацію акторів політичної культури. Зокрема Г. Алмонд, розкриваючи поняття політичної культури, назвав її психологічним феноменом, коли кожна політична система «включена в особливий зразок орієнтацій на політичні дії» (Almond, 1956, p. 396).

В українській політичній думці поняття «політична культура» чи не вперше застосував В. Липинський, який визначив політичну культуру як включення наукових знань у політичний процес (Липинський, 1995, с. 344). В незалежній Україні питання політичної культури одразу набули наукової актуальності. Вже у 1991 р. було ґрунтовно досліджено політичну культуру населення України науковцями Інституту соціології НАН України (Є. Головахою, Н. Паніною, Ю. Пахомовим та ін.) (Головаха, Панина, Пахомов, Чурилов и др., 1993).

Серед комплексних досліджень варто виокремити монографію Є. Головахи «Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні» (Головаха, 1997, с. 96), у якій вчений визначає політичну культуру як «сукупність сталих форм політичної свідомості та поведінки, що визначають особливості функціонування суб'єктів політичного процесу в межах певної політичної системи»,

й аналізує ті елементи, що, на його думку, безпосередньо відображають послідовність залучення народу до сфери політичного життя суспільства. Значний внесок у дослідження політичної культури в Україні зроблено Л. Нагорною (Нагорна, 1998). Дослідниця ґрунтовно розкриває сутнісні характеристики політичної культури українського суспільства та визначає особливості її становлення в умовах демократичних перетворень. Політичну культуру студентської молоді у контексті компетентнісного підходу вивчали Руслана Каламаж та Володимир Ільницький (Каламаж, Ільницький, 2018).

У статті використовуємо результати соціологічного проекту «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль», реалізований у травні-червні 2015 року науковцями Інституту соціології Державної вищої східноєвропейської школи у Перемишлі й кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівники проекту П. Длугош та С. Щудло). Дослідження проводилося методом анкетного опитування серед учнів випускних класів загальноосвітніх шкіл міст Перемишля (Республіка Польща) та Дрогобича (Україна). Вибірка формувалася методом основного масиву: у Перемишлі опитано 717 учнів, у Дрогобичі – 584. Автор статті була безпосереднім учасником польового етапу дослідження. Також використовуємо результати соціологічного опитування, проведеного Центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова у вересні 2017 року у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2008 респондентів, віком від 18 років. Результати дослідження включені в інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 17 грудня 2017 «Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми».

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Політична культура включає стійкі уявлення, орієнтації, цінності, переконання, зразки поведінки, які регулюють взаємовідносини влади і народу. Багатогранність цього соціокультурного феномену зумовила появу різних наукових підходів. Для прикладу, серед закордонних досліджень виділяють три – об'єктивістський, суб'єктивістський та конструкціоністський (Соловей, Штерн, 2012, с. 29). За першим підходом політична культура – це культура поведінки в політиці. Другий розглядає політичну культуру як нав'язування індивіду політичних змістів і орієнтацій. Нарешті, конструкціоністський підхід передбачає ціннісне розуміння політики і політичної культури. Всі ці визначення, на нашу думку, вказують, що політична культура є важливим елементом політичної системи, яка допомагає розкрити зміст політичного життя суспільства. У нашому дослідженні розглядаємо політичну культуру як ставлення людей певної країни, зокрема України, до політики чи політичного процесу загалом, а також до самих себе й своєї ролі у цьому процесі. Оскільки, людина може сприймати себе як пасивного члена, від якого нічого не залежить у політиці, а може вважати себе важливим компонентом політичної системи. Таким підходам сприяють політичні традиції та суспільні обставини, в

яких формується культура. Ми акцентуємо увагу на формуванні активістського типу політичної культури через інтерпретацію ставлення молоді до політики, як переосмислення своєї ролі в державі.

Запит на нову генерацію політичної еліти та лідерів в українському суспільстві є очевидним. Практика двох Майданів – Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції Гідності (2013 р.) у новітній українській історії показала, що молодь є рушієм соціальних перетворень (Головаха, 2015). Це спонукає до появи зовсім нового підходу у визначенні ролі молоді у державотворчому процесі. Цілком погоджуємось з дослідницею Анною Карнаух, стосовно зміни радянських постулатів у трактуванні молоді виключно як об'єкту ідеологічного, економічного, а, головне, виховного впливів (Карнаух, 2006, с. 5). Вважаємо, що забезпечення ефективних демократичних змін у суспільстві обумовлюється приматом особистості, її саморозвитком, активною життєвою позицією за власним покликом душі, а не за вимогами та потребами будь-кого. Відтак, важливо допомогти молодим українцям через засвоєння нових знань, закласти не лише нові світоглядні, ціннісні орієнтації, але й сформувати державницьку громадянську позицію. На наш погляд, найважливішим чинником формування політичної свідомості та політичної культури, поряд із навчанням є суспільна активність, яка насамперед знаходить свій вияв у зацікавленості політикою.

Одним із засобів всебічного пізнання ціннісних моделей політичних культур є їх типологізація. Найуживанішою у сучасній політичній науці є методика порівняння політичних культур, запропонована Г. Алмондом і С. Вербою. Вона виокремлює три основні типи політичної культури: патріархальний, підданський і активістський (Almond, Verba, 1963, р. 114). Зокрема, патріархальна політична культура зорієнтована на локальні цінності (цінності клану, племені, роду) і може виявлятися у формі місцевого патріотизму, поваги до сім'ї, сюди ж можна віднести явище корупції та появу політичної «клановості». Підданський тип політичної культури (або культура підкорення) характеризується пасивним ставленням громадян до політичної системи. Нарешті, активістський тип політичної культури (або культури участі), на якому фокусуємо нашу увагу, формує особу, що орієнтується на активну роль у функціонуванні політичної системи. Проте специфіка всіх типів полягає у тому, що у чистому вигляді вони не існують. За висновками Г. Алмонда і С. Верби, на практиці вони взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми, з перевагою тих або інших компонентів: патріархально-підданська, піддансько-активістська та патріархально-активістська політичні культури (Almond, Verba, 1963, р. 223). У нашому дослідженні використовуємо типологію політичної культури залежно від перетину суттєвих характеристик об'єкта політичної культури з її суб'єктом. Йдеться про демократичну чи тоталітарну, інтегровану чи фрагментарну, патріархально-підданську чи активістську та ін.

Складність формування нового типу політичної культури українського суспільства полягає в тому, що за визначенням Є. Головахи, – це суспільство стихійної пострадянської трансформації і відкладеного декларативного транзиту

(Головаха, 2015). Його характерними рисами вчений називає подвійну інституціональну систему, масову аномійну деморалізацію і соціальну незалученість, також цінності часів «викривленого модерну». Тобто, колишня ціннісно-нормативна система, що консолідувала тоталітарне суспільство, зруйнована, а нова, ґрунтована на демократичних цінностях, ще не сформована. Українські дослідники вважають, що сучасна політична культура громадян України характеризується як така, що містить демократичні та авторитарні компоненти (політична культура змішаного типу). Окрім того, це фрагментарна політична культура перехідного етапу розвитку українського суспільства (Нагорна, 1998, с. 36). Вона відрізняється від політичної культури країн стабільної демократії значно нижчим ступенем розвиненості громадянського суспільства та політичної освіченості населення, рівнем політичної активності громадян, структурами політичної ідентичності.

Ми погоджуємось з оцінкою Тетяни Джиги щодо домінування підданської політичної культури в сучасній Україні. Елементи активістської культури, яка сприяє формуванню активної громадянської позиції, малорозвинені (Джиги, 2011, с. 66). На думку дослідниці, чітка громадянська позиція, ініціативність, почуття відповідальності за стан справ у країні є рідкісним явищем в українському суспільстві. В країні не сформовано громадянської культури, за якої більшість громадян переконані, що можуть відігравати і відіграють активну роль у політиці.

На нашу думку, основним стрижнем політичної культури української молоді має бути усвідомлення потреб власної держави і, відповідно, формування державотворчої психології, досягнення гармонійного поєднання інтересів і потреб особи, громадянського суспільства і держави. Акцентуємо увагу на становленні активістського типу, без домінування якого не можливо сформувати громадянську культуру. Громадянська культура є найбільш характерною для демократичних суспільств. Вона сприяє нормальному функціонуванню суспільства, створює основу соціальної стабільності. Це доводили також Г. Алмонд і С. Верба (Almond, Verba, p. 210). Вчені підкреслюють, що зміст поняття громадянської культури, вони зовсім не ототожнюють з нормами громадянської поведінки, яку передусім пов'язують з політичною активністю. Особливістю громадянської культури є те, що зразки раціонально-активістської поведінки добре уживаються з елементами патріархальної та підданської культур. Такий тип політичної культури зберігає дотримання в суспільстві громадянського консенсусу як необхідної засади демократії, навіть, за наявності в ній різних політичних орієнтацій.

Політична практика країн Заходу доводить, що формувати громадянську культуру можна лише в умовах демократії, ефективність якої обумовлюється одночасним поєднання автономності особи, з правом на свободу, та усвідомлення частиною спільноти рівних собі громадян (Климончук, 2012, с. 75). Власне, на цьому наголошує один із представників теорії партисипативної демократії Б. Барбер. В основу свого вчення він поклав ідею громадянства, тобто формування специфічного типу демократичної спільноти, в якій окремі індивіди постають як

активні учасники спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу (Барбер, 2005, с. 259).

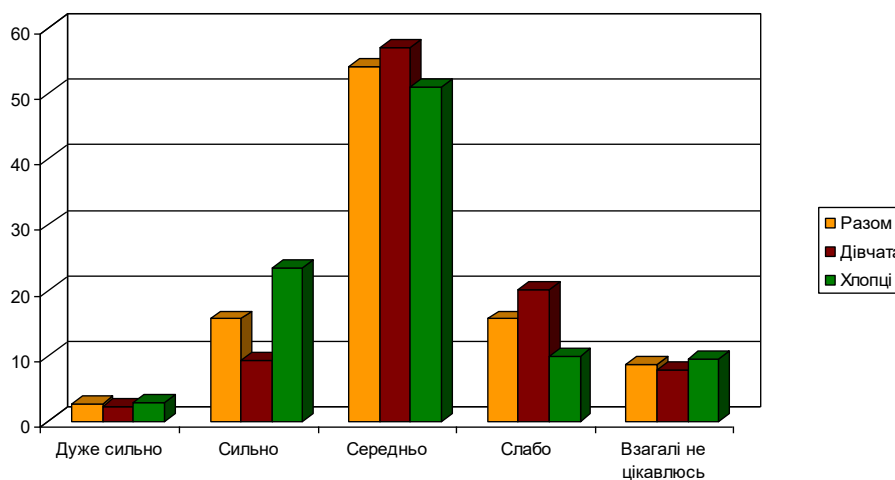
Вважаємо, що формування активістського типу політичної культури молоді, можливе за умов перетворення українського суспільства, за визначенням Ю. Габермаса на «спільність людей, об'єднаних не лише на основі інтересів, а й спільної громадянської культури та виховання, які реалізуються в політичних діях через інститути партисипативної демократії» (Габермас, 2005). Одним із чинників формування громадянськості є політична участь. Слід підкреслити, що поряд із категорією «політична участь» часто використовують такі поняття, як «громадянська/політична дія», «суспільно-політична активність», «громадянська залученість» тощо. У нашому дослідженні розглядаємо політичну участь громадян через їхнє ставлення до політики.

АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Спираючись на результати опитування «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль», респондентами якого були учні випускних класів, віком 15 – 16 років і згідно вікового цензу ще не володіють активним виборчим правом, проаналізуємо їхнє ставлення до політики. Цей аспект був досліджений Ярославом Комарницьким (Комарницький, 2016). Для аналізу відповідей молоді на питання «Чи цікавитеся Ви політикою?» ми використали п'ятибальну шкалу: «дуже сильно», «сильно», «середньо», «слабо», «взагалі не цікавлюсь». Найбільшою мірою цікавляться політикою лише 2,6% опитаних. Частка тих, хто виявив середню зацікавленість політикою є найбільшою і становить 54,1%. Слабо цікавляться політикою – 15,6% опитаних. Нарешті, частка тих, хто зовсім не цікавиться політикою – 8,7%.

Гендерний аналіз відповідей засвідчив, що хлопці виявили більше зацікавлення політикою у порівнянні з дівчатами.

Рис. 1. Рівень зацікавлення молоді політикою (%).

Джерело: укладено автором на основі масиву даних дослідження

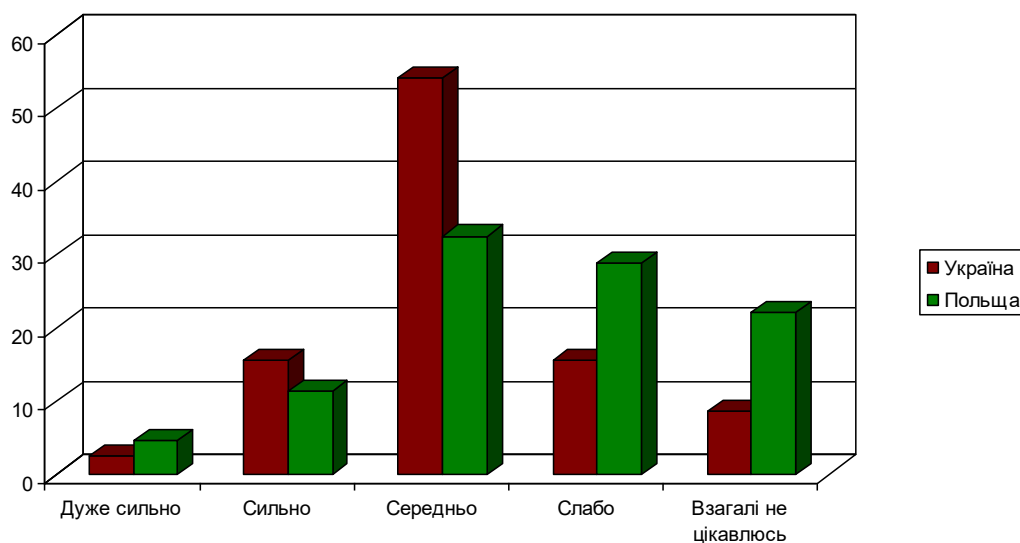
Якщо відсоток хлопців, які дуже сильно цікавляться політикою трохи більший порівняно з дівчатами – 2,9 проти 2,3, то частка хлопців, які сильно цікавляться

політикою 23,4% перевищує частку дівчат – 9,3%. Натомість середню зацікавленість виявили більше дівчата – 57,0%, а відсоток хлопців становив 50,9%.

Слабо цікавляться політикою 20,1% дівчат та 9,9% хлопців. Взагалі не цікавляться політикою більше хлопці – 9,4%, аніж дівчата – 7,9%. Більш наочно результати представлені на рисунку 1.

Для того, щоб закріпити наше уявлення щодо рівня зацікавлення політикою української молоді, порівняємо відповіді українських школярів з польськими. Результат порівняння візуалізуємо на рисунку 2.

Рис. 2. Порівняльний аналіз рівня зацікавлення політикою української та польської молоді (%).

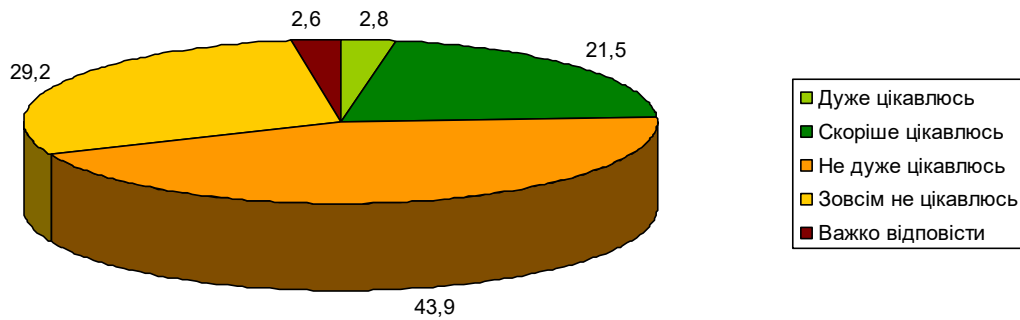
Джерело: укладено автором на основі масиву даних дослідження

Відповіді українських та польських респондентів сконцентрувалися біля усереднених позицій. Однак, якщо більше половини українських школярів вказали «середню» зацікавленість політикою (54%), то відповіді польських школярів розділились між позиціями «середньо» (32,5%) та «слабо» (28,8%). У порівнянні з українцями, у Польщі суттєво більше тих, хто зовсім не цікавиться політикою – відповідно, 22,1% та 8,7%.

За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова*, яке проводилось у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, розглянемо рівень зацікавлення політикою наступної вікової групи молоді (від 18 до 29 років). Аналіз відповідей показує, що загалом цікавляться політикою 24,3% респондентів, не дуже цікавляться 43,9%, а тих, хто зовсім не цікавиться політикою – 29,2%. (Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми, с. 29). Відповіді подано на рисунку 3.

*Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми // Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 14 грудня 2017 р. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf

Рис. 3. Рівень зацікавлення політикою молоді, віком 18-29 років(%).

Джерело: укладено автором на основі [Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми // Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 14 грудня 2017 р. Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf]

Зіставлення даних, представлених на рисунках 2 і 3, дає підстави до висновку, що з віком зростає рівень зацікавлення політикою молоді. Водночас, з'являється група молоді, яка чітко артикулює байдуже ставлення щодо політики. Можемо їх назвати абсентеїстами.

Дозволимо собі припустити, що випускники шкіл надалі навчаючись чи працюючи, в силу різних обставин, не досить успішно політично соціалізуються і відчужуються від політичного життя. На нашу думку, причини не досить активного зацікавлення молоді політичним життям різні. Одна з них – політичне незнання, якому протиставляється добра обізнаність в інших сферах, висока раціональність, із якою добиваються поставлених цілей в особистому житті. Незнання і заміщення понять сприяють тому, що не формуються навички політичної участі й політичний досвід. За даними цього ж опитування, лише третина молоді вважають, що їх участь потрібна для того, щоб ситуація в країні змінилася на краще, 47% такої потреби не відчують (Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми, с. 32).

Водночас вважаємо, що відсутність реального та дієвого верховенства права й системна безвідповідальність політичної еліти, що призводить до поступового унормування безвідповідальності на рівні повсякденних практик, сприяє ще більшому дистанціюванню молоді від політики, поширення в суспільстві настроїв апатії, песимізму та цинізму на тлі стійких патерналістських настановлень широких верств населення.

Однак, на думку автора даної статті, не варто бути такими категоричними в плані відсутності зрушень у формуванні громадянської активності молодих українців. Протестні рухи під час українських Майданів, про які ми вже згадували, вказують на факт їх беззаперечного впливу на формування громадянських та національних якостей молоді. Українські соціологи переконані у поступових якісних соціальних змінах після Євромайдану (2013). До цих подій українське суспільство характеризували як спільноту, а після – фіксують процес перетворення української спільноти у громаду (Блудша, 2014). Це зумовлює зростання ступеню соціального зчеплення і збільшує можливість творення громадянського суспільства. Цілком поділяємо думку експертів про те, що демонстрація самоорганізації та самоврядування по всіх горизонталях і вертикалях на Майдані є яскравим підтвердженням реального громадянського суспільства (Блудша, 2014). Американський професор Френсіс Фукуяма вважає, що Україна показала наявність у неї дуже потужного громадянського суспільства, з яким потрібно рахуватися, але процес формування ще не завершено (Олбрайт, 2014). Український історик Ярослав Грицак теж стверджує, що Євромайдан продемонстрував приклад суспільної зорганізованості з дуже чітким розподілом праці. Ця характеристика належить до середовищ із горизонтальною структурою, де ієрархія не має значення. На думку науковця, у євромайданівців інші цінності: всі з вищою освітою, соціально між собою рівні, живуть і діють не в елітарних, а в егалітарних середовищах – таких, до прикладу, як Фейсбук (Грицак, 2013). Цілком погоджуємось із висновками Я. Грицака: «Євромайдан є найкращим підтвердженням ціннісної зміни, яка сталася за останні 10 – 15 років в Україні. Її головним рушієм є не лише середній клас (у широкому розумінні: від журналістів й «айтішників» до середнього бізнесу), а й молодь (Грицак, 2014). Вважаємо, що події листопада-грудня 2013 р. продемонстрували, що за роки незалежності, в Україні сформувалось нове пострадянське покоління, яке готове захищати європейські цінності демократичними методами. Саме молодь виступила рушійною силою Євромайдану – 40% від усіх протестувальників становили люди віком 15 – 29 років (Мацієвський, Ковалко, 2015). Питання євроінтеграції для української молоді більше, ніж політичне рішення. Це – перш за все, якісна освіта, відсутність корупції та високий рівень життя.

ВИСНОВКИ

Отже, в сучасній Україні можна говорити про змішаний тип політичної культури молоді. У ньому домінують ознаки підданської та патріархальної культури, й лише починають проявлятися елементи активістської складової. Процес формування нового типу залежить від розвитку демократії, поширення нових цінностей, певних соціальних установок, готовності діяти іншим чином. З одного боку, модель політичної поведінки молодих українців містить характерні риси суспільства пострадянської трансформації. Це проявляється, в першу чергу, через політичну апатію та відчуження. За результатами емпіричних соціологічних

досліджень, як у регіональному так і всеукраїнському вимірі простежується, як на наш погляд, недостатньо активне зацікавлення молоді політикою. З іншого боку, молоде покоління, яке виросло в умовах незалежності, через практику участі у Майданах, частіше демонструє ознаки нового типу політичної культури. Бажання жити в країні з високим рівнем життя, дотриманням прав і свобод людини, якісною освітою формує іншу ціннісну складову молоді, яку вона готова активно відстоювати та захищати. Подальший процес демократизації в Україні має сприяти формуванню активістського типу політичної культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

Almond G., Verba S. (1963). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries*, Princeton, 574 p.

Gabriel A. Almond (1956). *Comparative Political Systems*, *The Journal of Politics*, Vol, 18, nr 3, s. 391–514.

Verba S. (1965). *Comparative Political Culture*, Princeton, 513 p.

Барбер Б. (2005). Сильна демократія: політика учасницького типу // *Демократія: упоряд.* О. Проценко, Київ, Смолоскип, 254 – 263.

Блудша М. (2014) Українці дивні люди: якщо їх б'ють, а вони біжать, біжать захищати – соціологи, 14 січня, Ракурс. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/426-ukrayinci-dyvni-ludy-yakscho-yih-b-ut-a-vony-bijat-to-bijat-zahyschaty-sociology>

Габерсман Ю. (2005). Громадянство і національна ідентичність // *Умови громадянства* : 36 ст. / Під редакцією Варта ван Стінбергена, Київ, 49 – 70. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>

Гердер И. Г. (1977). *Идеи к философии истории человечества*, http://platon.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_prosveshhenie/gerder_i_g_idei_k_filosofii_istorii_chelovechestva/11-1-0-801

Грицак Я. (2014). 26-й процент, або як подолати історію, Київ, Фонд Порошенка, 136 с.

Грицак Я. (2013). Україна – як літак, який захопили терористи, Українська правда, 30 грудня. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2013/12/30/147591/>

Джиги Т. (2011). Сучасні тенденції становлення політичної культури українського суспільства. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_46/dzyga_suchasni.pdf

Здіорук С. (2006). *Гуманітарна політика Української Держави в новітній період*, монографія, ред. С. І. Здіорука, Київ, НІСД.

Зелена О. (2017). Чинники формування національних і громадянських якостей молоді у процесі євроінтеграції, *Молодь у сучасних євроінтеграційних процесах: правові, історико-політичні та соціокультурні аспекти: колективна монографія*, ред. С.А.Щудло [Я. Комарницький, І. Мірчук, О. Проць та ін.], Дрогобич, Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 213 – 238.

Каламаж Р., Ільницький В. (2018). Політична культура студентської молоді у контексті компетентнісного підходу, *Psychological journal*, №3(13), 53–66. – Режим доступу: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/.../183/>

Климончук В. (2012) Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи, *Політичний менеджмент*, № 4-5, 72–80.

Комарницький Я. (2016). Ставлення сучасної української та польської молоді до політики: порівняльний аналіз пограниччя Молодіжна політика: проблеми і перспективи: збірник наукових праць, ред. С. Щудло, П. Длугош, Дрогобич – Жешув, Вип. 7, 177 – 183.

Липинський В. (1954). *Листи до братів хліборобів: Про ідею та організацію українського монархізму*. Нью-Йорк, Видання Друге, Булава, 580 с.

Мацієвський Ю., Ковалко В., (2015). Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії. – Режим доступу: http://cpr.oa.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/11/Protestnyi_potencial_ta_pol_mobilizaciya_chynnyky_vz_ayemodiyi_Matsiyevsky_Kovalko.pdf

Олбрайт М. (2014) Євромайдан – подія десятиліття, Українська правда, 12 січня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/photo-video/2014/01/12/7009379/>

Соловей А., Штерн В. (2012). Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика), Панорама політологічних студій, Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету, Вип. 9, 26 – 32.

Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми // Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf

POLITICAL CULTURE OF YOUTH AND PERSPECTIVES OF DEMOCRACY DEVELOPMENT IN UKRAINE

Oksana Zelena – Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2148-6439>.

Research interests: political culture, civil education, sociology of youth.

E-mail: OksanaZel@ukr.net

Елліна Панасенко*

Світлана Саяпіна*

Яна Топольник*

Софія Березка*

ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА РОЗРОБЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУ «ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТНЬОЇ ПЛАТФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ „ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”»

У статті порушено проблему формування толерантності в сучасній молоді – студентів педагогічного університету. Толерантність потрактовано як багатомірний та багатоаспектний феномен, як цінність і соціальну норму громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів бути різними; готовність до порозуміння та співпраці з людьми, які відрізняються за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями й віруваннями. Проведено розвідувальне дослідження щодо визначення стану сформованості толерантності та толерантних відносин студентів Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет». Авторами представлено соціальний психолого-педагогічний проект «Технології формування толерантності засобами освітньої платформи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”». Метою проекту стало створення освітньої платформи на базі Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» для забезпечення умов розвитку та формування толерантності в студентській молоді та працівників сфери освіти шляхом проведення соціально-психологічних

---

* **Елліна Панасенко** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов’янськ, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6787-0129>.

Наукові інтереси: психолого-педагогічний супровід дітей та молоді в умовах сучасних глобалізаційних викликів.

E-mail: ellinapanasenko@ukr.net.

* **Світлана Саяпіна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов’янськ, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5808-7020>.

Наукові інтереси: інноваційні технології формування та розвитку професійної компетентності майбутніх магістрів.

E-mail: pedagogi@i.ua.

* **Яна Топольник** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов’янськ, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7885-9454>.

Наукові інтереси: інформаційно-комунікаційна підтримка наукових досліджень майбутніх магістрів та докторів філософії в галузі освіти.

E-mail: topolnik@i.ua.

* **Софія Березка** – асистент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов’янськ, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8716-2712>.

Наукові інтереси: психокорекція поведінкових розладів дітей та молоді засобами арт-терапії.

E-mail: berezka.sonya@gmail.com.

тренінгів, майстер-класів, методики серендипіті, творчих конкурсів, науково-практичних симпозіумів та надання просвітницьких онлайн-послуг.

Ключові слова: толерантність, толерантні відносини, соціальний психолого-педагогічний проект, освітня платформа, студентська молодь.

The article deals with the problem of tolerance formation in modern youth – the students of the pedagogical university. Tolerance is seen as a many-dimensional and multifold phenomenon, as the value and social norm of civil society, which manifests itself in the right of all individuals to be different; the readiness for understanding and cooperation with people who differ in appearance, language, convictions, customs and beliefs. An exploratory study as to determining the condition of tolerance formation and tolerant relationships of the students of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University» was conducted. The authors present the social psychological and pedagogical project «The technologies of tolerance formation by means of the educational platform of State Higher Educational Institution „Donbas State Pedagogical University”». The purpose of the project was to create an educational platform on the basis of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University» to ensure the conditions for the development and formation of tolerance among student's youth and educators through social and psychological trainings, master classes, serendipity techniques, creative competitions, scientific and practical symposiums and rendering the online educational services.

Key words: tolerance, tolerance relationships, social psychological and pedagogical project, educational platform, student youth.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Толерантність є одним із найважливіших індикаторів вільного та успішного суспільства. На жаль, на сьогодні в Україні систематичними є прояви нетерпимості до різних категорій громадян. Нині зусилля освітніх інститутів, влади й суспільства в нашій державі спрямовані на формування та розвиток толерантності. Проблема толерантності набуває особливого значення для розуміння перспектив розвитку української державності. Толерантність – це складний і багатогранний феномен, який включає різні аспекти соціального життя: етнічний, міжкультурний, релігійний, політичний, соціальний тощо. У сучасних високорозвинених країнах світу, де демократія існує протягом кількох століть, питання розвитку толерантності є одним з найважливіших, оскільки рівень толерантності в суспільстві – це індикатор успішності його модернізації та свободи. Моделлю толерантних відносин у сучасному розумінні є таке співтовариство, у якому панують інтелектуальна свобода й абсолютна терпимість до будь-якої думки.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли різко зростає напруженість і ворожість у людських стосунках, проблеми формування толерантності молоді стають особливо актуальними. Їхнє вирішення вимагає ретельного теоретичного аналізу причин ментальної несумісності людських спільнот, а саме: аналізу природи, причин, умов формування етнічної ідентичності особистості, особливостей протікання цього процесу на кожному етапі життя людини. Важливо розуміти механізми адаптації та інкультурації особистості в нових соціокультурних умовах, оскільки від специфіки їх протікання залежить становлення індивідуальності людини, формування в неї самосвідомості, світогляду тощо.

СТУПІНЬ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

Проблеми толерантності, безконфліктності, тактовності порушували такі вітчизняні дослідники, як: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Олексюк, В. Петрович, С. Савченко. Значно вплинули на розвиток проблематики виховання молоді в дусі толерантності наукові студії сучасних учених, зокрема В. Бочарової, Р. Валітової, Ю. Васількової, І. Гріншпуна, А. Мудрика, О. Романчука, В. Сітарова, О. Сухомлинської, О. Холостової, О. Швачко. Дослідники І. Бех, С. Дем'янчук, Л. Завірюха, В. Калошин, Н. Петрук, В. Рахматшаєва, П. Степанов, В. Шалін акцентували увагу на питаннях розкриття педагогічного контексту феномену толерантності.

Деякі аспекти формування толерантної особистості школярів та студентів у закладах освіти репрезентовано в студіях О. Карякіної, Л. Колобової, М. Перепеліциної, Т. Поштарєвої, І. Пчелінцевої, Ю. Тодорцевої. Проблеми формування відносин знайшли своє відображення в роботах Б. Ананьєва, О. Асмолова, Т. Веретенко, А. Лазурського, А. Мудрика, В. М'ясищева, С. Рубінштейна, В. Свідерського, В. Соловйова, Л. Філяніної та ін. Дослідники Дж. Морено та К. Роджерс займалися проблемою толерантності на рівні міжособистісних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливе значення формування толерантності набуває в майбутніх учителів, працівників сфери освіти, які, здійснюючи надалі педагогічну діяльність, розвиватимуть толерантність у своїх вихованців.

Толерантність ми розглядаємо як:

- цінність і соціальну норму громадянського суспільства, яка виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними;
- забезпечення стійкої гармонії та конструктивної взаємодії між різними соціальними групами;
- повага до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів;
- готовність до порозуміння та співпраці з людьми, які відрізняються за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями й віруваннями;
- навички ефективної міжкультурної взаємодії (Безкоровайна, 2003; Безпальча, 2003; Завірюха, 2003).

Ця феноменологія толерантності дозволила визначити й сформулювати тему проекту «Технології формування толерантності засобами освітньої платформи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”».

Метою розвідувального дослідження було визначення стану сформованості толерантності й толерантних відносин студентів вищого педагогічного навчального закладу. У пілотному експерименті брали участь 150 студентів 1–5 курсів Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (ДДПУ).

Пошуковий експеримент проходив у природних умовах, не порушуючи логіки та ходу освітнього процесу закладу вищої освіти. Цей етап експерименту дозволив:

- установити рівень знань студентів 1 – 5 курсів ДДПУ про толерантні та інтолерантні відносини;
- виявити ставлення студентів і викладачів до проблеми формування толерантних відносин;
- установити показники вияву толерантних та інтолерантних відносин студентів;
- визначити рівні сформованості толерантних відносин у студентів.

У ході пілотного дослідження ми визначили рівень знань студентів про поняття «толерантність» і «толерантні відносини», показники й рівень сформованості толерантних відносин в освітньому середовищі ДДПУ. Методами дослідження були анкетування, ранжування, спостереження, бесіди.

За допомогою розробленої анкети проведено опитування 150 студентів 1 – 5 курсів педагогічного факультету, факультету фізичного виховання і факультету початкової, технологічної та професійної освіти ДДПУ.

Виявлення ступеня усвідомленості поняття «толерантність» визначалося на основі рангового вибору студентами зазначених еквівалентів. Вищі рангові місця отримали найбільш близькі для студентів еквіваленти.

Перше рангове місце в студентів педагогічного факультету ДДПУ одержало значення «емпатія», у студентів факультету початкової, технологічної та професійної освіти – характеристика «тактовність», а в студентів факультету фізичного виховання – «самоконтроль».

На другому ранговому місці в студентів педагогічного факультету ДДПУ – «самовладання», у студентів факультету початкової, технологічної та професійної освіти – «рефлексія», а в студентів факультету фізичного виховання – «стриманість».

«Повага» була визначена всією вибіркою респондентів, але в студентів педагогічного факультету і факультету початкової, технологічної та професійної освіти це поняття зайняло третє місце, факультету фізичного виховання – четверте.

Отже, за даними ранжування встановлено, що більшість опитаних студентів мали загальні уявлення про толерантність, але викликає тривогу той факт, що лише 42% уважають, що студенти толерантні в процесі спілкування в академічних групах.

Діапазон відповідей студентів указаних факультетів ДДПУ на запитання «Чи прислухаєтесь Ви до думки однокурсників, якщо вона не збігається з Вашою?» дуже великий. Так, 42% студентів педагогічного факультету ДДПУ вважають, що прислухаються, те саме припускають і 40% опитаних факультету початкової, технологічної та професійної освіти, але лише 35% студентів факультету фізичного виховання дають позитивну відповідь на це запитання.

Відповідаючи на запитання «Якщо при спілкуванні з одногрупниками виникає конфлікт, чи підете Ви на компроміс?», 55% опитаних студентів педагогічного факультету ДДПУ та 52% факультету початкової, технологічної та професійної освіти наголосили, що підуть на компроміс. Такий стан відповідей непокоїть

сильніше, оскільки тільки 33% респондентів з факультету фізичного виховання зазначили, що підуть на компроміс. На жаль, більшість студентів (понад 55% респондентів) засвідчили, що якщо вони праві, але інші так не вважають, то вони не будуть виявляти тактовності щодо цих людей.

Представимо результати, які були отримані під час визначення студентами моральних якостей особистості, необхідних та неприпустимих і в професійній діяльності, і в процесі спілкування з представниками різних національностей. Розподіл рангових місць показав, що студенти ДДПУ віднесли відповідальність до найнеобхіднішої якості. Проте якщо в студентів педагогічного факультету і факультету початкової, технологічної та професійної освіти толерантність стоїть на 2 та 3-му місці відповідно, то в студентів факультету фізичного виховання – на 4-му місці.

Водночас, якщо подивитися на неприпустимі якості, то в студентів різних факультетів ДДПУ вони неоднакові, наприклад, найгіршою якістю студенти педагогічного факультету ДДПУ вважають жорстокість, студенти факультету початкової, технологічної та професійної освіти – непорядність, а студенти факультету фізичного виховання – зрадництво.

Результати діагностики якостей, які властиві студентам, показали, що більша частина студентів вважає, що їхнім одногрупникам притаманні: людяність (73%), повага до інших (69%), порядність (65%), толерантність (52%) і тактовність (51%). Але звернемо увагу на той факт, що були також зазначені такі якості, як інтолерантність (31%), злість (23%), черствість (21%) та безтактність (19%).

На першому місці серед ознак інтолерантності, які характерні для молодих людей, виявилася настороженість у спілкуванні (так відповіли 78% респондентів). Студенти ДДПУ вважають, що до таких виявів можна віднести агресивність (73%), конфліктність (69%), роздратування (59%).

Значна частина опитаних (68%) упевнені в тому, що толерантні відносини потрібні молодим людям, але лише 37% студентів відчувають необхідність формування таких відносин у спілкуванні зі студентами та викладачами.

Проведене дослідження показало, що більшість студентів цікавиться проблемами толерантності та інтолерантності. Але їхня слабка обізнаність з важливими якостями й уміннями, необхідними для формування толерантних відносин, позначається і на спілкуванні, і на навчально-пізнавальній діяльності, налагодженні діалогу, що негативно впливає на взаємини в студентській полікультурній групі.

Отже, дослідження рівня толерантності та толерантних відносин студентської молоді ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» показало, що більшість студентів демонструють середній рівень (67%) за цим показником, але третина (33%) студентів початкових курсів характеризуються як недостатньо толерантні. Це дає змогу визначити, що причини такого низького рівня розвитку толерантності зумовлені відсутністю в освітній системі окремих та систематичних заходів, спрямованих на розвиток толерантності особистості. Аналіз зазначеної ситуації допомагає усвідомлювати, що вирішити проблему формування

толерантності в українському суспільстві можливо за умови цілеспрямованого впливу педагогів на особистість дитини протягом усіх етапів її навчання (дошкільна, середня та вища освіта). Пріоритетним напрямом у цьому полі є підготовка майбутніх педагогів (студентів вищих педагогічних навчальних закладів) та фахівців сфери освіти, які можуть у подальшій педагогічній діяльності інтегрувати новітні технології розвитку й формування толерантності на всіх рівнях освіти в Україні.

Отже, результати пілотного дослідження дозволили отримати достатньо повну характеристику наявного рівня сформованості толерантності й толерантних відносин та зробити такі висновки:

- студенти мають недостатній рівень сформованості толерантних відносин;
- толерантні відносини в освітньому процесі вищого педагогічного навчального закладу формуються стихійно;
- для формування толерантних відносин в освітньому процесі університету, у процесі позанавчальної діяльності, повсякденному житті, майбутній професійній діяльності необхідно розробити соціальний психолого-педагогічний проект та визначити пріоритетні умови його ефективного реалізації.

Метою розробленого проекту стало створення освітньої платформи на базі Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» для забезпечення умов розвитку й формування толерантності в студентській молоді та працівників сфери освіти шляхом проведення соціально-психологічних тренінгів, майстер-класів, методики серендипіті, творчих конкурсів, науково-практичних симпозіумів та надання просвітницьких онлайн-послуг.

Педагог є носієм загальнолюдських цінностей, культури, активним суб'єктом, який реалізує в педагогічній професії свій спосіб життєдіяльності. Він готовий брати на себе відповідальність за вирішення педагогічних завдань, виробляти свою стратегію професійного мислення, поведінки й діяльності. Саме з прикладу педагога починається виховання толерантності в дітей і молоді.

Формування толерантності в педагогічному університеті – це комплексний багатоступеневий процес, що включає два основних складники.

Перший аспект можна узагальнено визначити як формування миролюбності, прийняття й розуміння інших людей, уміння позитивно з ними взаємодіяти. Конкретизація цього моменту передбачає:

- формування негативного ставлення до насильства й агресії в будь-якій формі;
- формування поваги та визнання її до себе і до людей, до їхньої культури;
- розвиток здатності до міжнаціональної і міжрелігійної взаємодії;
- розвиток здатності до толерантного спілкування, до конструктивної взаємодії з представниками соціуму, незалежно від їхньої приналежності і світогляду;
- формування вміння визначати межі толерантності.

Другий складник процесу формування толерантності – це створення толерантного середовища в самій сфері освіти, що передбачає:

- профілактику тероризму, екстремізму та агресії в суспільстві;
- гуманізацію й демократизацію системи навчання і виховання;
- включення в реформування освіти провідних ідей педагогіки толерантності;
- реформування системи підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності підлітків.

До умов розвитку толерантності ми відносимо:

- рівноправність, взаємоповага, доброзичливість і терпиме ставлення до різних груп;
- рівні можливості для участі в політичному житті всіх членів суспільства;
- збереження й розвиток культурної самобутності мов;
- охоплення подіями громадського характеру, святами якомога більшої кількості людей, можливість наслідувати свої традиції для всіх культур, представлених у суспільстві;
- свобода віросповідання за умови, що вона не зменшує прав і можливостей інших членів суспільства (Петренчук, 2004; Столяренко, Столяренко, 2014; Яланська, 2016).

Завдання проекту «Технології формування толерантності засобами освітньої платформи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”»:

1. Проведення інформаційної компанії в освітніх навчальних закладах Донецького регіону щодо можливості участі в заходах проекту «Технології формування толерантності засобами освітньої платформи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”» через поширення інформаційних листів та запрошень до участі.

2. Розроблення і підтримка веб-сайту (освітньої платформи «Технології формування толерантності» Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»), на якому розмішуватимуться науково-практичні матеріали щодо формування та розвитку толерантності на різних вікових етапах у дітей та молоді, а також висвітлюватимуться події та їхні фото- й відеозвіти в межах діяльності проекту.

3. Проведення для молодих осіб (студентів, молодих педагогів, кураторів академічних груп університету) соціально-психологічних тренінгів «Толерантність починається з мене», який містить такі блоки: поняття толерантності, толерантність у ставленні до себе, толерантність щодо інших, навички толерантності.

4. Проведення майстер-класів для молодих осіб «Толерантне спілкування: правила діалогу та дискусії», спрямованих на формування в його учасників умінь вступати в міжкультурний діалог, правильно сприймати погляди та думки інших незалежно від їхніх уподобань, культурних, релігійних, політичних чи іншої приналежності.

5. Упровадження в освітній процес Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» гурткової роботи на основі технології серендипіті (перегляд фільмів, спрямованих на формування толерантності, та їх подальше обговорення).

6. Проведення творчого конкурсу та за його результатами фотовиставки «Об'єktiv толерантності: українці в сучасному світі».

7. Проведення підсумкового Регіонального науково-практичного симпозиуму «Технології формування толерантності в освітньому просторі України: від конфліктів до миру і згоди» на базі Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», на якому учасники презентують свої практичні напрацювання з формування толерантності в освітньому процесі України.

Результатами реалізації розробленого проекту є: розвиток у студентської молоді таких якостей, як: воля, цілеспрямованість, креативність, ініціативність, працьовитість, дисциплінованість; формування загальнокультурної та етнічної ідентичності як складників громадянської ідентичної особистості; прагнення до кращого усвідомлення культури свого народу й готовність сприяти ознайомленню з нею представників інших країн, толерантне ставлення до проявів іншої культури, усвідомлення себе громадянином своєї країни, усього світу; готовність відстоювати національні та загальнолюдські (гуманістичні, демократичні) цінності, громадянську позицію тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, реалізація проекту «Технології формування толерантності засобами освітньої платформи Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”» забезпечує досягнення таких запланованих результатів і в студентів, і у викладачів:

- виховання почуттів толерантності, чуйності, відкритості, доброзичливості, терпимості;
- формування вмінь розбиратися у своєму внутрішньому світі, вироблення навичок самоаналізу, самокорегування, ідентифікації особистості;
- формування позитивної Я-концепції, соціальної активності, упевненості у своїх силах, здібностей до самовираження, самоактуалізації, самопрезентації;
- формування вмінь вступати в діалог, слухати й говорити, умінь сперечатися, не сварячись, у пошуках істини;
- інтеграція культур у системі освітнього простору університету, виховання комунікативних характеристик особистості;
- формування здібностей до плюралістичного вирішення суперечок і конфліктів; культивування в молоді симпатії й поваги до себе та інших людей.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Безкоровайна, О. (2003). З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. Педагогіка толерантності, № 3 (25). 4-11.
- Безпальча, Р. (2003). Толерантність у сучасній українській школі. Педагогіка толерантності, №1 (23). 11-18.
- Завірюха, Л. (2003). Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі. Педагогіка толерантності, № 1 (23). С. 76-86.

Петренчук, В. (2004). Виховання студентської молоді на ідеях педагогіки толерантності. Нова педагогічна думка. Рівне, №3. 74-76.

Столяренко, О. В., Столяренко О. В. (2014). Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 248.

Яланська, С. (2016). Психологічні аспекти розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі. Психологія особистості, № 1 (7), 100-108.

THE THEORY AND PRACTICE OF DEVELOPMENT THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROJECT «THE TECHNOLOGIES OF TOLERANCE FORMATION BY MEANS OF THE EDUCATIONAL PLATFORM OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION «DONBAS STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»»

Ellina Panasenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine.

Scientific interests: psychological and pedagogical support of children and young people in the context of modern globalization challenges.

E-mail: ellinapanasenko@ukr.net

Svitlana Saiapina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy of the High School of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University» Slovyansk, Ukraine.

Scientific interests: innovative technologies of formation and development of professional competence of future masters.

E-mail: pedagogi@i.ua

Yana Topolnyk, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy of the High School of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine.

Scientific interests: informational and communication support of scientific researches of future masters and doctors of philosophy in the field of education.

E-mail: topolnik@i.ua.

Sofia Berezka, Assistant of the Department of Practical Psychology of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», Slovyansk, Ukraine.

Scientific interests: psychocorrection of behavioral disorders of children and youth by means of art therapy.

E-mail: berezka.sonya@gmail.com.

Анна Шиделко*

РЕЗУЛЬТАТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Висвітлено проблему суїциду у підлітковому віці. Подано статистику самогубств неповнолітніх за даними Державної служби статистики України впродовж 2001-2016 рр. Окреслено сучасні наукові розвідки українських вчених в галузі психології з означеної проблеми. Розкрито поняття парасуїциду і суїциду.

Обґрунтовано цільовий вибір респондентів підліткового віку. Водночас зазначено причини суїцидальних тенденцій учнівської молоді, зокрема, це віртуальні ігри, суїцидальні спільноти типу: «Море китів», «Синій кит», «Тихий дім» та інші групи.

Для проведення психологічного дослідження щодо суїцидальних тенденцій в середовищі учнівської молоді було обрано психодіагностичний інструментарій. Дослідження проводилось серед двох вибірок учнів 6 та 10 класів середньої загальноосвітньої школи м. Львова. Вибірка – 60 респондентів. Результати психологічного дослідження представлено у вигляді таблиць, рисунків та детально описано.

***Ключові слова:** суїцид, парасуїцид, підлітковий вік, учнівська молодь, проєктивні методики, психодіагностичний інструментарій.*

The problem of suicide in adolescence is highlighted. The statistics on suicides among minors according to the data of the State Statistics Service of Ukraine during 2001-2016 are presented. Modern scientific researches of Ukrainian scientists in the field of psychology on the identified problem are outlined. The author considers the concept of parasuicide as a scream for help, which is not aimed at completing life's journey, as well as suicide is regarded as a disease of a psychological nature, the primary source of which should be sought in childhood.

The target selection of adolescent respondents is substantiated. These are changes in behavior, thinking, perception, communication style, trust in adults, changes in values and value orientations, perceptions of crisis moments of life, etc. At the same time, there are more reasons for suicidal tendencies among student youth, in particular, these are virtual games, suicidal communities such as «Sea of Whales», «Blue Whale», «Quiet House» and other groups.

A psychodiagnostic toolkit was chosen to conduct a study on suicidal tendencies among student youth. In particular, the Thematic Apperception Test (TAT), the test for the detection of suicidal risk SR-45, the methods of color-associative experiment by O. M. Atkind and the methods of determining predisposition to suicidal behavior by M. Horska were used. The study was conducted among two samples of 6th and 10th grade students of secondary school in Lviv. The first sample consisted of boys and girls aged 11-12 years in the amount of 30 respondents. The second sample consisted of guys and girls aged 15-16 in the amount of 30 respondents. The results of psychological research are presented in the form of tables, figures and described in detail.

***Key words:** suicide, parasuicide, adolescence, student youth, projective methods, psychodiagnostic tools.*

---

* Шиделко Анна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Львівський державний університет внутрішніх справ. ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4789-0445>.

Наукові інтереси: соціалізація дітей-сиріт, психологічні детермінанти домашнього насильства над жінками, аксіологічні аспекти професійного самовизначення молоді особистості, профілактика негативних тенденцій у молодіжному середовищі.

E-mail: Shydelko@i.ua.

В усі часи існування людства питання добровільного позбавлення себе життя привертало увагу, як простих людей, так і фахівців, котрі прагнули зрозуміти та пояснити феномен суїциду. Філософи, психологи, медики, теологи, соціологи та інші науковці, впродовж багатьох років досліджуючи означене питання, так і не знаходять однозначної відповіді, чому людина вирішує завершити своє життя за власним бажанням. На сьогодні в Україні, зважаючи на статистичні дані, тема суїциду є архиактуальною і кричущою. Особливу увагу варто звернути на підлітковий вік, так як суїцидальні тенденції у цьому віці досягають максимуму (15-19 pp.). Тому представлене дослідження є актуальним і на часі.

Передусім окреслимо статистику, проте зауважимо, що в Україні статистичні дані щодо рівня самогубств доволі розбіжні, оскільки ще не затверджено процедури збору даних щодо суїциду. Тому констатувати про достовірність цифр не можемо.

Торік покінчили з життям самогубством 6,5 тисячі людей в Україні. Такі дані наводить Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України. За останні 45 років кількість самогубств у всьому світі збільшилася на 60%. Кожні 40 секунд на нашій планеті хтось позбавляє себе життя. У деяких країнах самогубство є однією з трьох основних причин смерті серед людей у віці 15-44 pp. і другою за значимістю причиною смерті серед молодих людей від 10 до 24 pp. Означені цифри не враховують спроби самогубств, які відбуваються у 20 разів частіше, ніж завершені самогубства (В Україні назвали тогорічну кількість самогубців, вересень, 2018).

За означеним посиланням можемо побачити кількість померлих від самогубств у віці 0-17 pp. впродовж 2001-2016 pp. за регіонами України (Державна служба статистики України. Статистика самогубств серед неповнолітніх).

Українські дослідники різногранно вивчають феномен суїциду і шукають шляхи мінімізації цього явища, зокрема, наукові розвідки здійснили: Суліцький В. В. «Психологічні особливості засуджених суїцидентів» (юридична психологія, 2002 р.), Вашека Т. В. «Психологічні чинники суїцидальних ідецій та профілактика самогубств у підлітковому віці» (медична психологія, 2006 р.), Осетрова О. О. «Феномен суїциду в історії західноєвропейської філософії» (філософія, 2007 р.), Олійник А. В. «Релігійна віра як чинник протидії суїцидальним тенденціям у середовищі студентської молоді» (вікова психологія, 2010 р.), Каневський В. І. «Психологічні особливості парасуїцидальної поведінки особистості» (загальна психологія, 2011 р.).

Мета статті – звернути увагу наукового товариства на проблему підліткового суїциду, а також представити аналіз практичного дослідження схильності до суїцидальних тенденцій учнівської молоді у двох вибірках учні 6-тих (11-12 pp.) і 10-тих (15-16 pp.) класів м. Львова.

Цільовий вибір респондентів означеного віку обумовлена складним і суперечливим періодом становлення особистості, кризою підліткового віку. Це фізіологічні зміни, видозміни у поведінці, мисленні, уявленнях, сприйманні, манері спілкування, довірі до дорослих; переформатування цінностей та ціннісних орієнтацій; гостре сприйняття кризових моментів життя, бажання бути почутими

дорослими тощо. Нараз підлітковий вік характерний і психічними порушеннями, що супроводжуються стражданнями, тривожністю, пригніченістю, тобто труднощами невротичного характеру, які спричиняють дезадаптацією в повсякденному житті, зміною авторитетів. Водночас, позбавлені ґрунтовної підтримки та розуміння авторитетних дорослих, підлітки схильні до суїцидальних думок, парасуїциду і суїциду.

Подамо коротко пояснення означених дефініцій. Парасуїцид – це «крик» про допомогу, який не має на меті завершити життєвий шлях, ще це маніпуляція та демонстрація для досягнення своєї мети. Відтак, як суїцид (дійсний, справжній) – це захворювання психологічного характеру, першоджерело якого варто шукати у дитинстві. Суїцид має остаточне завершення, і це, – смерть.

За останні роки збільшилась кількість дітей підліткового віку, схильних до суїцидальної поведінки. Причини містять індивідуальний характер, зазвичай, це непорозуміння й деструктивні взаємовідносини у сімейному чи шкільному оточенні, відчуття безпорадності, а також радикальний вплив інформаційного простору, віртуальні ігри, суїцидальні спільноти тощо.

«Море китів», «Синій кит», «Тихий дім» та інші групи, де їхні фанати називають себе «китами» – вільними тваринами, які можуть самостійно закінчити життя самогубством на противагу іншим тваринам. І, хоча такі спільноти, виявляються кіберполіцією і блокуються, проте на заміну їм з'являються нові групи і число самогубць-підлітків не мінімізується.

Зважаючи на вагомість проблеми, було вирішено провести психологічне дослідження у м. Львові щодо суїцидальних тенденцій в учнівському середовищі на тепер. Ґрунтуючись на рекомендаціях Міністерства освіти і науки України (лист МОН України «Щодо профілактики суїцидальних тенденцій серед учнів» № 1/9-179 від 28.03.2014 р.) для проведення дослідження було обрано психодіагностичний інструментарій. Зокрема, використано тематичний апперцептивний тест (Психодіагностика проєктивні методики). Тематичний апперцептивний тест (ТАТ). Тест на виявлення суїцидального ризику СР – 45 (Рибалка В. В., 2007, с. 21-24). Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки М. Горської (Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська)). Колірний тест відносин (КТВ) Є. Ф. Бажина і О. М. Еткінда (Цветовой тест отношений (ЦТО).

Далі представимо окремі результати однієї із загальноосвітніх шкіл м. Львова. Дослідження проводилось серед двох вибірок учнів 6 та 10 класів.

Першу вибірку склали хлопці та дівчата віком 11-12 рр. у кількості 30 респондентів (табл. 1)

Таблиця 1. Склад та характеристика першої вибірки дослідження.

Стать учасників	Кількість учасників	Соціальний статус учасників
Хлопці	6	Учні шостого класу
Дівчата	24	

Другу вибірку складала хлопці та дівчата віком 15-16 рр. у кількості 30 респондентів (табл. 2).

Таблиця 2. Склад та характеристика другої вибірки дослідження.

Стать учасників	Кількість учасників	Соціальний статус учасників
Хлопці	8	Учні десятого класу
Дівчата	22	

Проведене дослідження щодо визначення суїцидальної схильності учнівської молоді на первинних періодах навчання, передбачає встановлення етапності розгортання суїцидальної поведінки школярів, а також частоти виникнення суїцидальних тенденцій та їхнього ставлення до самогубства, перевірки впливу стану тривожності на вчинення самогубства.

Дослідження було спрямоване на порівняння особливостей формування і розвитку особистості учня, в залежності від віку, збільшення навчального навантаження, впливу зовнішніх факторів та їх сприйняття.

Наукова розвідка проводилася у два етапи. На першому етапі було поставлено завдання – з'ясувати основні особливості розвитку особистості у неповнолітніх і формування свідомого, і частково неусвідомленого рівнів взаємовідносин особистості дитини, визначити результати опитуваних у шкалі тривожності, фрустрації, агресії, ригідності-ускладнення, та порівняти отримані результати в обох вибірках.

Досліджуваним обох вибірок було запропоновано пройти тестування по методиці тематично апперцептивній, а також колірному тесту відносин. Також було використано тест на виявлення суїцидального ризику CP – 45 для визначення рівня суїцидального ризику неповнолітнього та опитувальник визначення схильності до суїцидальної поведінки М. Горської. Другий етап дослідження проводився після закінчення курсу профілактики (первинний і вторинний рівень) суїцидальної поведінки.

Перше, здійснено психодіагностику суїцидального ризику за Тематичним апперцептивним тестом. Згідно з класичним варіантом представлення методики роботи ТАТ, перед тим, як розпочати демонстрацію картинок, було проведено проективне малювання, як допоміжний метод у груповій роботі, на вільну тему. Це дозволило здійснити діагностику та інтерпретацію емоційних проблем, труднощів у спілкуванні в учасників експерименту. На малювання було відведено 30 хв, після чого було коротке обговорення малюнків.

Діагностика по методиці, проводилася у кілька етапів, для кожної вибірки окремо було виділено час та аудиторію. Спочатку відбувався показ картинок із 1 по 10, а потім з 11 по 20. Розповідь за картинками здійснювалася згідно з планом, попередньо складених, запитань:

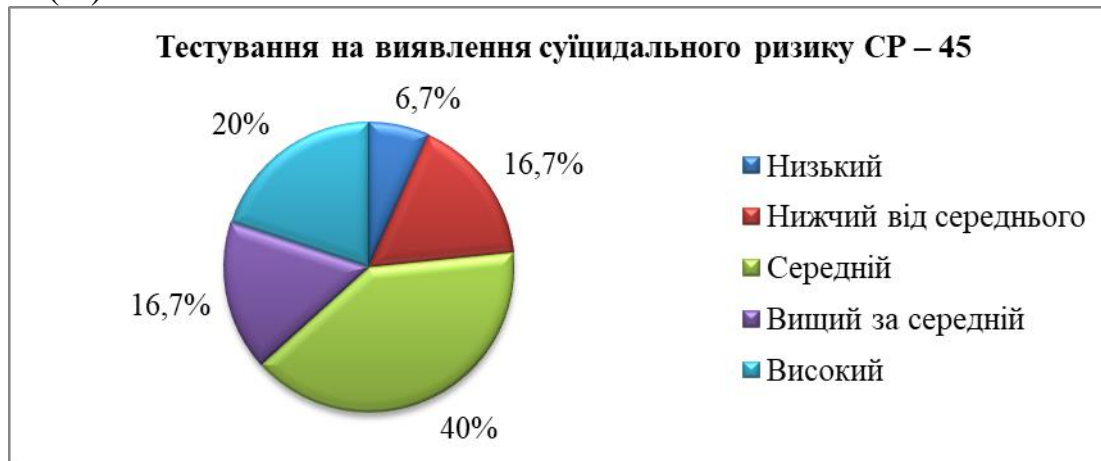
- розповісти, які дії відбуваються на картинці;
- описати, що спричинило виникнення такої ситуації;
- домалювати розвиток події і закінчення її;
- висвітлити власні почуття, уявивши себе особами, що перебувають у цих обставинах.

Проаналізувавши результати цього етапу дослідження, отримано такі дані: в обидвох вибірках учасників експерименту переважають страждальна (38%) та агресивна (27%) позиції, споглядальна позиція набрала загалом (19%). У вирішенні травмуючої, емоційно нестабільної, конфліктної ситуації, означені позиції є неефективними, а відтак, респондент, який обрав і зазначив одну із них, не може самостійно вирішити складну життєву ситуацію, і, як втеча від труднощів – суїцидальні думки.

Водночас впродовж означеного дослідження було виявлено окремі приховані вторинні потреби інтровертованого типу. У вибірці першої групи – це 7% опитаних, у другій групі респондентів – це 12%. Тут проаналізовано базові потреби, котрими респонденти незадоволені – це увага і любов значимих для них людей, батьків, родини, однолітків, референтної групи та ін., тут і невиражена агресія, а також соціальне невизнання тощо. Тестування обох вибірок проводилося протягом 45 хв.

Далі проведено психодіагностику на виявлення суїцидального ризику за проективною методикою CP – 45. Результати проведеного тестування на виявлення суїцидального ризику CP-45 учасників першої вибірки відображено на рис. 1.

Рис. 1. Результати тесту на виявлення суїцидального ризику CP-45 учасників першої вибірки (%).

Як ми бачимо на рис. 1 висвітлено такі результати діагностики: 40% учасників першої вибірки проявили середній рівень суїцидального ризику; 20% високий рівень; 16,7% – нижчий від середнього та вищий за середній відповідно і лише 6,7% – низький рівень.

Проведене тестування на виявлення суїцидального ризику CP-45 учасників другої вибірки відображено на рис. 2.

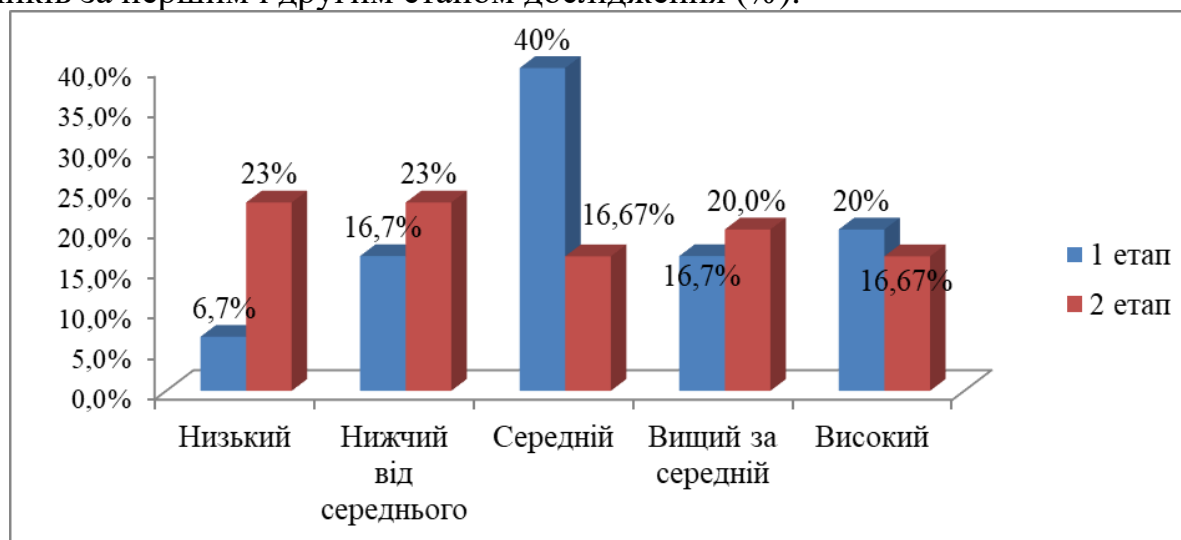
Рис. 2. Результати тесту на виявлення суїцидального ризику СР-45 учасників другої вибірки (%).

Із представлених результатів зображених на рис. 2 бачимо, що у 23% респондентів виявлено низький показник рівня суїцидального ризику, водночас 23% висвітлює і показник, що свідчить про суїцидальний рівень – нижче середнього, 20% – це показчик вищий за середній, а середня і висока ознака суїцидальних тенденцій висвітлила по 17% з числа опитаних.

Різницю щодо результатів тестування респондентів обох вибірок представлено на рис. 3.

Рис. 3. Порівняльний аналіз результатів на виявлення суїцидального ризику СР-45 учасників за першим і другим етапом дослідження (%).

На рисунку висвітлено дані першого етапу дослідження до проведення профілактичного курсу і після другого етапу дослідження, де здійснена ґрунтовна діяльність на первинному та вторинному рівнях профілактики суїцидальних тенденцій в учнівському середовищі.

Отже, отримані результати дослідження двох етапів тестування вказують на те, що в учнів загальноосвітньої школи обох вибірок переважає середній, нижчий від середнього та вищий за середній рівень суїцидального ризику. Проте суттєво

помітна різниця між рівнем стресу учнів молодших класів у порівнянні до результатів старшокласників. Представлені дані можуть свідчити про вищий ступінь усвідомлення старшокласниками вартості життя, можливості вирішити проблемні питання, що виникають тощо. Також в учасників другої вибірки суттєво вищий показник низького ризику, тобто більша кількість опитуваних мають очевидне уявлення і розуміння поняття суїциду та відповідальності за власні вчинки.

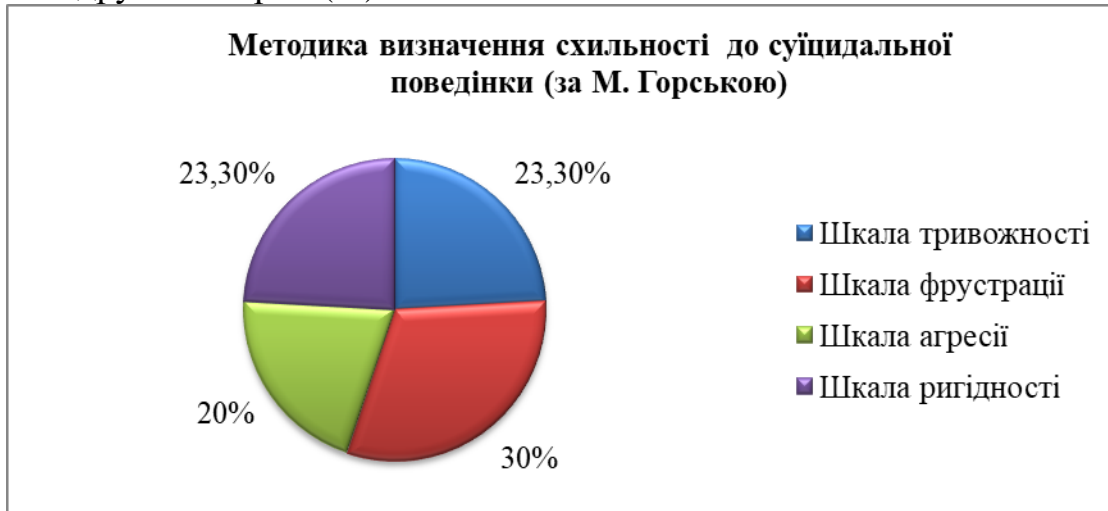
Виявлення схильності особистості підліткового віку до суїцидальної поведінки, а також шкали тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності здійснюють вагомий вплив на поведінкові дії респондентів у несприятливих умовах. Діагностику означеного за методикою М. Горської, представлено на рисунках 4 та 5. Рис. 4. Тестування згідно з визначенням схильності до суїцидальної поведінки учасників першої вибірки (%).

На рисунку представлено аналіз схильності до суїцидальної поведінки у респондентів згідно всіх шкал передбачених опитувальником, відповідно до результатів в учасників першого етапу дослідження спостерігається переважання шкали тривожності – 40% респондентів; у 30% переважає шкала ригідності; 23,3% респондентів мають домінацію шкали фрустрації і 6,7% учасників за результатами виражають підвищену агресію.

Результати методики визначення схильності до суїцидальної поведінки у другій вибірці подано на рис. 5.

Рис. 5. Тестування згідно з визначенням схильності до суїцидальної поведінки учасників другої вибірки (%).

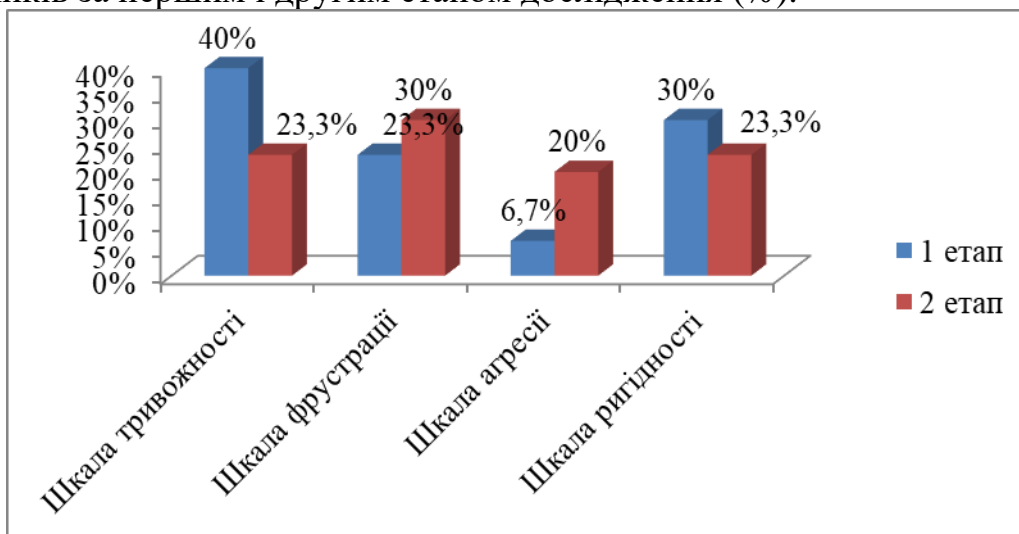

У респондентів другого етапу дослідження виявлено переваги емоційного стану – фрустрації, відтак у 30% опитаних означена категорія позначена на рівні максимуму за результатами тестування; у 23,3% учасників переважає шкала ригідності та тривожності; 20% – старшокласників мають виражену підвищену агресію.

Отже, констатуємо, що у досліджуваних групах висока виразність за шкалами фрустрації та тривожності, а найменший показник учнів виражено у шкалі агресії.

Порівняльний аналіз результатів методики визначення схильності до суїцидальної поведінки подано на рис. 6.

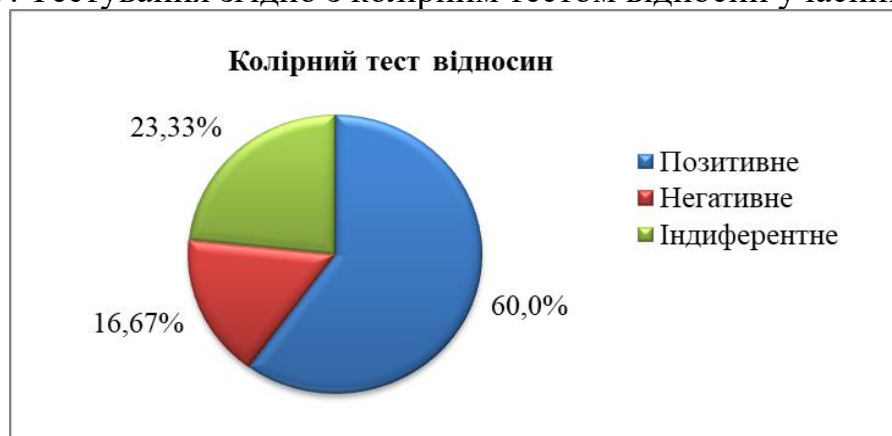
Рис. 6. Порівняльний аналіз результатів схильності до суїцидальної поведінки учасників за першим і другим етапом дослідження (%).

Таким чином, ґрунтуючись на представлених даних, відмітимо, що для учнів обох вибірок мають місце проблеми з реальними або уявними перешкодами, що суперечать досягненню їхньої мети тощо.

Далі для проведення опитування було використано Колірний тест відносин, за допомогою якого можна здійснити невербальну діагностику свідомих і частково неусвідомлених взаємостосунків із людьми. Проведене тестування учасників першої вибірки відображено на рис. 7.

Рис. 7. Тестування згідно з колірним тестом відносин учасників першої вибірки (%).

У результаті тестування, в учнів першої вибірки переважає позитивне ставлення до людей та подій, які відбуваються у їхньому житті – 60% опитаних. Вони більше опираються на емоції, уяву, радісно сприймають зовнішній світ. Другу позицію займає індиферентний тип – 23,33% опитаних. Для них характерними є спрощення подій та явищ, що з ними відбуваються. 16,67% респондентів отримали негативні результати – для них притаманний максимально спрощений світогляд.

Проведене тестування за методологією Колірного тестування учасників другої вибірки відображено на рис. 8.

Рис. 8. Тестування згідно з колірним тестом відносин учасників другої вибірки (%).

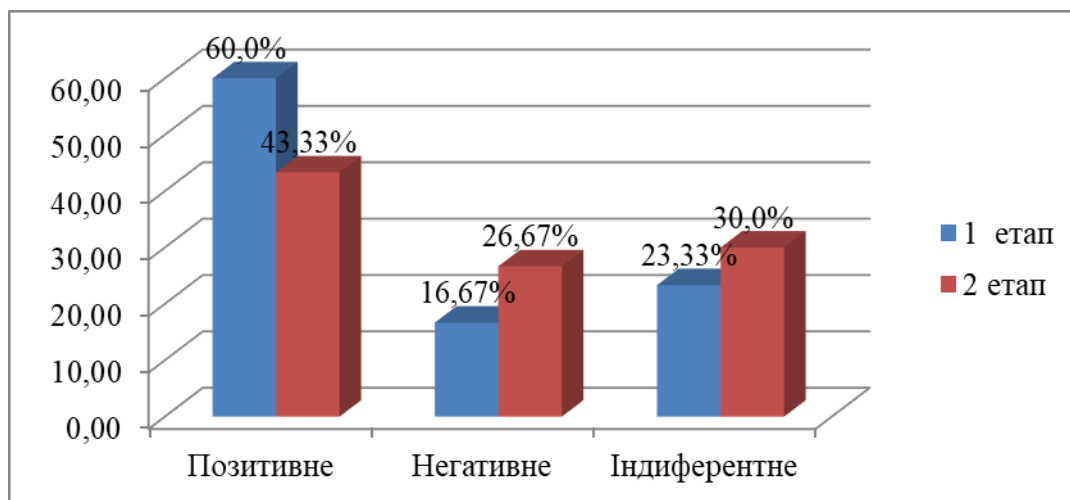
Діагностика відносин учнів другої вибірки відображає перевагу позитивного ставлення – 43,33% респондентів. В учнів другу позицію так само, як і у представників першої вибірки займає індиферентний тип ставлення – 30% респондентів; 26,67% учасників визначено з негативним ставленням.

Значні розходження у відсотках між учнями обох вибірок щодо зменшення у старшокласників рівня позитивного ставлення можуть бути спричинені особливостями формування особистості у підлітковий період, що виявлено та зображено у порівняльній діаграмі.

Порівняльний аналіз результатів тестування за колірним тестом відносин учасників обох вибірок подано на рис. 9.

Рис. 9. Порівняльний аналіз результатів тестування згідно з колірним тестом відносин учасників за першим і другим етапом дослідження (%).

Отже, можна констатувати, що в учнів обох вибірок є наявні аналогії у позитивного та індиферентного відношення до подій зовнішнього середовища, водночас у необхідності розвитку розширеного світогляду.

Висновки. Провівши дослідження щодо виявлення суїцидальних тенденцій в учнівської молоді за допомогою психологічного інструментарію, констатуємо, що тема суїциду залишається актуальною і надалі, потребує постійного контролю, як з боку першого й найближчого оточення неповнолітніх (родина, батьки, авторитетні дорослі), так і з боку шкільних фахівців: психолога, соціального педагога/працівника, класного керівника. Спільними зусиллями можна мінімізувати суїцидальні тенденції у середовищі учнівської молоді.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні програми профілактики суїциду у молодіжному середовищі на третинному (ресоціалізаційному) рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

- В Україні назвали тогорічну кількість самогубців. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1751404>.
- Державна служба статистики України. Статистика самогубств серед неповнолітніх. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/27946/response/54280/attach/4/.pdf>.
- Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська). URL: /predmety/ocppsr/media/files/Shylnist_do_suicidu.docx.

Психодіагностика проєктивні методики. Тематичний апперцептивний тест (ТАТ). URL: http://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/proektivni_metodiki/tematichnij_apperceptivnij_test_tat/15-1-0-58.

Рибалка В. В. (2007) Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді. 68 с.

Цветовой тест отношений (ЦТО) Е. Ф. Бажина и А. М. Эткинда. URL: <https://helpiks.org/8-38457.html>.

RESULTS OF PSYCHOLOGICAL STUDY ON SUICIDAL TENDENCIES AMONG STUDENT YOUTH

Anna Shydelko – PhD in Sociology, Associate Professor, Assistant Professor at Department of Psychology, Lviv State University of Internal Affairs.

Research interests: socialization of orphan children, psychological determinants of domestic violence against women, axiological aspects of professional self-determination of a young person, prevention of negative trends in the youth environment.

E-mail: Shydelko@i.ua

Когут Світлана*
Кравченко Анна*

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНІХ АДАПТАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ІЗ СІМЕЙ-МІГРАНТІВ (на прикладі шкіл Баварії)

Статистичні дані авторитетних джерел Німеччини свідчать, що 1/3 від загальної кількості дітей та учнівської молоді походить із сімей мігрантів. З огляду на це викликом для закладів системи освіти є розроблення оптимальних програм з адаптаційним потенціалом для зазначеної категорії учнів з метою входження їх до нового соціального й навчального середовища. У системі освіти Баварії вагоме значення надається підтримці учнівської молоді, що має міграційну історію. На рівні державних закладів освіти їм гарантоване право безкоштовного здобуття середньої освіти.

У статті висвітлено реальні практики реалізації програм адаптації учнівської молоді із сімей мігрантів в освітнє середовище Баварії. Наведено загальні підходи до розуміння поняття міграції. Адаптацію дітей підліткового віку із сімей-мігрантів до освітнього середовища розглянуто як процес, що охоплює організаційні, правові, політичні, культурні та психологічні складові. Зазначено чинники, що впливають на налагодження дружніх взаємин сімей-мігрантів із місцевим населенням.

Подано статистику щодо наявності у школах учнівської молоді із сімей-мігрантів за даними Державного баварського управління освіти 2010–2017 років. Висвітлено структурно-змістовий аспект освітніх адаптаційних програм для учнів-мігрантів, що функціонують у загальноосвітніх школах Баварії. Описано ключову програму «Плюс», яка виконує функцію координатора освітнього процесу, маючи у своїй структурі навчальні плани усіх загальноосвітніх шкіл, онлайн-версії навчальних матеріалів, завдань до предметів, акумуляовані новини в галузі освіти. Розкрито адаптаційний потенціал освітніх програм щодо дітей-мігрантів підліткового віку. Зокрема, засобами культури, супроводу у вивченні мови, інклюзії, громадянського виховання, цифрових методик навчання, тiм-пiдтримки (математика, інформатика, наука, техніка).

Ключові слова: міграція, адаптація, учнівська молодь, освітні програми.

The statistics of authoritative sources in Germany indicate that 1/3 of children and pupil's youth comes from migrant families. It is a challenge for educational institutions to develop optimal adaptive programs for those pupils to enter a new social and educational environment. In the education system of Bavaria the particular importance is given to supporting of pupil's youth with a migratory history. The right to receive a free secondary education is guaranteed for them at the state educational institutions level.

---

* **Когут Світлана** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки, Український католицький університет (м. Львів, Україна). ORCID: 0000-0003-1276-6188.

Наукові інтереси: методичні й теоретико-організаційні засади підготовки фахівців для сфери соціально-педагогічної діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу.

E-mail: s_kohut@ucu.edu.ua.

* **Кравченко Анна** – магістр педагогічного відділення філософського факультету Українського вільного університету (м. Мюнхен, Федеративна Республіка Німеччина).

Наукові інтереси: адаптація дітей-мігрантів, молоді в освітнє середовище Німеччини.

E-mail: anna.kravchenko@live.de.

The article describes real practices of implementing programs for the adaptation of pupil's youth from migrant families into Bavarian educational environment. There are presented general approaches to understanding the migration concept. Adaptation of adolescent children from migrant families to the educational environment is a process that includes organizational, legal, political, cultural and psychological components. The article indicates factors that influence on friendly relations of migrant families and urban populations.

There are presented: statistics on the availability at schools of pupil's youth of migrant families according to the data of the State Bavarian Office 2010-2017; structural and substantive aspects of educational adaptation programs for migrant pupils in Bavarian comprehensive schools. Also description of the key program "Plus", that coordinates an educational process and includes the curricula of all secondary schools, online versions of educational materials, tasks for subjects, accumulated news in the educational field. The adaptive potential of educational programs for migrant adolescence children is revealed throw: culture, language learning, inclusion, digital teaching methods; mathematics, computer, science and technology support.

Key words: migration, adaptation, pupil's youth, migrant families, educational programs.

Питання адаптації дітей-мігрантів в освітній простір школи є викликом для закладів освіти, адже школа – це один з основних інститутів соціального виховання, що покликаний допомогти дитині в адаптації та соціалізації. Розроблення й впровадження освітніх адаптаційних програм у зміст загальної середньої освіти покликані сприяти адаптації дітей із сімей мігрантів до нових умов освітнього середовища та загалом життя. Організація комплексної роботи на макрорівні, мезорівні та мікрорівні щодо інтеграції дітей-мігрантів у європейське суспільство може надати стимул для розвитку усієї системи шкільної освіти, а в перспективі – збагатити ринок праці, вдосконалити систему соціального страхування і загалом усі сфери життя суспільства.

Кожен громадянин Німеччини має право на здобуття загальної, вищої і професійної освіти відповідно до своїх здібностей і уподобань. У системі освіти найважливіші питання регулюються державою, а деякі вирішуються на рівні 16 політико-адміністративних територій – федеральних земель. Кожна федеральна земля Німеччини відповідальна за розробку і реалізацію власних освітніх політик. Порівняльні дослідження, які проводяться щорічно авторитетними джерелами, підтверджують, що в Баварії діє одна з кращих і міцних систем освіти в Німеччині. Держава гарантує усім громадянам безкоштовне здобуття обов'язкової середньої освіти. Проте це право поширюється лише на державні заклади освіти (Schulsystem..., 2015). Особлива увага у системі освіти приділяється дітям і молоді з міграційним підґрунтям. Сьогодні пропонують значну кількість форм навчання (основних і додаткових) у процесі здобуття освіти для адаптації до умов навчання і життя. Це, зокрема, мовна підтримка для дітей дошкільного віку; курс початкової німецької мови; додаткові курси німецької мови; допоміжні класи у початковій та середній загальноосвітній школі; перехідні класи для тих, хто тільки приїхав із-за кордону і продовжує навчання, а також спеціальні заходи щодо входження в спеціальність для молоді, біженців і осіб, які шукають притулок (Kinder und..., 2015).

Ставили за мету розкрити зміст освітніх адаптаційних програм загальноосвітніх закладів м. Мюнхена для учнівської молоді із сімей-мігрантів.

У наукових дослідженнях щодо етимології поняття «діти-мігранти» використовують різні трактування. У категорію «діти-мігранти» або «мігруюча молодь» потрапляють ті діти, у яких імміграція відіграє ключову роль у біографії, незалежно від того, мігрували вони самі або переїхали їхні сім'ї. У наукових дослідженнях школярів-мігрантів окреслюють як представників меншин. У деяких країнах термін «етнічна меншість» або «меншість» означає корінні групи, які культурно відрізняються від більшості, але не є мігрантами (Інфопедія..., 2015). Сутність міграції з погляду політичних і соціальних наук трактують так: перерозподіл населення внаслідок переміщення територією однієї країни або між державами, що має соціальну мету і значущість; переміщення населення або у межах однієї країни (внутрішня міграція), або з однієї країни в іншу (міжнародна міграція) (Нечаев, 2011).

Сьогодні феномен міграції є складовим чинником багатьох глобальних проблем. І це вимагає нових підходів до міграційної політики, для цільової відповідності стратегічним цілям розвитку держави, яка має ґрунтуватися на глибокому розумінні міграційної ситуації, забезпечувати комплексність заходів щодо регулювання міграцій та їхню наукову обґрунтованість, користуватися підтримкою та розумінням громадськості (Щодо нагальних..., 2015).

Починаючи з Другої світової війни, що спричинила велику міграційну хвилю, частка мігрантів у світі зросла від 3 до 4%. За 80 років стало зрозуміло, що міграційні рухи – це невід'ємна складова сучасного життя. Сьогодні світ потребує не боротьби з міграцією, а правильного управління нею. На початку 2015 року (за показниками des Bundesamts für Migration und Flüchtlinge) майже півмільйона сирійців подали на статус біженця до Німеччини, 200 тис. сирійців вже відповідали статусу біженця, які кваліфікували себе щодо статусу біженців після возз'єднання сім'ї в Німеччині. Припускається, що приблизно така ж кількість членів сім'ї прибула за останній період (Iom's familien..., 2015).

Основними країнами-реципієнтами біженців в ЄС стали Німеччина, Швеція, Італія, Франція та Угорщина, в яких було зареєстровано 91% від усіх заявок. Зокрема, у Німеччині – 29%, Сербії та Косово – 16%, Угорщині – 9%, Австрії – 7%, Швеції – 6% (Фітісова, Солодько, 2015).

З моменту прибуття до місця переселення у мігрантів починається процес адаптації – входження, вживання, прилаштування до нових для них умов, який охоплює організаційні, правові, політичні, культурні, психологічні аспекти. У цьому процесі можна розглядати різні види адаптації: політичну, економічну, соціально-організаційну, трудову, етнічну, релігійну, культурну, інформаційну, освітню, психологічну. Для мігрантів важливими є усі види адаптації. Крім того, адаптація буде різною залежно від того, на якому рівні вона здійснюється, якою мірою пов'язана з внутрішньою структурою особистості (Блинова, 2016). Поділяємо думку, що інтеграція є найбільш успішною стратегією акультурації для груп етнічних меншин, може обиратися добровільно, коли основні установки домінуючої

групи щодо культурних відмінностей – відкритість і прийняття. Для досягнення інтеграції вимагається взаємне пристосування, що охоплює прийняття групами права для всіх етнічних груп жити як культурно відмінні народи. Ця стратегія вимагає від недомінантної групи адаптації до основних цінностей домінуючої більшості, а домінуюча більшість має бути готова адаптувати свої соціальні інститути до потреб усіх груп суспільства. Зважаючи на це, важливим вважаємо розмежування понять, що визначають кінцеві результати акультурації: соціокультурна адаптація і психологічна адаптація, а також успішна її стратегія пристосування – інтеграція.

Кількість дітей-мігрантів у Німеччині різко збільшилася за період 1965–1994 років – у 20 разів. На початку 90-х років ХХ ст. у школах країни навчалося більше ніж мільйон таких учнів. Найбільший приплив мігрантів відбувся з Туреччини. У 2000 році громадянство мали 502 тис. школярів (43% від загальної кількості іноземних учнів). Наведемо офіційні статистичні дані про наявність дітей та підлітків із сімей-мігрантів у школах Баварії. Статистичні дані за п'ять років (2010–2015), згідно з показниками федерального відомства (Bundesamt für Statistik), свідчать, що показник мігрантів, які не мають громадянства, зріс майже втричі – від 118 500 (за 2010 рік) до 328 600 (за 2015 рік). З 23300 дітей та підлітків, для яких відвідування школи є обов'язковим, починаючи з жовтня 2015/16 навчального року, 2/3 відвідували початкову та основну школи, майже 1/4 – професійну школу (Bevölkerung mit..., 2015).

У доповіді International Organization for Migration за підсумками 2015 року зазначається, що майже у кожного четвертого новонародженого в Німеччині один із батьків – іноземець. Враховуючи друге і третє покоління мігрантів, можна зауважити, що майже третина усіх дітей та молоді в Німеччині походять із сімей мігрантів. Їхня кількість у західній частині Німеччини в підлітковій групі до 15 років сягала до 40%.

Значною мірою проблеми щодо адаптації мігрантів у різних європейських країнах схожі. По-перше, це низька успішність навчання дітей-мігрантів, велика кількість тих, які не отримали атестат, слабке знання мови, як наслідок їхня велика кількість у школах для дітей з відставанням у навчанні. По-друге, це випадки утиску прав дітей-мігрантів або дискримінація; по-третє, недостатня фахова компетентність педагогів щодо роботи з такими дітьми та учнівською молоддю (Курунова, 2015).

Школа є одним із важливих соціальних інститутів, який допомагає дітям мігрантів успішно адаптуватись, а отже, і соціалізуватися. У процесі соціалізації дітей мігрантів визначають три взаємопов'язані напрями діяльності школи: передавання (організація) соціального досвіду учням, створення необхідних сприятливих умов для повноцінної самореалізації, саморозвитку особистості, її самоактуалізації у близькому оточенні; створення сприятливого середовища в сім'ї та її близькому оточенні, формування у мікросередовищі соціально значущих групових і колективних норм, орієнтацій і цінностей; ресоціалізація і соціальна реабілітація, що передбачають комплекс заходів забезпечення соціальної допомоги і

захисту дітей із сімей мігрантів з метою їх успішної адаптації (Дослідження соціальних..., 2014).

Практика засвідчує, що адаптаційні програми і методики працюють на рівні окремих шкіл, щораз більше до процесу адаптації дітей-мігрантів залучаються дошкільні установи, розробляються різні форми позашкільної підготовки, зокрема, літні мовні курси, підтримка талановитих дітей, організація групи продовженого дня. Підготовка педагогів до роботи з дітьми мігрантів у школах також стала одним із ключових завдань для вищих педагогічних закладів освіти.

Сьогодні наукова спільнота активно обговорює необхідність введення на рівні початкової освіти посади асистентів учителів, які б зосередили свої зусилля на позаурочній діяльності, допомагали б дітям у виконанні домашніх завдань, тісно взаємодіяли з їхніми батьками. Досвід роботи таких асистентів вже є в Нюрнберзі, де ця форма роботи є частиною муніципальної інтеграційної програми.

Важливу роль в організації, розбудові та підтримці діяльності систем освіти відіграє Європейський Союз. Це об'єднання країн, які працюють разом задля миру і добробуту своїх громадян. Відомо, що головних цілей вони досягають через дедалі тіснішу інтеграцію у різних сферах життя, які регулюються загальноєвропейськими законами та нормами, за дотриманням яких пильно стежить Європейська Комісія. Із загального союзного бюджету фінансуються освітні програми та освітні установи. Однією із таких освітніх установ у Баварії є Державний інститут якості освіти та наукових досліджень (*нім.* Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung (ISB)), розташований в Мюнхені. Це інституція, яка досліджує освітню діяльність, вивчає освітні потреби, поширює результати досліджень між навчальними закладами, підтримує і консультує Міністерство освіти і культури Баварії з метою подальшого розвитку системи освіти (Das ISB im..., 2015).

Актуальним у діяльності ISB є розроблення й впровадження програм у заклади освіти, що мають адаптаційний потенціал для учнівської молоді з міграційною історією. Ці актуальні програми 2018/19 навчального року [15] охоплювали такі складові: навчальний план «Плюс» (PLUS); інтеграція і впровадження у шкільну систему біженців і молоді із міграційним підґрунтям/супровід у мовних питаннях; інклюзія; громадянське виховання; цифрові методи навчання; мінт-підтримка – математика, інформатика, наука і техніка (*нім.* Mathematik, Informatik, Naturwissenschaften und Technik). Розглянемо кожну з програм детальніше.

Навчальний план «Плюс» є одним із найбільших за обсягом освітніх проектів. Його мета – надати можливість усім учням загальноосвітніх і професійних середніх шкіл отримати доступ до онлайн-версії навчальних матеріалів, завдань, актуальної інформації і нових інформаційних технологій в освіті. Водночас він дає можливість порівняти навчальні плани усіх загальноосвітніх шкіл. Програма побудована на компетентнісних засадах, що дає інформацію про навички, які повинні бути закріплені на заняттях, і описаний контент (кейс), з якого вони були взяті. На практиці, у ході заняття, учні розробляють інструменти, за допомогою яких можуть знаходити вирішення життєво важливих завдань і відчувати себе активною частинкою у суспільстві. Навчальний план «Плюс» охоплює активне набуття знань і

формування компетенцій під час заняття. Початкові школи почали роботу за цим планом вже на початку 2014/15 навчального року. Для середніх шкіл, реальних шкіл, гімназій і професійних училищ план «Плюс» вступив у дію на початку 2017/18 навчального року (Staatsinstitut für Schulqualität..., 2015).

Друга актуальна програма – це інклюзія. Її розглядають як усі дії, пов'язані з повним або частковим залученням у суспільне життя людей з інвалідністю, а також гарантованість брати до уваги індивідуальні особливості кожного. З асигнуванням допомоги, з метою подолання перешкод, передусім передбачена організація загальних умов, яка унеможлиблює будь-які форми дискримінації або виключення. Відповідно до ухвалення рішень батьків щодо вибору місця розташування школи і подальшого розвитку кращих пропозицій спільної освіти (єдиної інтеграції, партнерства в класах, співпраці, відкритих класів спеціальної освіти) ці завдання будуть виконуватися за збереження диференційованої системи спеціальної освіти (Staatsinstitut für..., 2015).

Понад 300 шкіл Баварії працюють за програмою інклюзії. До них належать такі: початкові школи, середні школи, реальні школи, гімназії, професійно-технічні училища і спеціальні школи. На рівні початкової школи це класи з індивідуальною інклюзією та кооперовані класи. На рівні спеціальної школи (Центри підтримки) це навчання у класі для дітей з інвалідністю чи «відкритих» класів. Навчання в таких школах відбувається за спеціально розробленою навчальною програмою. Кількість учнів у класах значно менша, ніж у звичайних, а програма 1-го і 2-го класів розрахована на три роки (наприклад, для дітей з проблемами слуху і зору). Головною вимогою прийому дітей у спеціалізовану школу є висновок педагога і медичного працівника про фізичний і розумовий розвиток дитини (Grundschule..., 2016, с. 13). Зазначимо, що «відкриті класи» – це спільні класи для дітей з обмеженими освітніми можливостями і дітей з передумовами до таких, з меншою їх кількістю у класі. Для дітей такий крок в освітнє середовище може стати гарною підставою і сприяти позитивному чиннику в розвитку, що надалі дає можливість більш плавного переходу до звичайної загальноосвітньої школи, де вони можуть продовжити свою освіту (Einschulung..., 2016, с. 18).

Наступною новою програмою в середній школі є програма громадянського виховання, у межах якої учні вивчають поглиблено історію і всі предмети за концептом, який ґрунтується на Баварській Конституції, згідно з указом Міністерства культури і науки (арт. 131, абзац 3 BayVerf) (Bayern. Recht..., 2015). Громадянська освіта в школі викладається учням за трьома головними аспектами: в демократичній площині; з прищепленням любові до Батьківщини і народу; а також за принципом міжнародної єдності. Громадянське виховання розглядають як важливий інструмент для збереження й поширення норм і цінностей у вихованні (Staatsinstitut...Gesamtkonzept..., 2015).

Ще однією нововведеною програмою в освітній процес загальноосвітніх шкіл є мінт-програма, що складається з початкових букв слів: математика, інформатика, природознавство і техніка. Відомо, що Німеччина потребує фахівців у галузі технічних і природничих наук. У Німеччині розміщено гігантські автомобільні

концерни, такі як Mercedes-Benz, Audi, Volkswagen, Porsche, BMW. З огляду на це у школах mint-програма перебуває в особливому фокусі й постійному розвитку навчального матеріалу. Економіка Німеччини прямо залежить від успіху учнів у навчанні в галузі технічних спеціальностей, отже, технічні науки – це профільююча специфіка німецької системи освіти. Тільки один концерн BMW налічує 20000 тис. робітників інноваційно-дослідницького центру, розташованого у м. Мюнхені. Стрімкість розвитку концерну до 2050 року прогнозує збільшення робочих місць до 15000 тис. (Wikipedia..., 2015).

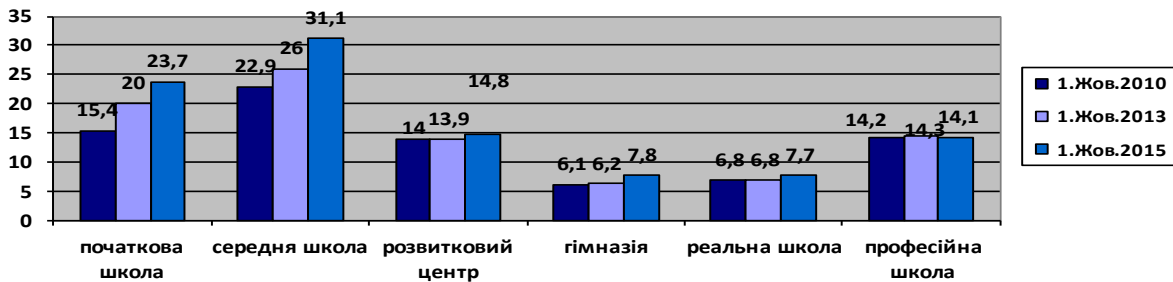
Наступна програма – цифрове навчання. Тривалі суперечки про вплив цифрових технологій на процес навчання і методи роботи в школах, вищих школах, школах мистецтв привели до того, що цифрові технології є тепер об'єднувальною, необхідною та зв'язувальною ланкою у процесі навчання. Цифрові методи навчання є інструментом у процесі здобуття освіти, охоплюючи не лише змістові, а і методологічні інструментарії. Нові засоби інформації і інструменти, такі як симулятор, освітні платформи, електронні книжки, урізноманітнюють процес навчання в загальноосвітніх і вищих закладах освіти, ставлячи за мету вдосконалити процес навчання з найбільшою користю.

У Баварії існує понад 5500 шкіл. Система освіти розподіляється на три ступені: початкову, середню та вищу. Вона охоплює загальноосвітні школи, школи професійної освіти та вечірні школи. Система шкільної освіти прозора і гнучка. Перед кожною дитиною відкрито багато шляхів здобуття шкільної освіти: 13 типів шкіл, що відрізняються нахилом, вимогами, цілями і терміном навчання (Das bayerische Schulsystem...2016). Усі школи Баварії пропонують декілька варіантів здобуття того або іншого ступеня шкільної освіти. Первинний вибір однієї із шкіл після закінчення початкової школи не є остаточним рішенням щодо шкільного шляху дитини. Батькам й учням під час ухвалення рішень відомо, що зміна типу школи можлива також і згодом.

На всьому шляху здобуття освіти батьків підтримує педагогічний персонал школи. Він надає кваліфікаційні консультації в ухваленні рішень і є провідником у процесі переходу та вступу до школи. Крім цього, допомогу у виборі напряму освіти надають учителі-консультанти, шкільні психологи, а також надають державні консультації. На всіх рівнях освіти баварські школи характеризуються культурним різноманіттям своїх учнів. З 1,7 млн баварських школярів приблизно 15% є з міграційним підґрунтям (показник 2015 року). Відсотковий показник за минулі роки збільшився на 20% для початкових шкіл, та на 26% для основних шкіл. Зростаюча гетерогенність школярів дає кожному багато можливостей та робить виклики щодо нових умов освіти (Migration/InterkulturelleKompetenz..., 2016).

Подаємо діаграму з показниками учнів із міграційним підґрунтям різних шкільних ступенів у Баварії на початку 2010/11, 2013/14, 2015/16 навчальних років (Junge Menschen mit...,2016).

Рис. 1. Кількість учнів із міграційною історією (%).

Джерело: шкільні дані баварського управління статистики.

Дані діаграми свідчать про поступове зростання відсоткового показника дітей-мігрантів в усіх типах шкіл Баварії. Тому Міністерство освіти Баварії та ISB діють відповідно до зміненого вектору в розвитку освіти. Науково-педагогічні колективи працюють над розробленням і впровадженням освітніх адаптаційних програм з метою стабілізації і вирівнювання ситуації щодо дітей-мігрантів і біженців, яких останніми роками стає дедалі більше. Для цього вже працюють програми, які підтримують дітей і допомагають у входженні у шкільний світ.

Розглянемо наявні підтримувальні заходи для учнівської молоді з міграційним підґрунтям. До підтримувальних заходів для дітей-мігрантів і молоді для навчальної та середньої школи належать додаткові курси німецької мови, допоміжні класи, перехідні класи.

Додаткові курси німецької мови. У багатьох початкових і середніх школах викладається німецька мова в обсязі до п'яти годин на тиждень додатково до нормативно визначених годин. У разі необхідності додаткові години можуть збільшуватися. За цим розкладом, починаючи з жовтня 2015 року, працюють 50185 дітей і молоді. Це загалом 6214 курсів німецької мови додатково.

Допоміжні класи. Учні розподіляють у класи за обраним напрямом, також вони беруть участь у класі з вивчення програми загальноосвітніх предметів зі своїми однокласниками. Учні, які вступатимуть з 1 по 7 класи, на період до двох років отримують кваліфіковану допомогу щодо вивчення базових знань та навичок, а також супровід у засвоєнні німецької мови. З жовтня 2015 року 6468 учнів відвідують 573 таких класи.

Перехідні класи. Учні-мігранти, або як їх ще по-іншому називають гостьові учні чи учні зі сторони, вступаючи в освітню систему Баварії, за типовим розкладом, повинні вступити до перехідного класу загальноосвітньої навчальної або середньої школи. Перехідний клас – це клас для учнів початкової та середньої школи, з рудиментним та нульовим знанням німецької мови, які тільки стоять на початку освітнього шляху і повинні увійти до шкільної системи Баварії. Через виражену диференціацію форм викладання учням надається компетентна підтримка у вивченні німецької мови. Залежно від успішності учня і відповідно до його

навчального класу здійснюється перехід до регулярного класу. Регулярний клас – це клас загальноосвітньої школи, у якому викладають загальноосвітні предмети з особливим акцентом на таких дисциплінах: німецька-математика-англійська і праця-економіка-техніка. Тривалість відвідування перехідних класів – до двох років, а потім здійснюється перехід до регулярного (загального) (Schulen / Übergangsklassen...2016).

Висновки. Отже, здійснена наукова розвідка з метою вивчення адаптаційного потенціалу освітніх програм для учнівської молоді із сімей мігрантів засвідчує наявність значної уваги управлінських органів освіти і освітніх закладів щодо проблеми адаптації дітей-мігрантів до освітнього простору школи. Учня загальноосвітніх навчальних закладів запропоновано різні програми, які дитина може обрати відповідно до індивідуальних нахилів, уподобань. Розміри статті не дають змоги повноцінно розкрити означену проблему, ґрунтовно відтворити зміст окремих програм, що може стати матеріалом для наступних публікацій навчально-методичного змісту.

БІБЛІОГРАФІЯ

«Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави». Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/357/>

Bayern. Recht. Bayerische Staatskanzlei. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayVerf-131>

Bevölkerung mit Migrationshintergrund - Ergebnisse des Mikrozensus Fachserie 1 Reihe 2.2 – 2015 [Електронний ресурс]. URL: https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Migrationshintergrund2010220157004.pdf?_blob=publicationFile e-62

Das bayerische Schulsystem. Bayerisches Staatsministerium für Bildung und Kultus Wissenschaft und Kunst [Електронний ресурс]. URL: <https://www.km.bayern.de/eltern/schularten.html>

Das ISB im gemeinsamen Organigramm der Bayerischen Staatsministerien für Unterricht und Kultus und für Wissenschaft und Kunst https. [Електронний ресурс] URL: <http://www.isb.bayern.de/ueber-das-isb/>

Das Jahresprogramm 2018/19. Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.isb.bayern.de/ueber-das-isb/jahresprogramm/>

Einschulung in ein Förderzentrum. [Електронний ресурс]. URL: https://www.km.bayern.de/epaper/Einschulung_sonderp%C3%A4dagogischer_F%C3%B6rderbedarf_2016/index.html#18/z

Grundschule oder Förderzentrum? [Електронний ресурс]. URL: https://www.km.bayern.de/epaper/Einschulung_sonderp%C3%A4dagogischer_F%C3%B6rderbedarf_2016/index.html#13/z

Junge Menschen mit Migrationshintergrund: eine wachsende Schülergruppe. Bayerische Bildungsberichterstattung: Aktuelles 2016. Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. [Електронний ресурс]. URL: https://www.isb.bayern.de/download/18681/bayerische_bildungsberichterstattung_aktuelles_2016.pdf

Kinder und Jugendliche mit Migrationshintergrund. Bildungsbericht Bayern 2015. [Електронний ресурс]. URL: http://www.isb.bayern.de/download/17337/isb_bb15_gesamt.pdf#page=231

Migration/InterkulturelleKompetenz [Електроннийресурс]. URL:
<http://www.isb.bayern.de/schulartuebergreifendes/schule-und-gesellschaft/migration-interkulturelle-kompetenz/>

Schulen / Übergangsklassen. Leistungen des staatlichen Schulamtes. Integration und Rückkehrhilfen. [Електронний ресурс]. URL:
<https://www.muenchen.de/rathaus/Stadtverwaltung/Sozialreferat/Fluechtlinge/Integration.html>

Schulsystem. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. [Електронний ресурс]. URL:
<http://www.bamf.de/DE/Willkommen/Bildung/Schulsystem/schulsystem-node.html>

Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. Gesamtkonzept für die Politische Bildung an bayerischen Schulen. [Електронний ресурс]. URL: [//www.isb.bayern.de/berufliche-schulen/materialien/gesamtkonzept-pb/](http://www.isb.bayern.de/berufliche-schulen/materialien/gesamtkonzept-pb/)

Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. Inklusion. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.isb.bayern.de/schulartuebergreifendes/paedagogik-didaktik-methodik/inklusion/>

Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. Kompetenzorientierung und LehrplanPLUS. [Електронний ресурс]. URL:
<https://www.isb.bayern.de/schulartuebergreifendes/paedagogik-didaktik-methodik/kompetenzorientierung/>

Wikipedia. BMW Group Forschungs- und Innovationszentrum. [Електронний ресурс]. URL:
https://de.wikipedia.org/wiki/BMW_Group_Forschungs-_und_Innovationszentrum

Zuwanderung: Herausforderung und Chance für Bayerns Schulen. Bayerische Bildungsberichterstattung: Aktuelles 2016. Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. [Електронний ресурс]. URL:
https://www.isb.bayern.de/download/18681/bayerische_bildungsberichterstattung_aktuelles_2016.pdf

Блинова О.Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномену акультурації / О.Є. Блинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Херсон: Гельветика, 2016. – Випуск 3. – Том 1. – С.111-117.

Дослідження соціальних потреб дітей трудових мігрантів у новому соціально-освітньому середовищі [Електронний ресурс]. URL:
http://lib.ndu.edu.ua:8080/dspace/bitstream/123456789/181/1/242_Naykovi_zapusku_2014_%E2%84%9962.PDF#page=73

Iom's familien unterstützungsprogramm [Електронний ресурс]. URL:
http://germany.iom.int/sites/default/files/FAP/FAP_Infosheet_GERMAN_2017-04-04.pdf

Інфопедія. Сутність та форми етнічних спільностей [Електронний ресурс]. URL:
<https://infopedia.su/6x2973.html>

Курунова Ю.О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною). Дисертація на здобуття наук. ст. канд. економ. наук [Електронний ресурс]. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_kurunova.pdf

Нечаев Е.М. / Риски социокультурной и социально-психологической адаптации мигрантов. // Психология социальных и экологических рисков в современном обществе: материалы Международной науч.-практ. конф. Саратов, 17-18 нояб. 2011 г. Саратов: Изд-во «Научная книга», 2011. 108 с.

Фітісова А., Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. CEDOS аналітичний центр. [Електронний ресурс]. URL: <https://cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>

**POTENTIAL OF EDUCATIONAL ADAPTATION PROGRAMS
FOR PUPIL'S YOUTH OF MIGRANTS FAMILIES
(on example of schools in Bavaria)**

Svitlana Kohut – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General and Social Pedagogy, Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine).

Scientific interests: methodological and theoretical-organizational principles of preparation of specialists for the sphere of social and pedagogical activity in Ukraine and the countries of the European Union.

Anna Kravchenko – Master of Pedagogical Department of the Faculty of Philosophy of the Ukrainian Free University (Munich, Federal Republic of Germany).

Scientific interests: adaptation of migrant children and youth in the educational environment of Germany.

E-mail: s_kohut@ucu.edu.ua, anna.kravchenko@live.de

Анна Боярська-Хоменко*
Людмила Штефан*

ПРОЦЕДУРА ВИЗНАННЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ МОЛОДІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ

У статті здійснено аналіз теоретичних та практичних засад визнання неформальної та інформальної освіти у Польщі. Визначено провідні аспекти процедури визнання та сертифікації неформальної та інформальної освіти молоді. Окреслено вимоги щодо процедури визнання неформальної та інформальної освіти. Вивчено процедуру сертифікації компетенцій у Польщі, що здобуті неформальним та інформальним шляхом. Установлено, що існують різні ініціативи та проекти, котрі пропонують додаткові або альтернативні шляхи підтвердження компетентності. На основі аналізу науково-педагогічної та нормативної літератури визначено умови забезпечення ефективності процедури перевірки компетенцій молоді, які здобуті у результаті неформального та інформального навчання, критерії аналізу та оцінки результатів навчання, наведено вимоги до форм та засобів оцінки, визначено провідні форми контролю. На основі вивчених джерел розроблено теоретичні основи процедури визнання кваліфікації молоді, а саме: визначення навчальних досягнень особи, підтвердження рівня її навчальних досягнень офіційними документами, оцінка результатів формального, неформального та інформального навчання, сертифікація результатів оцінки особистих навчальних досягнень. Для реалізації процедури визнання кваліфікації запропоновано практичні рекомендації.

Ключові слова: неформальна освіта, інформальна освіта, кваліфікація, ключові компетенції, визнання освіти, сертифікація освіти, молодь.

In the article analyzes the theoretical and practical foundations of recognition of non-formal and informal education in Poland. The leading aspects of the procedure for recognition and certification of youth non-formal and informal education were identified. The requirements for the procedure for recognition of non-formal and informal education were outlined. The procedure for certification of competencies in Poland, acquired non-formally and informally, was studied. In Poland, there are various initiatives and projects that offer additional or alternative ways to validate competencies. On the basis of the analysis of scientific-pedagogical and normative literature, the conditions for ensuring the effectiveness of the procedure for checking the competences of young people, as a result of non-formal and informal learning, were determined. Criteria for analyzing and evaluating learning outcomes have been uncovered. Requirements for forms and means of evaluation were indicated. Leading forms of control have been identified. Based on the studied sources, the theoretical foundations of the procedure for recognizing qualifications were developed: definition of educational achievements of the person, confirmation of the level of educational achievements of the person by official documents, evaluation of the results of formal, non-formal and informal learning, certification of the results of evaluation of

---

* **Анна Боярська-Хоменко** – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри дошкільної, початкової і професійної освіти, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1818-3074>.

Наукові інтереси: освіта дорослих, порівняльна педагогіка, історія педагогіки

E-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com.

* **Людмила Штефан** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6281-980X>.

Наукові інтереси: соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка, історія педагогіки

E-mail: valeriy.61.sh@gmail.com.

personal educational achievements. A sequence of practical steps to implement the qualification recognition procedure has been proposed.

Keywords: *non-formal education, informal education, qualification, key competency, recognition of education, certification of education, youth.*

Постановка проблеми. Україна – молода держава з потужними освітніми та економічними ресурсами. Становлення нормативно-правової бази України актуалізувало процеси розвитку системи багаторівневої безперервної освіти (Kremen, 2016). Навчання впродовж життя проголошено в Україні однією з ключових компетенцій сучасного світу знань (Ridei, Katsero & Bashtovyi, 2018). Разом з тим у 2018 році Європейський парламент та Рада ЄС схвалили оновлену редакцію ключових компетентностей для навчання впродовж життя, серед яких названі мовна та цифрова компетентності (Digital competence) (Council recommendation on key competences for lifelong learning, 2018). Також Європейський парламент та Рада ЄС зазначають, що держави-члени ЄС повинні підтримувати розвиток ключових компетенцій, приділяючи особливу увагу підвищенню рівня цифрової та мовної компетенції молодого покоління (Council recommendation on key competences for lifelong learning, 2018).

На сучасному етапі розвитку суспільства молодь здобуває знання не лише в закладах освіти, все більшої популярності серед молодих людей набуває неформальне та інформальне навчання. Неформальне та інформальне навчання сьогодні відбувається у нових формах, його пропонують різні освітні установи через використання цифрових технологій та платформ, дистанційне навчання, електронне навчання, навчання за системою «рівний-рівному», масові відкриті онлайн-курси та відкриті освітні ресурси. У результаті такого навчання молоді особи оволодівають новими компетенціями та досягають певного рівня кваліфікації, який потребує офіційного визнання і сертифікації.

Соціальна криза в українському суспільстві зумовлена критичною військовою ситуацією на Сході України має негативні наслідки для навчання та трудової діяльності молодих людей, особливо тих, які були вимушено переміщені з зони конфлікту, колишніх військових, які через отримані травми не можуть продовжувати службу. Люди, які не охоплені війною, відчувають потребу у вдосконаленні своїх компетенцій, а колишні військовослужбовці, які отримали фізичні ушкодження, не є конкурентоздатними на ринку праці. Вимушеним мігрантам складно знайти роботу у новому місті. Роботодавці, у свою чергу, вимагають підтвердження компетенцій відповідно до національної рамки кваліфікацій. Але, названі вище категорії населення, через фінансову скруту не мають можливості навчатись у формальних закладах освіти та відповідно отримати визнання своїх кваліфікацій. Незважаючи на це, вони здобувають знання у неформальний та інформальний спосіб. Визнання цих компетенцій є необхідною умовою для сталого розвитку країни та суспільства, для підвищення конкурентоздатності на європейському ринку праці.

Загальновідомо, що за останні роки значно зросла кількість трудових мігрантів з України до Польщі. Іммігранти, які проживають у Польщі, відчують потребу у визнанні своїх компетенцій, але через брак коштів не можуть пройти курс формального навчання. Молоді українці, які мігрують до Польщі повинні мати можливість підтвердити свої мовні та цифрові компетенції, які вони здобувають у неформальній та інформальній спосіб.

Разом з тим, визнання компетенцій молодих людей сприяє інтернаціоналізації освіти в Польщі. Кількість студентів польських навчальних закладах збільшиться завдяки визнанню мовних та цифрових компетенцій, отриманих на основі неформального та інформального навчання молоді.

Варто зазначити, що в Україні на даний час немає розроблених процедур, підходів та рекомендацій щодо визнання кваліфікацій, здобутих на основі результатів неформального та інформального навчання відповідно до Національної рамки кваліфікацій. Як наслідок, результати неформального та інформального навчання залишаються не визнаними та не сертифікованими. Разом з тим офіційне визнання результатів неформальної та інформальної освіти дорослих сприяє інтеграції України у Європейський освітній простір та відповідає рекомендаціям Ради Європейського союзу щодо розробки шляхів офіційного визнання неформальної та інформальної освіти дорослих (*Council Recommendation on the validation of non-formal and informal learning, 2012*).

Польща, як країна Європейського Союзу, має більше досвіду ніж Україна з питань визнання неформальної та інформальної освіти. Вона може виступати координатором запровадження процедури визнання неформальної та інформальної освіти в Україні, сприяти забезпеченню визнання освіти молоді, яка іммігрувала з України до Польщі. Разом з тим вивчення, аналіз та творче використання досвіду Польщі з зазначених питань дозволить прискорити та оптимізувати процес визнання і сертифікації неформальної та інформальної освіти дорослих в Україні.

Метою статті є теоретична розробка процедури офіційного визнання кваліфікацій та компетенцій молодих українців, які здобуті у результаті неформального та інформального навчання.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові методи: індукція та дедукція, аналіз і синтез, аналогія, узагальнення, систематизація та класифікація – для формування понять дослідження, виявлення сутнісних характеристик неформальної та інформальної освіти, визначення провідних тенденцій розвитку питань формування цифрової та мовної компетентності молоді. Також використано компаративний метод – для з'ясування спільного і відмінного в організації визнання освіти молоді в Польщі та Україні. Методи прогнозування й моделювання використовувались з метою теоретичної розробки процедури офіційного визнання кваліфікацій та компетенцій молодих українців та окреслення перспектив використання досвіду Польщі з питань визнання цифрових та мовних компетентностей молоді в Україні.

Виклад основного матеріалу. Країни Європейського союзу багато років займаються питаннями визнання неформальної та інформальної освіти.

Використання досвіду Європи, зокрема Польщі, дозволить сформувати ефективні механізми сертифікації навчальних досягнень, здобутих неформальним та інформальним шляхом відповідно до національної рамки кваліфікацій України. Європейський парламент підтримує думку фахівців про впровадження єдиної системи кваліфікацій з метою визнання і підтвердження базових навичок, ключових компетенцій, здобутих у формальний, неформальний та інформальний спосіб. Тобто Європейський парламент визнає результати усіх видів навчання дорослих. Рада Європейського союзу запропонувала Рекомендації щодо підтвердження неформального та інформального навчання (*Council Recommendation on the validation of non-formal and informal learning, 2012*), згідно яких держави-члени ЄС повинні визначити шляхи офіційного визнання неформальної та інформальної освіти. Україна такого досвіду не має, тому досвід Польщі з питань визнання неформальної та інформальної освіти молоді, може бути корисним для Української держави. Як відомо, в Європі діють Національні координаційні центри Європейської системи кваліфікацій, котрі підтримують державні органи влади, посилаючись на національні системи кваліфікацій або на Європейську систему кваліфікацій «EQF».

Розглянемо провідні аспекти процедури визнання і сертифікації неформальної та інформальної освіти молоді у Республіці Польща. Загальновідомо, що в Європейському Союзі існують регіональні та національні відмінності у процедурах визнання та підтвердження неформальних й інформальних навичок молоді. Зокрема, у різних регіонах Польщі діють освітні установи, університети, провайдери професійного навчання, бюро праці, державні служби та інші установи, що надають послуги в галузі визнання освіти молоді. З огляду на це, необхідним є врахування територіальних особливостей при розробці та впровадженні шляхів перевірки неформального та інформального навчання молодих людей. Більш того, у Польщі місцеві та регіональні органи влади є цінним джерелом інформації про можливості працевлаштування, наявні освітні пропозиції (формальні, неформальні та інформальні), а також про потреби окремих регіонів і міст.

Таким чином, у Польщі включення місцевих і регіональних органів влади стало необхідною умовою для просування тих навичок, які фактично затребувані роботодавцями. Переконалим аргументом може бути той факт, що в Польщі місцеві та регіональні органи влади володіють значними ресурсами в галузі політики освіти та навчання, відіграють важливу роль у молодіжній політиці та трудовій зайнятості населення.

Зазначимо, у Польщі з метою забезпечення взаємного визнання сертифікатів, отриманих в Європейському Союзі, забезпечена процедура оцінки та еквівалентності знань і навичок молоді, що ґрунтується на якості. Процедури визнання неформальної та інформальної освіти, які розробляються у Польщі відповідають таким вимогам: бути зрозумілими і не надто складними (хоча вони повинні робити правильний акцент на якості), щоб не призводити до стримування тих, хто хоче формалізувати результати навчання; механізми забезпечення якості через визнання та підтвердження неформального та інформального навчання є ключовими для забезпечення того, щоб цей вид навчання визнавався на тому ж

рівні, що й формальне навчання (Uznawanie umiejętności i kompetencji nabytych w ramach pozaformalnego i nieformalnego uczenia się, 2018).

У Польщі, щодо перевірки результатів навчання, отриманих у неформальний та інформальний спосіб, існують рішення з багаторічною традицією, що використовуються масштабно, а також абсолютно нові пілотні проекти, які спрямовані, серед іншого, на розробку та випробування нових методів та принципів валідації результатів навчання молодого покоління. Наприклад, у багатьох професіях професійно-технічної галузі або ремеслах молоді люди можуть отримати державний документ, що підтверджує кваліфікацію за фахом або професійну кваліфікацію. Молоді особи, які набули компетенції через практичне професійне навчання, після виконання певних умов можуть скласти іспит, проведений кваліфікованою екзаменаційною комісією, та отримати сертифікат державного зразка, котрий підтверджує рівень їхньої компетенції (Васіа, 2014).

Крім того, польський уряд створив можливість отримання освіти на початковому, середньому, загальному та базовому професійному рівнях за допомогою дистанційних іспитів. Також у Польщі передбачено можливість підтвердження результатів навчання, отриманих неформальним чи інформальним шляхом, як альтернативний шлях для вступу до вищої школи або як спосіб зарахувати частину кредитів ECTS при отриманні формальної освіти. Варто зазначити, що можливість приєднання до процесу валідації буде залежати від рівня освіти та професійного досвіду, який має молода особа.

Установлено, що процедура сертифікації компетенцій, що здобуті неформальним та інформальним шляхом передбачає складання іспиту, який організовується окружною екзаменаційною комісією. Для отримання диплома, що підтверджує професійну кваліфікацію, необхідно отримати свідоцтво про всі кваліфікації, визначені за даною спеціальністю, і мати середню або професійну освіту (Васіа, 2014).

Варто зазначити, що у Польщі у відповідь на потреби сучасного ринку праці існують різні ініціативи та проекти, що пропонують додаткові або альтернативні шляхи підтвердження компетентності. Так, у деяких професіях використовуються зовнішні розробки, в інших – створюються нові процедури і методи підтвердження компетенцій. Наприклад, в ІТ-індустрії існує багато різних форм сертифікації навичок, які пропонуються окремими організаціями – насамперед компаніями-постачальниками програмного забезпечення (наприклад, сертифікати, що пропонуються Microsoft або Cisco). Аналогічна ситуація й у фінансовому секторі, де існують різні стандарти експертизи, розроблені окремими організаціями, наприклад, міжнародними фондами. Їх перевагою є те, що сертифікати чи дипломи, отримані таким чином, мають престиж, що впливає з визнання галузевого середовища, і часто їх міжнародний характер дозволяє використовувати їх за межами країни. Наприклад, в Польщі було введено сертифікат фінансових консультантів EFA (European Financial Advisor), розроблений міжнародною неурядовою організацією EFPA (Європейська асоціація з фінансового планування).

Ефективність процедури перевірки компетенцій молоді, які здобути у результаті неформального та інформального навчання має декілька обов'язкових умов, що забезпечують її якість. Зокрема варто назвати такі:

1. надійність;
2. обґрунтованість;
3. безпека та конфіденційність;
4. відповідність стандартам;
5. довготривалість результатів;
6. прозорість;
7. відповідність до здобутих знань, умінь та навичок;
8. ефективність.

Загально визнано, що під час підтвердження кваліфікацій необхідною умовою є аналіз та оцінка результатів навчання. При цьому варто урахувати такі критерії:

- обсяг знань, навичок та компетенцій, які підлягають оцінці;
- зміст знань, які потрібні для визнання тієї чи іншої кваліфікації;
- відповідність знань, навичок та компетенцій вимогам сучасності;
- достовірність результатів навчання.

Поряд з аналізом рівня знань молоді, необхідним є проведення аналізу інструментів оцінки, які повинні відповідати таким критеріям:

- легітимність: інструмент повинен вимірювати те, що потрібно вимірювати;
- надійність: наскільки результати будуть ідентичними кожного разу, коли кандидат оцінюється за однакових умов;
- справедливість: в якій мірі рішення щодо оцінки результатів неупереджене;
- когнітивний діапазон: чи дозволяє інструмент визначити наскільки широкими і глибокими є знання, навички або компетентності, здобуті кандидатом;
- адекватність оцінки меті: забезпечення відповідності мети інструменту оцінки (Europejskie wskazówki dotyczące walidacji uczenia się pozaformalnego i nieformalnego, 2009).

Серед провідних форм контролю у Польщі визнано такі:

- обговорення: дає кандидату можливість продемонструвати глибину знань та навичок спілкування;
- декларативні методи: заяви, що ґрунтуються на ідентифікації та реєстрації компетенцій самим кандидатом;
- інтерв'ю (співбесіда): можуть бути використані для пояснення питань, що виникають при розгляді представленої документації;
- спостереження: підтвердження компетентності даної особи у процесі виконання професійних обов'язків;

- портфельний метод: комбінація кількох методів та інструментів (Uznawanie umiejętności i kompetencji nabytych w ramach pozaformalnego i nieformalnego uczenia się, 2018).

Таким чином, вивчені теоретичні та практичні аспекти визнання компетенцій у Республіці Польща, дають можливість розробити теоретичну модель процедури офіційного визнання кваліфікацій та компетенцій молодих українців, які здобуті у результаті неформального та інформального навчання. У процесі теоретичної розробки було ураховано провідні принципи, форми, методи та інструменти, які можуть гарантувати кваліфікований процес визнання результатів неформального та інформального навчання молоді.

Визнання кваліфікацій молоді (зокрема, переміщених осіб, мігрантів, колишніх військовослужбовців) пропонуємо здійснювати у чотири кроки:

1. визначення навчальних досягнень особи (здійснюється у дистанційному режимі шляхом кваліфікаційного он-лайн тестування);
2. підтвердження рівня навчальних досягнень особи офіційними документами;
3. оцінка результатів формального, неформального та інформального навчання;
4. сертифікація результатів оцінки особистих навчальних досягнень дорослого.

Процедура визнання кваліфікацій відбувається у разі успішного складання кваліфікаційного тесту. Здобувачу буде запропоновано пройти перевірку рівня знань і навичок згідно зі стандартом оцінки даної професійної кваліфікації. Кожна особа, котра має щонайменше базовий рівень освіти та пройшла неформальне чи інформальне навчання має право подати заявку на складання кваліфікаційного іспиту. Іспит приймають уповноважені особи або екзаменаційні комісії закладу вищої освіти. Іспит є відкритим та складається із теоретичної і практичної частин. Екзаменаційна комісія підводить підсумки іспиту, виносить рішення щодо успішності його складання більшістю голосів своїх членів. У разі успішного складання іспиту кандидат отримує сертифікат державного зразка, який підтверджує складання іспиту та отримання кваліфікації.

Для реалізації процедури визнання кваліфікацій молодих людей необхідним є виконання наступних практичних кроків:

1. Розробка механізму визнання кваліфікацій на основі результатів навчання відповідно до Національної рамки кваліфікацій.
2. Розробка електронного ресурсу для кваліфікаційного тестування з української, англійської, польської мов, інформаційно-комунікаційних технологій.
3. Розробка змісту та вимоги до рівня навчальних досягнень, знань, умінь та навичок для підтвердження оволодіння цифровими та мовними компетенціями та для офіційного визнання певного рівня кваліфікації відповідно до Національної рамки кваліфікацій.

4. Розробка практичних інструментів для визнання кваліфікацій закладами вищої освіти та її сертифікації.

5. Розробка нормативно-правової бази функціонування запропонованої процедури визнання неформальної та інформальної освіти молодого покоління українців.

Висновки. Педагогічно цінний досвід Польщі дозволив визначити провідні принципи, завдання, форми та засоби визнання неформальної та інформальної освіти молодого покоління та переконав у тому, що країни Європейського Союзу вже багато років будують структуру міжнародного визнання кваліфікацій. Це спонукає інші держави до активного процесу формування процедури визнання та сертифікації мовних і цифрових кваліфікацій молоді, яка здобута на основі неформального та інформального навчання. Серед перспектив подальших наукових пошуків вважаємо за доцільне вивчити більш детально питання нормативно-правового регулювання процедури визнання неформальної та інформальної освіти, а також можливості впровадження в Україні стандартів експертиз, запропонованих окремими міжнародними фондами.

БІБЛІОГРАФІЯ

Bacia, E. (2014). *Walidacja efektów uczenia się uzyskanych poza systemem edukacji formalnej jako nowe wyzwanie dla polityki na rzecz uczenia się przez całe życie* [Validation of learning outcomes obtained outside formal education as a new policy challenge for lifelong learning]. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 44 p. (in Polish)

Council recommendation on key competences for lifelong learning (2018). *Official Journal of the European Union*. № 189/01, p. 1-13

Europejskie wskazówki dotyczące walidacji uczenia się pozaformalnego i nieformalnego (2009). [European tips on validating non-formal and informal learning]. Luksemburg: Biuro Urzędowych Publikacji Wspólnot Europejskich (in Polish)

Kremen, V. H. (Ed.) (2016). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini* [National report on the state and prospects of education in Ukraine]. Kyiv : Pedahohichna dumka, 448 p. (in Ukrainian)

Ridei, N.M.; Katsero, O.K. & Bashtovyi ,V.I. (2018). *Kontseptualni i stratehichni aspekty reformuvannya systemy vyshchoi ta pislidyplomnoi osvity dlia staloho rozvytku* [Conceptual and Strategic Aspects of Reforming the System of Higher and Postgraduate Education for Sustainable Development]. *Osvita vprodovzh zhyttia: sotsialni zapyty, suchasni vyklyky ta priorytety v realizatsii*. Kyiv, p. 4-14. (in Ukrainian)

Uznawanie umiejętności i kompetencji nabytych w ramach pozaformalnego i nieformalnego uczenia się [Recognition of skills and competences acquired through non-formal and informal learning] (2018). Brussel. (in Polish)

PROCEDURE FOR RECOGNITION OF NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE ON THE BASIS OF POLISH EXPERIENCE

Anna Boyarska-Khomenko - Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral Student of the Department of Preschool, Primary and Vocational Education, GS Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.

Research interests: adult education, comparative pedagogy, history of pedagogy.

E-mail: annaboyarskakhomenko@gmail.com.

Lyudmila Stefan - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Pedagogy and Comparative Pedagogy, GS Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Research interests: social pedagogy, comparative pedagogy, history of pedagogy

E-mail: valeriy.61.sh@gmail.com.

Людмила Юзва*

СУСПІЛЬНІ ТРАВМИ РЕПРЕЗЕНТОВАНІ ЧЕРЕЗ АВТОБІОГРАФІЧНІ ТЕКСТИ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Дослідницьку зацікавленість привабили два аспекти, що є актуальними в сучасному дослідницькому полі суспільствознавців. З одного боку – автобіографічні тексти, як взірці індивідуального дискурсу, а з іншого – дискурс травми. Традиційним з часу концептуалізації поняття травми Штомпкою є вивчення суспільних процесів/ подій, як травми. Проте в інформаційному сучасному суспільстві травма потребує вивчення і в дискурсах, які про неї конструюються. Тож, у статті представлено емпіричне контент-аналітичне дослідження травм репрезентованих у автобіографічних текстах студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Було проаналізовано 141 автобіографічний текст за 1991/2004/ 2014 рр., як такі роки, в які в Україні відбувались значимі (апріорі травмуючі) події. В дослідженні було підтверджено/ спростовано ряд дослідницьких гіпотез. Зокрема, в текстах 1991 та 2014 років, справді найчастотнішими були згадки про ключову подію-травму тих років – розпад СРСР та Революцію гідності. Однак, в масиві 2004 року Помаранчева революція не згадується зовсім. В цілому, дискурс про травми дуже сильно визначає специфіка тексту й запит, який дає наратор.

Ключові слова: соціальна травма, автобіографія, студентська молодь, контент-аналіз, тональність дискурсу.

Research interest has been attracted by two aspects that are relevant in the modern research field of social scientists. On the one hand - autobiographical texts as examples of individual discourse, and on the other - the discourse of trauma. Traditional since the conceptualization of the concept of trauma Stompka is the study of social processes / events as trauma. However, in today's information society, trauma needs to be studied in the discourses that are constructed about it. Therefore, the article presents an empirical content-analytical study of the injuries represented in the autobiographical texts of students of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 141 autobiographical texts for 1991/2004/2014 were analyzed as such years in which significant (a priori traumatic) events took place in Ukraine. A number of research hypotheses were confirmed / refuted in the study. In particular, in the texts of 1991 and 2014, the most frequent mentions of the key event-trauma of those years - the collapse of the USSR and the Revolution of Dignity. However, the 2004 Orange Revolution is not mentioned at all. In general, the discourse on trauma is very much determined by the specifics of the text and the request given by the narrator.

Keywords: social trauma, autobiography, student youth, content analysis, tone of discourse.

Замовчувані травми спричиняють неврози, а замовчування історичної правди – неврози історичної пам'яті

Віра Агеєва, літературознавиця

***Людмила Юзва** – кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1448-5478>.

Наукові інтереси: аналіз документів, контент-аналіз, візуальний аналіз документів, проєктивні методи, соціальна травма, молодь, міграція.

E-mail: luydmilay@ukr.net.

Актуальність дослідження. На минулорічному конкурсі «Книга року ВВС» член журі, літературознавиця Віра Агеєва зазначила: «Один з трендів останніх років – осмислення, пишуть багато автобіографічних речей» (Близнюк, 2018). І ці автобіографічні тексти сьогодні здійснюють вплив на ціле суспільство. Так, наприклад, біографія (Hillbily Elegy. 2016) J.D. Vance зіграла неабияку роль під час президентських виборів 2016 року в США (2019, с.9). Датувати ж тренд звернення до автобіографічних текстів у соціальних науках досить складно. Ймовірно його можна, частково, розпочинати з запитання «Як можна використовувати розповіді про життя?», поставленого Daniel Bertaux у книзі «Біографія і суспільство» (Biography and Society. Beverly Hills, CA: Sage) ще у 1981 р. (Розенталь, 2003). А 1992 року Ш.Фелман взагалі назвала ХХ століття посттравматичним, кажучи про те, що притаманна йому основна дискурсивна модель – це свідчення (Мороз).

Окремої ваги на пострадянському просторі набувають також дослідження найрізноманітніших архівних документів, якими часто є автобіографії. Оскільки суспільства, що належали до цього простору дуже довгий період були в «закритому» стані, а почасти і у – «законсервованому» (по суті, без можливості вільного виявлення своїх думок, міркувань, позицій і т.п.), то такі процеси як відкриття архівів стали викликом для усього суспільства і науковців, зокрема. Власне, наприклад, український соціум мусить відбудовувати свою політичну, культурну, мовну, релігійну та багато інших ідентичностей, чому можуть значно сприяти дослідження архівних матеріалів.

Також, варто зауважити, що часто саме в архівних біографічних документах відбувається репрезентація найрізноманітніших суспільних (культурних, соціальних) травм. Саме ж поняття травми активно обговорюється у суспільних науках (міждисциплінарна перспектива) з 1990-их років такими науковцями як К.Карут, Ш.Фельман, Д. ла Капра, П.Штомпка, Дж.Александр та ін. (Браточкин, 2014).

Аналіз джерельної бази. Якщо здійснити моніторинг джерельної бази колекції рецензованих журналів платформи **SAGE Journals**¹ (<http://online.sagepub.com>) з соціології за пошуковими запитами «autobiography» та «trauma», то в масиві з 218² (див. Рис. 1) можна простежити наступні тренди.

Рис. 1. База журналів SAGE Journals з соціології (за запитами «autobiography» та «trauma»).

По-перше, як публікації, присвячені автобіографіям, так і публікації щодо травми, найчастіше стосуються «локального» рівня. Себто, найчастіше це аналіз індивідуальних автобіографічних текстів, мемуарів, щоденників (часто літературних, художніх), почасти – біографічних дописів/ сторінок у соціальних та інших інтернет-спільнотах. Хоча, звісно, наявні й праці теоретико-методологічного характеру. Наприклад, до таких можна було б віднести статтю В. Harrison та Е. Lyon «A Note on Ethical Issues in the Use of Autobiography in Sociological Research», однак в ній розгляд етичних питань (методик) використання автобіографій у соціологічних дослідженнях зводиться, знову ж, до вузької проблематики – гендерної (1993). І мова йде, наприклад, про те як коректно використовувати в соціологічному дослідженні інформацію про зґвалтування, отриману з біографічного тексту.

По-друге, ж, якщо об'єднати запити, то значна частина текстів, у яких поєднуються травма і автобіографія будуть стосуватись таких тематик як фемінізм (часто сексуальне та інші форми насилля), ЛГБТ, ситуації війн, ув'язнень. Окрему нішу займають тексти про травми дитинства у автобіографічних текстах. Їхня частка теж є значною. Тенденції щодо значної частки текстів-аналізу індивідуальних

¹ SAGE є одним з найбільших видавців академічних журналів, колекція яких складається з понад 900 журналів з гуманітарних, суспільних, технічних та медичних наук, більш ніж 400 публікуються від імені наукових товариств та установ.

² 108 «autobiography» + 110 «trauma»

художніх авто/ біографій та опису травм дитинства у автобіографічних текстах характерна і для видання «Autobiografija»³ (<http://www.avtobiografija.com>). Видання пов'язане з однойменною щорічною конференцією і має секцію «Автобіографія і травма». Однак, з 2012 року даному напрямку присвячено лише одну працю. Це робота, в якій авторка A.Gullotta звертається до теми травм, трансльованих через автобіографічні тексти «Trauma and Self in the Soviet Context: Remarks on Gulag Writings» (2012). У ній Gullotta розглядає травми на індивідуальному рівні, себто, такі як, наприклад, тиск, роботи, які зосереджені на репресивних ситуаціях, зокрема, арешти, тортури, психологічне насильство та ін. (2012; с. 73). Це обумовлено специфікою досліджуваної групи і документів, адже вона аналізує твори колишніх ув'язнених ГУЛАГу. Однією з публікацій останніх років, у якій розгорнуто розглядаються соціологічні теорії (та порівнюються з психологічними) вивчення і пояснення культурної (та колективної) травми є робота Д.Анікіна і О.Головашиної (2017).

Теоретико-методологічні основи дослідження. На початку 2000-их Пйотр Штомпка пропонує розглядати соціальні зміни не лише, як суто позитивні (з відповідними позитивними наслідками), а й як травмуючі (в межах теорії культурної травми). До переліку таких соціальних змін (як травм) потрапляють наступні:

1. революція (що вдалась або ні), державний переворот, вуличні бунти;
2. крах ринку, криза фондової біржі;
3. радикальна економічна реформа (націоналізація, приватизація);
4. іноземна окупація, колоніальне завоювання;
5. примусова міграція чи депортація;
6. геноцид, винищення, масові вбивства;
7. акти тероризму й насилля;
8. релігійна реформація, нове релігійне пророцтво;

³ «Автобіографія» - це журнал, присвячений роботам, що стосуються уявленням про себе в російській культурі. «Автобіографія», міжнародний та рецензований онлайн-журнал, що слідує моделі подібних журналів, які видані у Європі та США, присвячених національним або наднаціональним культурам, таким як журнал європейської секції Міжнародної автобіографії та Біографічної Асоціації «Європейський журнал життєвого опису».

9. вбивство президента, відставка вищої посадової особи;
10. викриття корупції, урядовий скандал;
11. відкриття секретних архівів і правди про минуле;
12. ревізія героїчних традицій нації;
13. крах імперії, програна війна (2001, с.9).

Продовжує свої міркування про травми Штомпка у своїй другій статті, присвяченій так званій «травмі комунізму» (2001a). Саме в ній він пише про «польський календар» (Sztompka, 2001a, с. 3). Такий календар можна було б створити для усієї історії української державності й він би ряснів роками, які вказують на травматичну подію та її наслідки. Р. Dlugosz, ґрунтуючись на концептуальних міркуваннях П.Штомпки, досліджує травму великих змін на окремо взятій частині польської держави (Підкарпатті) (2008). У своїй монографії він пропонує три хвилі травм на Підкарпатті на основі аналізу різноманітних кількісних даних (Dlugosz, 2008, с. 131). Однак, він повністю лишається в межах «переліку травм Штомпки»⁴.

П.Штомпка також виділив ознаки, які характерні кожній травмуючій події:

1. несподіваність і швидкість того, що відбувається;
2. тотальність і кардинальний характер змін;
3. екзогенність, сприйняття події, що відбулась, як такої, що не залежить від волі та бажання самого індивіда;
4. негативний характер події (Аникин, 2017, с. 79).

За Дж.Александром для виявлення наративу про травму в суспільстві необхідно відповісти на ряд запитань:

1. якою є «природа болю» - що саме відбулось?
2. якою є «природа жертви» - хто відчув біль (окремі особистості чи групи соціуму)?
3. чи є зв'язок жертв з більш широкою аудиторією, з усім суспільством?

---

⁴ Можливо це пов'язано з тим, що обидва дослідники пишуть про польське суспільство. І вихідна концепція Штомпки стосується його, і емпіричні розвідки Длугоша – теж його.

4. хто винен? (Браточкин, 2014).

Власне, коли відповіді на ці питання «поширюються» в різних царинах суспільного життя, то і відбувається репрезентація травми. Власне, Александер вбачає певну процесуальність травми, її темпоральність – протяжність у часі⁵.

Ще один науковець, який здійснив значущий внесок у дослідження травм, Р. Айерман окрім детального розгляду культурної травми і колективної пам'яті, як двох тісно взаємопов'язаних концептів, проводить розрізнення між дискурсом та нарративом (2016). Під дискурсом він розуміє безособовий опис травматичної події (наприклад, параграф у підручнику), а під нарративом – емоційно наповнений опис (Аникин, 2017, с. 80). Саме такий нарратив транслюється через автобіографічні тексти і дозволяє в подальшому говорити саме про репрезентацію травм.

До визначення базових понять.

Автобіографія. Широту обсягу розуміння автобіографічного документу можна відстежити за інформаційним листом Міжнародної соціологічної асоціації (Biography and Society, 2015). Як, дещо художньо, пише дослідниця Гудкова: «Біографія, як плоть історії, найбільш надійна часточка реальності, з якою важко сперечатись, котру неможливо відмінити й заперечити. Матеріали досліджень множини окремих і, здавалося б, унікальних біографій утворюють разом певну речовину історії, що володіє цілком визначеними характеристиками та властивостями.» (Гудкова, 2016, с. 21). Для автобіографічного тексту в цілому характерною є приватизація історії. Як зазначає М. Баліна, homo historicus з найперших аркушів дитячих спогадів поступається місцем homo privaticus й історія окремого людського життя перестає бути метафорою історії суспільного ладу (2014, с. 209). В даному дослідженні використані роботи «Автобіографія: соціологічне уявлення», що виконуються з 1991 року студентами першого року навчання факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

---

⁵ Що є вагомим для подальшого введення в авторський перелік травм русифікації.

Травма (суспільна). Поняття травми не так давно актуалізувалось у суспільствознавчих науках в українському науковому середовищі. Разом із суспільними змінами прийшло розуміння, висловлене у думці Єви Анчел: "Загальновідомо, що рани, нанесені історією, тяжко заживають, і все ж вони зарубцьовуються скоріше, аніж ті травми, які позасвідомо, завдяки їх замовчуванню передані нам у спадщину" (Підгаєцький, 2005, с. 67-68). Поступово, українське суспільство виходить зі стану афазії постсоціалістичного. Починає все частіше з'являтися травматичний дискурс (проговорюються втрати) у медіа-дискурсі, побутовому дискурсі та в ін. О.Стяжкіна також наголошує на необхідності розуміння відмінності між поняттями «історичної рани» (за Chakrabarti) та «травми». Вони однозначно не є тотожними. Власне, історична рана - уточнює поняття травми, однією з основних її ознак є те, що вона - вимагає політичних вибачень. Однією з основних ознак (проблем) травми дослідниця бачить сприйняття людьми травмуючих подій, як нормальних, коли більше не потрібні примус, фізичні тортури й т.ін. Травми стирають ідентичність (Стяжкіна, 2019).

За Анікініним, колективною травмою є комплекс психологічних відчуттів, що виникає у очевидців або учасників певної трагічної події та є спільним, але при цьому таким, що повною мірою не передається через досвід не просто виживання, але й подальшого переживання цієї ситуації. А культурна травма – це наратив, що вписує подію, яка відбулась, у сукупність образів, що є значущими для колективної ідентичності певної спільноти. Культурна травма виникає не в результаті особистої участі, а через включеність у соціальні практики (Анікин, 2017, с. 80).

Об'єктом дослідження виступають травми (суспільні) трансльовані у автобіографічних текстах студентської молоді.

Предметом дослідження є складові наративу травм репрезентованих через автобіографічний текст.

Метою дослідження було виявити особливості репрезентації травм різного типу через автобіографічні тексти представників студентської молоді різних поколінь.

Завдання (основні):

1. Виявити ознаки репрезентації (субкатегорії за Александером) кожного з видів травм (категорії за Штомпкою).
2. Виявити модальність вираження травм у автобіографічних текстах.
3. Проаналізувати динаміку інтенсивності (на основі частоти згадувань) травм в текстах і її зв'язок з близькістю травматичної події.
4. Сконструювати та проаналізувати вибрані семантичні ядра травм (порівняти їх).

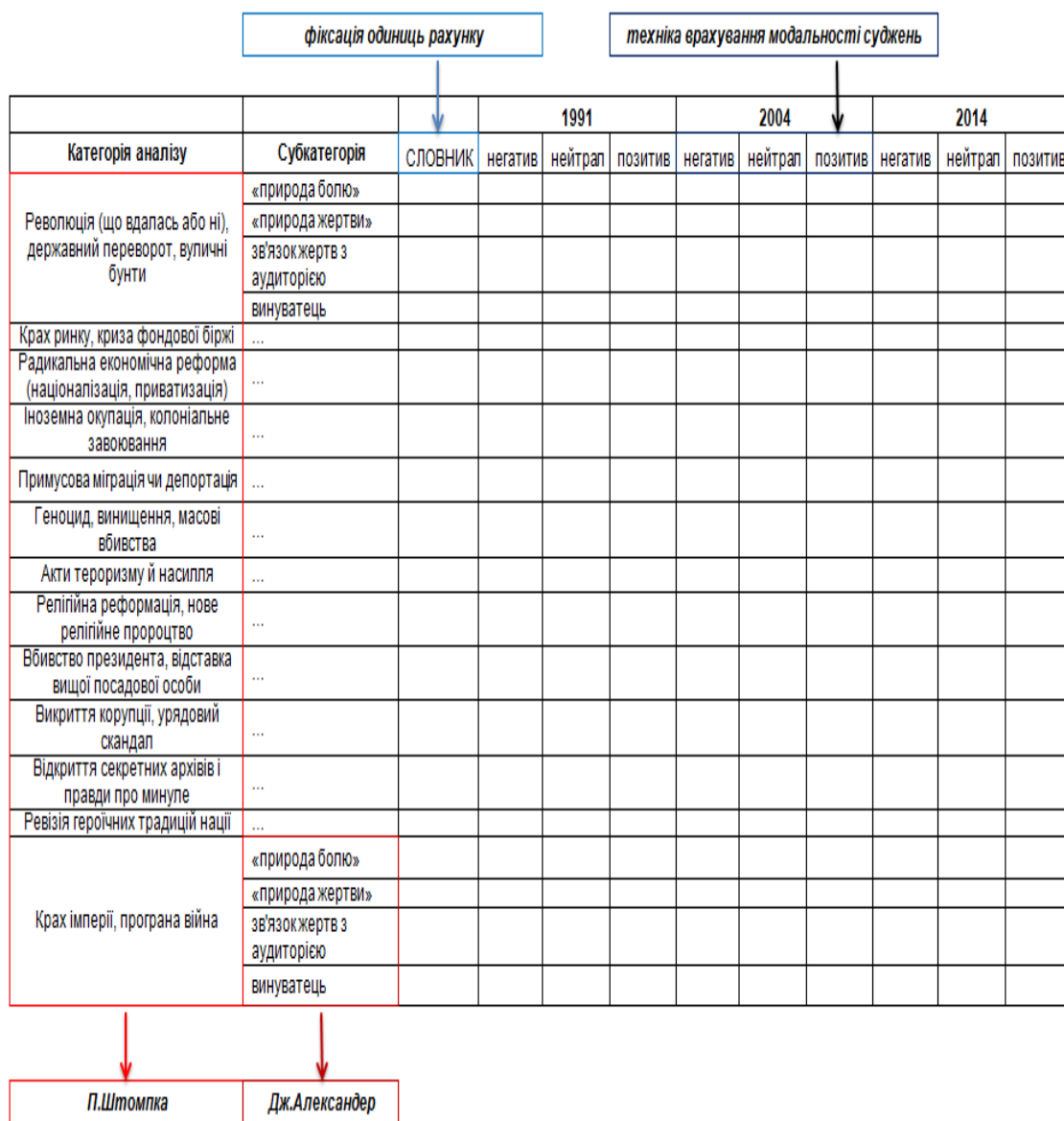
Базовий метод дослідження. *Контент-аналіз* із застосуванням *латентного кодування*. Додатково в дослідженні використано процедури дискурс-аналізу. Зокрема, в кожній одиниці аналізу (окремій автобіографії) виділено теми-дискурси, ґрунтуючись на опис процедури кодування Філіпс (2008, с. 210). Тобто, на першому кроці було виділено цілі фрагменти тексту, які безпосередньо стосуються категорій дослідження. Процедура контент-аналітичного кодування застосована до цих виділених фрагментів.

Одиниці аналізу – автобіографічні тексти, написані студентами факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1991-2018 рр. включно. У автобіографічних текстах студентів представлено, майже, як за Е.Гуссерлем — «життя, збагачене всесвітнім досвідом» (Розенталь, 2003, с. 328). З тією лише поправкою, що в них викладено дещо вужчий рівень узагальнення – це життя, збагачене досвідом народження і формування/ соціалізації в українському (у переважній більшості випадків) суспільстві. У певному розумінні, ці автобіографічні тексти є наративними інтерв'ю, оскільки викладач задає вектор написання роботи й скеровує її протягом періоду написання. Ця робота є унікальною, оскільки об'єднує класичну автобіографічну складову та фахову складову у вигляді соціологічної рефлексії відносно подій власного життєвого шляху.

Інструментарій. В дослідженні використовуватиметься *кодифікатор*, сконструйований експертним шляхом. Система категорій взята за П.Штомпкою – це його авторський перелік травмуючи подій. У ході дослідження цей перелік буде

доповнено пошуковим шляхом з урахуванням українського контексту. Рівень субкатегорій взято за Дж.Александром. Такий підхід дозволить побачити «повноту» репрезентації тієї чи іншої травми, силу різних її складових, їхні вектори.

Кодифікатор дослідження

Техніки. Додатково в дослідженні застосовуватимуться техніка фіксації модальності повідомлень, що дозволить перевіряти подію за ознаками травми (за Штомпкою, зокрема, за ознакою, яка вказує, що травма має негативний характер/ сприйняття). А також – фіксація одиниць рахунку. Виокремлення в текстах конкретних мовних форм дозволить застосувати семантичний аналіз для формування семантичних ядер кожної з травм, що є важливим для розуміння їхнього контексту й суті в цілому.

Процедури. Кодування здійснено не на основі одиничних кодів, а на основі фіксації чотирьох складових травми за Александером. Наприклад, фрагмент:

*Коли я навчалась у школі в сьомому класі, трапилась **аварія на Чорнобильській АЕС**. Наші **родичі** з батьківського боку жили недалеко від Чорнобиля. І тому **ми** всі дуже турбувалися за них. Тоді **я** не розуміла всього, що відбувається навколо. Я не розуміла усіх тих змін, що відбувалися в **суспільстві**. Чула про них, знала, але не розуміла.*

В межах категорії «Екологічна катастрофа» кодуються:

«природа болю»	аварія на ЧАЕС (1),
«природа жертви»	особа (1), родина (1), родичі (1),
зв'язок жертв з аудиторією	суспільство (1),
винуватець	

Таким чином, згадування Чорнобильської аварії, яке при класичному маніфестному кодування отримало б вагу «1», отримує за такої системи кодування - «5». В соціологічному дослідженні такий тип кодування можна вважати своєрідним *коефіцієнтом ваги* травми.

Вибірка. Тип вибірки - багатокрокова. *Перший крок* – цілеспрямований відбір текстів в залежності від року написання. Обираються роки, коли в Україні відбувались події, що визначені П.Штомпкою, як травма. На *другому кроці* - суцільна вибірка текстів у межах цих років. Таким чином, *генеральна сукупність* становить з 1991 по

2018 рр.: 27 років приблизно по 35 автобіографій, кожна близько 15 стор ≈ 1000 робіт ≈ 15000 стор. А вибіркова сукупність: 141 текст за 1991/ 2004/ 2014 рр. (див. Табл. 1).

Таблиця 1.Описові характеристики вибіркової сукупності.

Рік	Кількість текстів	Кількість сторінок	Кількість слів	Кількість текстів російською	Кількість текстів українською
1991	33	84	49500	19	14
2004	34	341	166179	0	34
2014	72	894	366254	0	72
Σ	139	1319	581933	19	120

Така вибірка забезпечить повноту інформації, зокрема, для побудови словника травм і конструювання їхніх семантичних ядер.

Дослідницьке питання: український контекст. Серед переліку травм Штомпки, взятих за основу системи категорій аналізу, справді наявні події, що відбувались в українському суспільстві. Однак, досвід роботи з даними текстами⁶ показує, що даний перелік не є повним з позиції відображення українського контексту. Зокрема, одним з питань, до яких звертаються студенти наскрізно у всьому масиві – це мовне питання. Загальновідомо, що мовне питання – одна з родзинок, яку в Україні додають у найрізноманітніші страви, починаючи з політичної кухні й завершуючи буденною. Однак, в текстах найчастіше воно транслюється саме через травматизм. У автобіографіях описуються як травматичний досвід заборони спілкуватись рідною мовою, досвід відкриття для себе наявності рідної мови, буденні ситуації неприйняття на основі мови, і формування комплексу меншовартості через вживання відповідної мови та багато інших⁷. Тож, можна було б стверджувати, що, фактично, травмою

⁶ Наприклад, в межах досліджень, результати яких висвітлено у (Юзва, 2015), (Iuzva, 2015).

⁷ О. Ведров, розглядаючи русифікацію через призму твору І.Дзюби, пише про множину індивідуальних травм, яка стала колективною травмою українців. Під індивідуальними травмами він розуміє той дискомфорт, який супроводжує людину в ситуаціях повсякденного життя, які пов'язані з

(що потрібно встановити шляхом емпіричного дослідження) була мовна політика, а саме русифікація⁸. Однак, присутність питання мови в сучасних текстах (останніх років) демонструє травму «повернення» до рідної мови. Тут важко не погодитись з М.Голобродською, що «повернення рідній мові державного статусу після тривалого колоніального панування іншої мови, її модернізація, забезпечення умов для її вивчення і використання в усіх сферах життя для всіх прошарків населення – це виклик» (2016). А іншими словами – травма (що, аналогічно до травми русифікації, поки емпірично не встановлено).

Понятійна концептуалізація русифікації та українізації як травм може спрацювати як тоталізатор для формування української ідентичності⁹, дати розуміння коректних шляхів їхнього подолання суспільством тощо.

Гіпотези (основні).

Гіпотеза-основа 1: найчастотнішими будуть згадування події-травми, що відбулась у рік написання тексту.

Гіпотеза-наслідок 1.1: найчастотнішими будуть згадування про розпад СРСР та здобуття Україною незалежності у автобіографіях 1991 року.

несприйняттями іншими мови її спілкування (Ведров, 2010). О. Сокирко та О. Крамар розглядають русифікацію, як соціальний процес, що торкається різних аспектів життя – від економічних до ціннісних. Вони наголошують на тривалості соціальної пам'яті українців та її зв'язку з такими явищами, як, наприклад, інтуїтивна й підсвідома недовіра до влади, спричинена травматичним досвідом голодоморів і колективізації, що живе та працює протягом щонайменше 4–5 поколінь (Сокирко, 2011). Ще один ракурс травми на ґрунті русифікації вони вбачають у зміні лексики й появи у ньому понять «провінція» та «столиця» (Сокирко, 2011). Ця цивілізаційна травма, як вони її понятійно визначають, призводить у майбутньому до колективного комплексу меншовартості.

⁸ Русифікація традиційно розглядається як форма культурної асиміляції (The Russian Revolution) або мовна політика (Язык и культура, с. 11).

⁹ Як це було на прикладах визнання травми Голокосту, що активізувало процес формування ізраїльської ідентичності, або визнання колективної відповідальності за існування нацистського режиму – фактор підтримки германської ідентичності (Аникин, 2017, с. 79).

Гіпотеза-наслідок 1.2: найчастотнішими будуть згадування про Помаранчеву революцію у автобіографіях 2004 року.

Гіпотеза-наслідок 1.3: найчастотнішими будуть згадування про Революцію Гідності у автобіографіях 2014 року.

Гіпотеза-основа 2: тональність дописів про травму буде здебільшого негативною.

Гіпотеза-наслідок 2.1: негативна тональність переважатиме для найчастотнішої травми у розподілі.

Гіпотеза-наслідок 2.2: у текстах 2014 року негативна тональність буде більш частотною у порівнянні з 1991 роком.

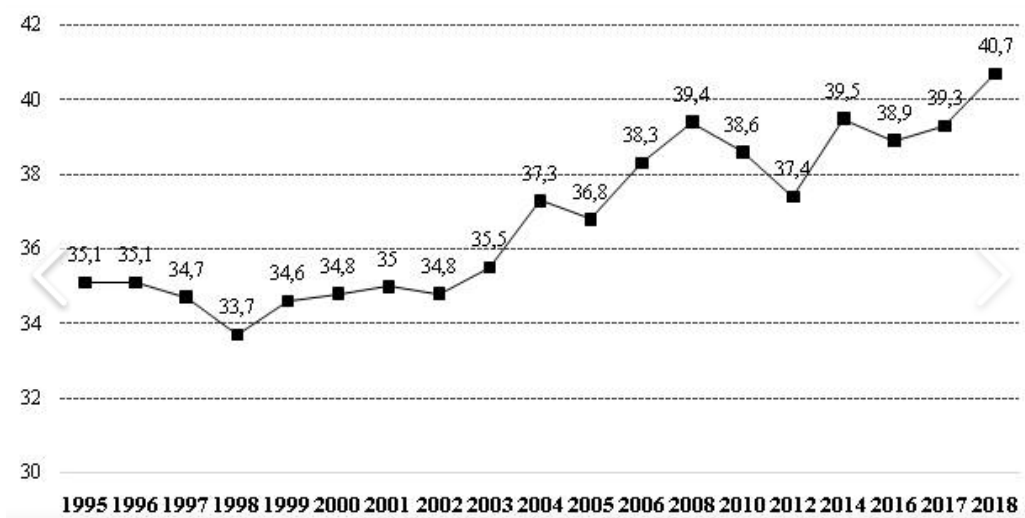
Гіпотеза-основа 3: найчастотнішою субкатегорією буде «природа болю» .

Гіпотеза-наслідок 3.1: частка субкатегорії «винуватець» буде найбільшою у останньому масиві (2014 р.).

Гіпотеза-наслідок 3.2: субкатегорія «зв'язок жертв з аудиторією» матиме однакову частку в масивах різних років.

Очікувані результати. І Бекешкіна наприкінці 2018 року констатувала, що «ми поволі повземо вгору» (див. Рис. 2).

Рис. 2. Динаміка Індексу соціального самопочуття в Україні.

І.Федець також демонструє на основі аналізу результатів соціологічних досліджень, що українці у 2018 році стали щасливіші, підкреслюючи при цьому, що не зрозуміло чи пов'язане відчуття щастя з об'єктивними факторами (2019). Ці показники (думки) можуть бути свідченнями подолання українцями їхніх травм. Однак, поки ми не маємо сформованого переліку «українських» травм, відповідно, не знаємо їхньої структури (природи травм, природи жертв, типу зв'язку жертв травм з суспільством, винуватців травм). Тож, одним з основних результатів може бути формування уточненого (з акцентом на український контекст) переліку травм (введення до нього русифікації, зокрема). В межах нього можуть бути сформовані семантичні ядра травм (у автобіографічних текстах студентської молоді), що могло б дати ґрунтовне розуміння контенту травм. Що в свою чергу могло б надати ґрунт для подальшого формування інструментів по роботі з дискурсом щодо мовного питання, який часто викривлено, маніпулятивно використовується в ЗМК, зокрема, у передвиборчі періоди.

Аналіз результатів.

1991 рік. Якщо звернутись до ресурсу¹⁰, на якому узагальнено найвагоміші історичні події по рокам, то 1991 рік має наступний перелік: відновлення Кримської автономії, проголошення незалежності України, перша заборона Комуністичної партії України, Леонід Кравчук - перший Президент України. Тож, варто припустити, що серед наративів у дискурсі такої активної верстви, як студентська молодь, ці події мають знайти відображення. Однак, результати демонструють дещо інші вектори. Перш за все, потрібно зазначити, що частина травм, пропонованих Штомпкою, не були представлені в текстах зовсім. Це такі травми, як:

---

¹⁰ Наприклад, www.jnsm.com.ua – Цей день в історії.

- Примусова міграція чи депортація;
- Акти тероризму й насилля;
- Викриття корупції, урядовий скандал;
- Ревізія героїчних традицій нації;
- Релігійна реформація, нове релігійне пророцтво.

Відсутність у автобіографічних текстах наративів щодо цих травм легко пояснюється. Це був лише початок «підняття завіси», ще забагато інформації лишалося під грифом «секретно», тож такі речі, як примусова міграція чи депортація народів, акти тероризму й насилля були просто невідомими широкому загалу. Закритість партійної системи СРСР не дозволяла, навіть, формуватись уяві про те, що можливими є корупція, чи урядові скандали. Придушення окремих національних ідентичностей і формування советського типу усіма шляхами нівелювало героїчні традиції націй. Нищення релігії на теренах СРСР призводило до неможливості відкритих її проявів, таких як релігійна реформація, нове релігійне пророцтво у тому числі.

Однак, ці п'ять типів травм було «замінено» новими (автентичними для українського контексту, для конкретного покоління тощо):

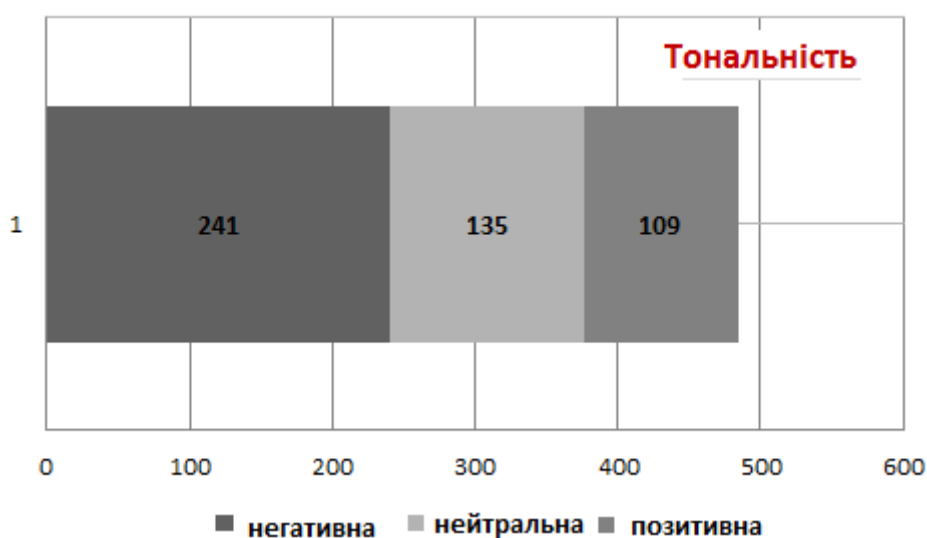
• Застійні процеси, відсутність змін, прогресу	У процесі аналізу текстів було виявлено, що не лише події, що характеризуються раптовістю й різкими змінами, але й відсутність змін у соціумі описується як травматичний досвід.
• Русифікація (повернення до української мови)	Даний тип травми відображено в текстах, оскільки саме на території УРСР найактивніше (відносно інших республік СРСР) впроваджувалась мовна політика русифікації.
• Гендерна (не)рівність	Введено даний тип травми для аналізу зв'язку типу устрою (тоталітарна держава) з типом стосунків (патріархальна родина і т.п.).
• Екологічна катастрофа	Оскільки саме на теренах України трапилась аварія на ЧАЕС, то було додано даний тип травми.
• Заборона релігії, релігійна самоідентифікація	Цей тип травми було введено натомість «Релігійна реформація, нове релігійне пророцтво». Фактично, це той самий тип травми, якщо за основу змістовну вважати події у релігійному середовищі.

Також у формулювання кількох травм було внесено корекцію, яка не змінює сенсу їхнього обсягу:

Радикальна економічна реформа (націоналізація, приватизація)	Радикальна <i>політична</i> та економічна реформа (<i>перебудова</i>)
Вбивство президента, відставка вищої посадової особи, <i>смерть лідера</i>	Вбивство президента, відставка вищої посадової особи, <i>смерть лідера</i>

В результаті проведеного аналізу було виявлено, що найчастотнішою є негативна тональність ($\approx 50\%$) дискурсу (див. Рис. 3), що валідизує виділені фрагменти текстів і події, описані в них, саме як травмуючі (травми), ґрунтуючись, зокрема, на ознаку «негативна модальність» запропоновану Штомпкою, про що йшлося вище.

Рис. 3. Загальна тональність дискурсу, 1991 р.

Щодо аналізу розподілу субкатегорій, використаних у інструментарії дослідження, то, з одного боку, можна було б трактувати його теж у штомпківському баченні й казати про те, що він відображає ще одну з ознак травми - вказує на відстороненість особи від події-травми (див. Рис. 4). Але, якщо за домінуючу в аналізі брати ознаку періоду існування

української держави, як ранньо-постсоціалістичної¹¹, то показовим є найменша частка субкатегорії «винуватець».

Рис. 4. Загальний розподіл субкатегорій дослідження, 1991 р.

Тут варто навести твердження Майї Плісецької: «Будівельним матеріалом радянського суспільства був страх. Це був цемент, який міцно тримав всю систему» (Підгаєцький, 2005, с. 64). Власне, на розподілі яскраво демонструється ситуація, коли молодь називає травмуючу подію (33%), називає постраждалих (34%), але обережніше ставиться до визначення масштабів травми (19%) та найрідше – називає того, хто спровокував цю травму (14%).

Одним з прикладів «життя у страху» є фрагмент (в ньому оповідається про постійну небезпеку через вживання рідної мови, відповідно, страх, що супроводжував таке життя):

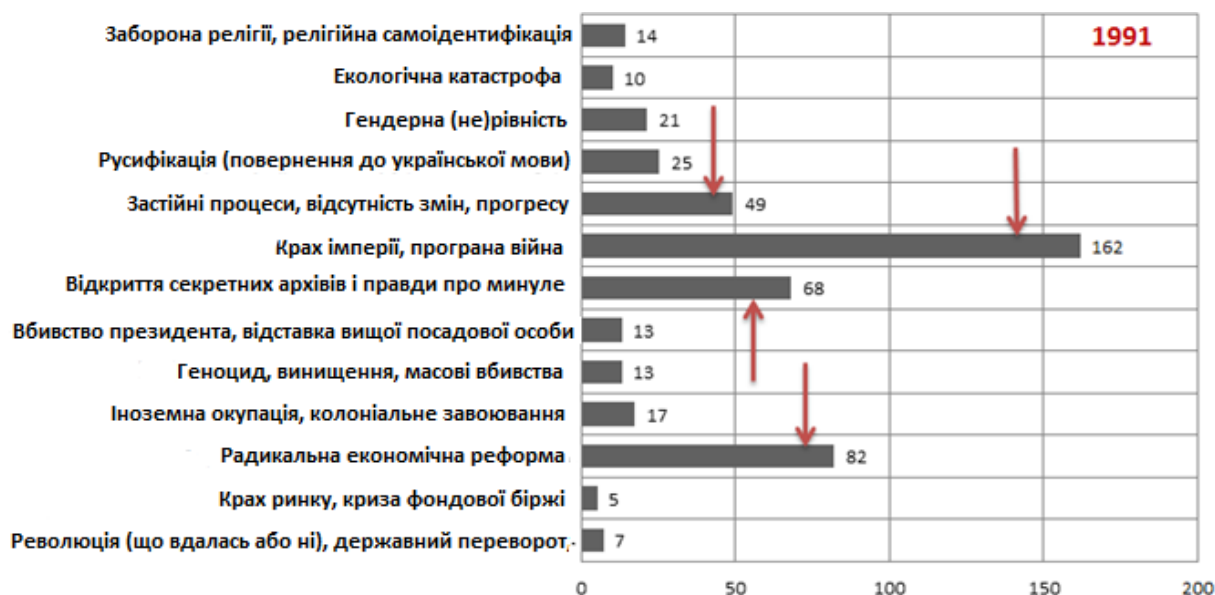
Дідусь розмовляв українською мовою: вона в нього була мелодійною і красивою. Незважаючи на те, що його могли звинуватити в націоналізмі і заарештувати, він ніколи не зраджував своїй рідній мові, цьому він навчав і мене. Коли я приїжджала до них погостювати, то вони вчили мене розмовляти на українській мові.

¹¹ Фактично ж «щойно постсоціалістичного». Українське суспільство досі визначають як постсоціалістичне

Найчастотнішими є згадування складових таких травм, як (див. Рис. 5):

1. Крах імперії, програна війна (33%);
2. Радикальна політична та економічна реформа (перебудова) (17%);
3. Відкриття секретних архівів і правди про минуле (14%);
4. Застійні процеси, відсутність змін, прогресу (10%).

Рис. 5. Частота згадувань травм у автобіографіях, 1991 р.

В межах категорії «Крах імперії, програна війна», власне, кодувався «крах імперії» під яким розумівся розпад СРСР. Хоча офіційно радянська держава не вважалась імперією, але в наукових колах істориків та інших суспільствознавців вона визначається саме як імперія. Наприклад, Beissinger, враховуючи наявність у СРСР ознак багатонаціонального і моноетнічного формування, дає однозначне визначення - Радянська імперія (2006). З виступу О. Стяжкіної на науковому семінарі «Радянське "я" і радянське "ми"» теж впливає ряд ознак, за якими СРСР визначається як імперія. Основними з них дослідниця вважає гніздову ієрархію та імперське під гаслом інтернаціонального (Стяжкіна, 2019).

В автобіографічних текстах самоназва «розпад СРСР» зустрічається лише кілька разів (9%), так як і супровідні процеси в українській державі, пов'язані з цим розпадом (див. Рис. №). Такі як набуття незалежності (7%) та вибори Президента України (3%). Розпад держави молоді люди описують через розпад організацій, до яких вони входили (81%). І цю руйнацію груп вони описують саме як травмуючу подію.

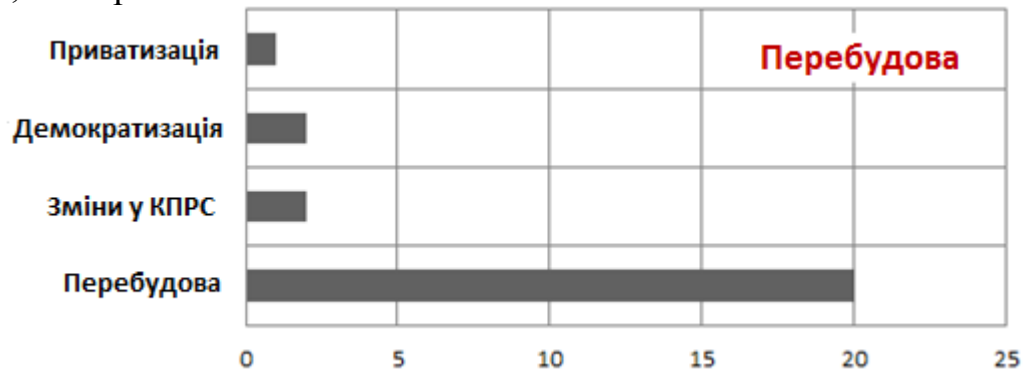
Рис. 6. Семантичне ядро категорії «Розпад імперії», 1991 р.

Даний розподіл демонструє стан стертої національної ідентичності. За О.Стяжкіною, внаслідок довготривалого досвіду застосування фізичних покарань різного ґатунку в СРСР (каторги, заслання, смертна кара, ув'язнення, масові розстріли й т.п.) було досягнуто стану «нормальності радянського», який і був ознакою держави з стертою ідентичністю громадян, зокрема, національною (через русифікацію, заборону релігії, культурних практик і т.п.) (2019). Тож, події державного та національного значення так незначуще представлені у автобіографічних текстах 1991 року – року здобуття Україною незалежності. Натомість, руйнація дитячих та молодіжних рухів СРСР розгорнуто представлена в текстах. Це пояснюється і специфікою тексту, як автобіографічного і відображає кут уваги на власну автобіографію, і віком досліджуваної групи.

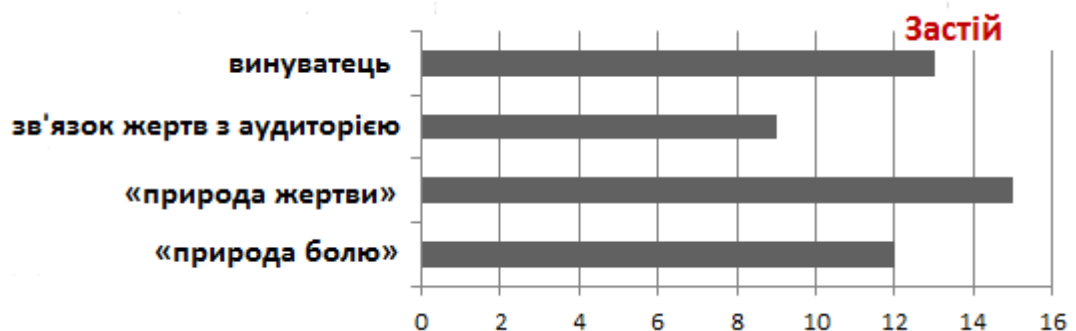
Значна увага приділяється в текстах так званій перебудові, яка кодувалась як травма «Радикальна політична та економічна реформа (перебудова)» (див. Рис. 7).

Рис. 7. Семантичне ядро категорії «Радикальна політична та економічна реформа», 1991 р.

Тут ситуація є подібною до розподілу щодо розпаду СРСР. Автори текстів конструюють дискурс щодо перебудови, однак не надають ваги процесам демократизації та економічній складовій реформ. Щодо іншої травми, яка була введена додатково – «Застійні процеси, відсутність змін, прогресу», то тут травматична подія у більшості випадків визначається як застій (поняття з радянського дискурсу) (див. Рис. 8).

Рис. 8. Розподіл субкатегорій в межах категорії «Застійні процеси», 1991 р.

Також, варто зауважити, що це один з прикладів, коли автори текстів називають винуватців цього процесу (див. Рис. 9).

Рис. 9. Частки винуватців у категорії «Застійні процеси», 1991 р.

борці за світле майбутнє
суспільство
Андропов
Черненко
БРЕЖНЄВ
ЗМІ буржуазія
ідеологія
керівні чини
застійне виховання

Перш за все, такими винуватцями називають лідерів/ керівників КПРС, таких як Брежнев, Черненко та Андропов. Це один з наслідків гласності (ще одне поняття суто радянського дискурсу), одним з проявів якої стала критика «попередників», що просякла суспільство. «Проголошенням» гласності у той період пояснюється і значна частка категорій «Відкриття секретних архівів і правди про минуле». В межах цієї категорії найчастотнішою є одиниця рахунку «правда про історичне минуле». Однак, формалізм ситуації ілюструє те, що повністю відсутні конкретні приклади такої правди. Дискурс репрезентує суто радянські гасла.

2004 рік. Основною травмуючою подією 2014 року стала Помаранчева революція. Але в текстах вона не (!) відображена. Це пояснюється певним збоєм у загальній класичній системі написання автобіографічних текстів. Студентам пропонувалось того року не торкатись політичної царини держави й зосередитись на індивідуальних процесах соціалізації, адаптації та інтеріоризації. Тож, у своїх текстах вони здебільшого представляли свою включеність у малі групи.

Ймовірно, специфіка змістовного наповнення текстів, написаних 2004 року, вплинула на розподіл тональності у цих автобіографіях (див.

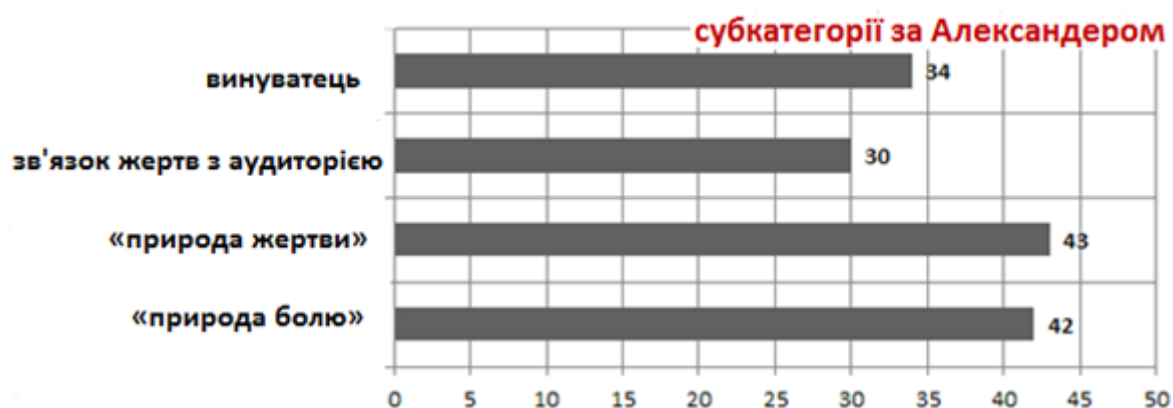
Рис. 10). У порівнянні з 1991 роком, де переважає негативна тональність (50%), то у текстах 2004 року переважає позитивна – 57%.

Рис. 10. Загальна тональність дискурсу, 2004 р.

Аналіз розподілу субкатегорій дослідження теж демонструє зв'язок зі специфікою нарративу, викладеного в текстах. А точніше – ілюструє тексти, в яких є формальний дискурс, а нарративи у їх чистому розумінні, фактично, відсутні. Адже різниця між категоріями незначна (28%/ 29%/ 20%/ 23%) (див. Рис. 11).

Рис. 11. Загальний розподіл субкатегорій масиву, 2004 р.

Щодо такого розподілу некоректно робити аналітичні висновки, на кшталт: «найчастотнішою є субкатегорія X, тобто...». Найнижча частка «зв'язок жертви з аудиторією», знову ж, вказує на те, що в текстах студенти майже не виходили за межі індивідуальних рамок.

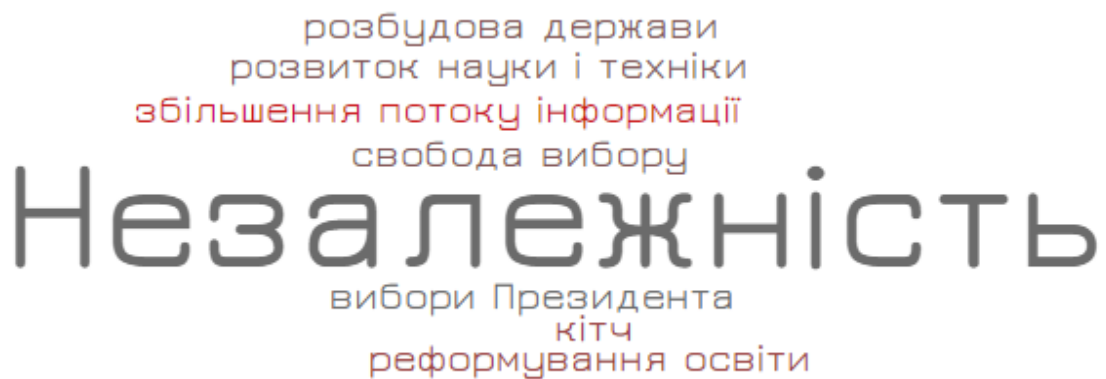
Вимога до наративу, що викладався у текстах, як до такого, що мав лишатись на «локальному» особистому рівні також призвела до «бідності» палітри травм, висвітлених у автобіографіях. Так, з дев'ятнадцяти травм, що кодувались у дослідженні, в текстах 2004 року було виявлено лише шість (див. Рис. 12).

Рис. 12. Розподіл травм, що представлені в масиві, 2004 р.

Найчастотнішою є розпад імперії, як і у випадку з текстами 1991 року. Однак, в даному випадку розпад імперії екстраполюється на здобуття незалежності (див. Рис. 13).

Рис. 13. Семантичне ядро категорії «Розпад імперії», 2004 р.

Такий розподіл досить яскраво вказує на зміну поколінь. Актуалізуються також питання релігії (як травмуючі), що вказує на

позбавлення від імперської стратегії боротьби з церквами, яка, у свою чергу, ґрунтувалась на комуністичній ідеології.

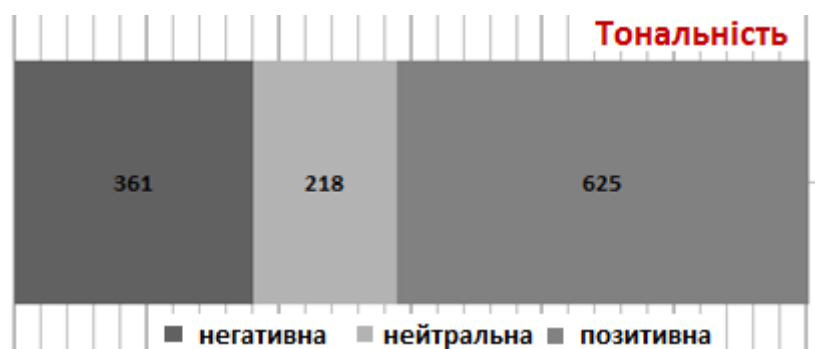
Загалом, масив автобіографічних текстів 2004 року у зв'язку зі своєю специфікою, надто слабо представляє тему травми. Частотні оцінки мають невеликі значення. Тож даний масив може бути проаналізований, фактично, лише «поверхнево».

2014 рік. На етапі кодування даного масиву виявилась необхідність додати ще одну травмуючу подію, яка була описана в текстах.

<ul style="list-style-type: none"> ● Гібридна війна, антитерористична операція, анексія території	У процесі аналізу текстів 2014 року було виявлено, що дані події описуються як травматичний досвід вже в той період, хоча в українському суспільстві їхнє переосмислення триває досі.
---	---

Масив автобіографічних текстів 2014 року, як і попередній, містить 52% позитивних оцінок травмуючих подій (див. Рис. 14). Такий розподіл пов'язаний зі значною часткою позитивних оцінок Революції Гідності, яка була «основною» подією 2014 року в Україні.

Рис. 14. Загальна тональність дискурсу, 2014 р.

В межах субкатегоріального розподілу більш частотними є «природа жертви» (32%) та «природа болю» (31%) (див. Рис. 15).

Рис. 15. Загальний розподіл субкатегорій масиву, 2014 р.

Себто, студенти досить чітко окреслювали подію, що була травмуючою, і називали того, для кого, власне, вона стала травмою. Зберігається, як і для текстів 1991 та 2004 років, тенденція меншої частотності щодо визначення винуватців настання травмуючою події (19%) та зв'язку жертв з більш широкою аудиторією (18%). Такий стан речей може бути пов'язаний з загальною поінформованістю у суспільстві. Наприклад, судові справи щодо подій під час Революції Гідності не завершені досі (2019 р.), немає спільної державної позиції щодо «винуватців» Майдану, як народної травми. А зв'язок жертв з більш широкою аудиторією, стандартно, має нижчі частоти, вочевидь, у зв'язку з віковими обмеженнями – молодь ще не здатна робити масштабні узагальнення й екстраполювати свої думки на більш широкі кола.

Палітра травм, що представлена у автобіографіях студентів 2014 року, є досить широкою – їх десять (див. Рис. 16). Як і зазначалось вище, найчастотнішою є категорія «Революція,...», оскільки в текстах міститься значна кількість згадок Революції Гідності, а також Помаранчевої революції (!). Оскільки студенти, що писали автобіографії у 2014 році, були дітьми в період Помаранчевої революції (2004 рік), то це яскраво демонструє «штучність», обмеженість того наративу, який був викладений студентами у автобіографіях 2004 року.

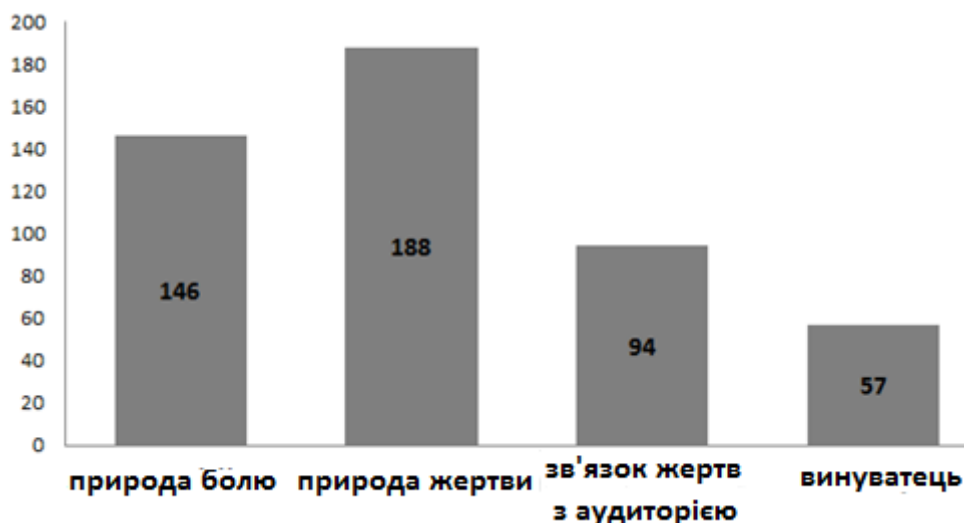
Рис. 16. Розподіл травм, що представлені в масиві, 2014 р.

В межах категорії «Революція,...» найчастотнішою є субкатегорія «природа жертви» (див. Рис. 17). Такий розподіл ілюструє загальний дискурс про Революцію Гідності, як таку в якій з'явилися «справжні жертви». Коли, наприклад, в медіа йде обговорення/ порівняння подій, які ідентифікують як революції з часів набуття Україною незалежності, а це – Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності, то, зокрема в контексті визначення події «революція/ не революція» часто наголошується на наявності жертв саме під час Революції Гідності. В одній з останніх праць, присвячених подіям 2014 року в Україні, теж наголос робиться на тому, що все почалось зі студентів - жертв побиття (Wynnyckyj).

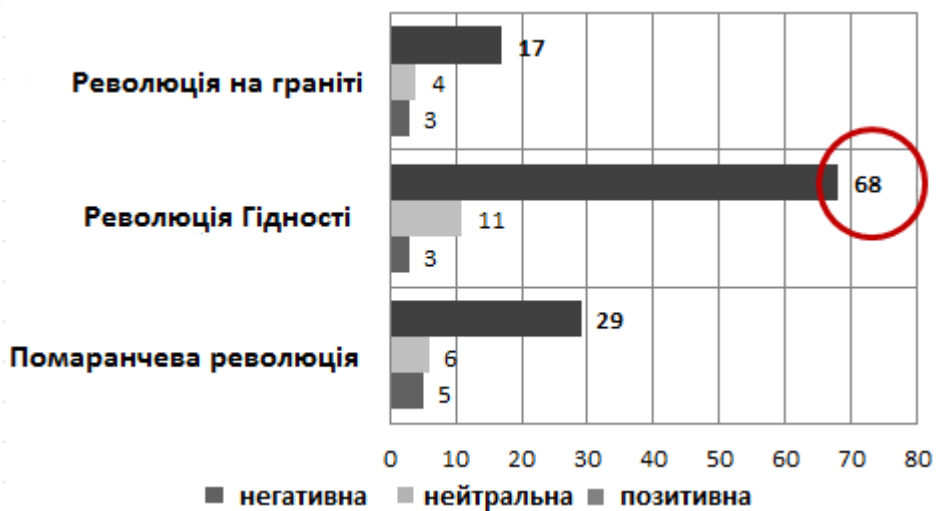

Рис. 17. Розподіл субкатегорій в межах категорії «Революція», 2014 р.

Повертаючись до розподілу за тональністю, тут варто підтвердити думку, що була наведена вище, щодо того, що Революція Гідності має в текстах значну частку саме позитивних оцінок (див. Рис. 18).

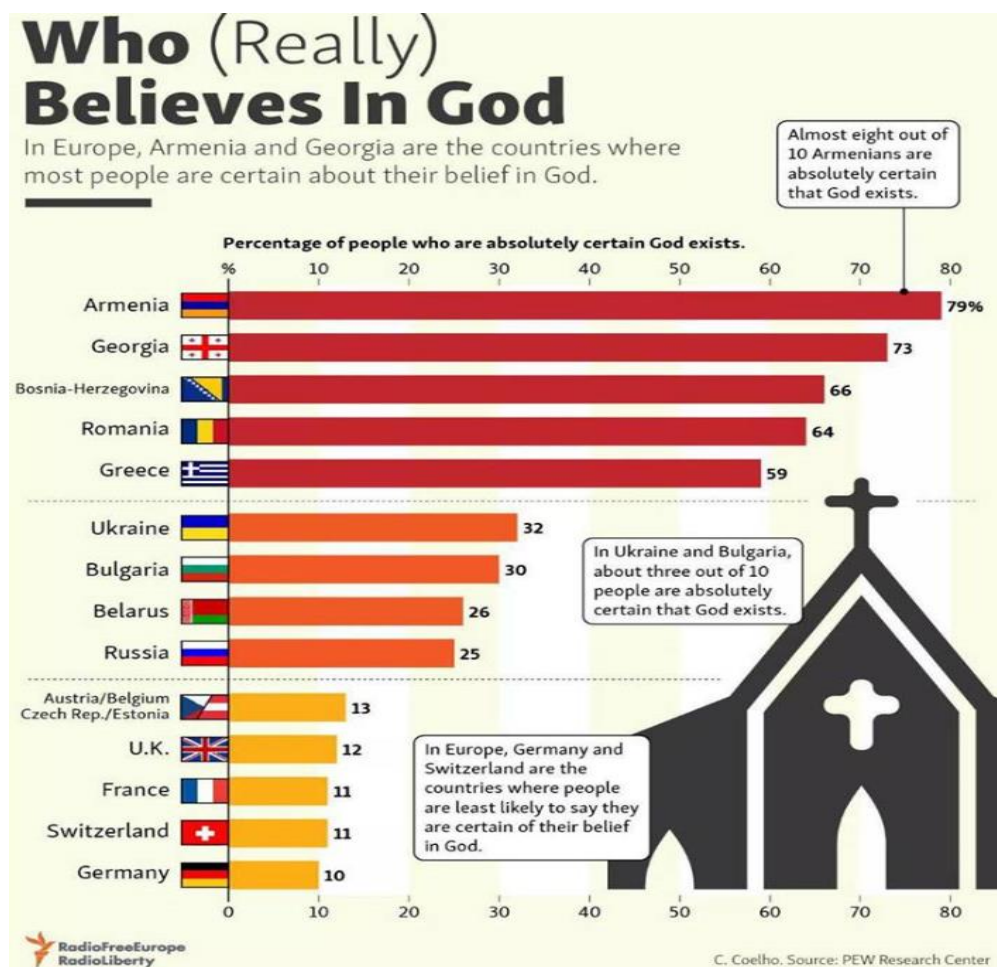
Рис.18. Розподіл тональності дискурсів щодо трьох українських революцій, 2014 р.

Загалом, для текстів 2014 року простежується загальна тенденція давати у переважній більшості випадків позитивні оцінки революційним подіям. Цьому сприяв, вочевидь, загальний запал та сприйняття подій 2014 року, як таких, що є рушієм до позитивних змін у суспільстві.

У порівнянні з іншими травмами, частотною також є така травма, як «Заборона релігії,...». Згідно з останніми даними PEW Research center в Україні три людини з десяти переконані у існуванні Бога (Who (Really) Believes In God, 2019). Відповідно, рівень релігійності є досить високим (див. Рис. 19).

Рис. 19. Розподіл за результатами дослідження «Who (Really) Believes In God».

До того ж, у порівнянні з попередніми досліджуваними роками, можна відмітити тенденцію до збільшення частотності наративів щодо релігії у текстах студентства. Вочевидь, дана тенденція є своєрідною «передумовою» популярності теми автокефалії української церкви: серед

молоді підтримували ідею автокефалії 2018 року близько 45% (Ставлення українців до створення єдиної помісної церкви, 2018). Також релігійна тема - надання автокефалії Українській православної церкві - стала однією з найпомітніших, серед тих, що висвітлювалися в українських медіа 2018 і на початку 2019 року та активно використовувалась у Президентській передвиборчій кампанії (Історія про Томос, 2018).

Порівняльний аналіз.

Для того аби провести порівняльний аналіз вагомості дискурсу про травми в автобіографічних текстах різних років необхідно застосувати процедуру зважування – перевести абсолютні показники у відносні. Процедура є необхідною, оскільки тексти надто різні за обсягом, а також за в них по-різному студенти виходять на рівень узагальнень та на загальнодержавні процеси, які і є в багатьох випадках травмами. Відносні показники отримуються шляхом:

$$V = \frac{K}{S_{sl}}$$

де **V** – відносна частка категорії в текстах;

K – частота категорії в текстах;

S_{sl} – сума слів у всіх текстах.

Важливість процедури зважування у процесі аналізу текстів можна продемонструвати на отриманих візуальних даних (див. Рис. 20 та Рис. 21).

Рис. 20. Розподіл абсолютних часток дискурсу про травми, які зустрічались в масивах.

Рис. 21. Розподіл відносних часток дискурсу про травми, які зустрічались в масивах.

Ми можемо бачити, що у випадку аналізу абсолютних показників (Рис. 20) найчастотнішою є травма «Революція,...». Однак, коли дані були зважені до обсягу текстів, то ситуація значуще змінилась і найчастотнішою стає «Розпад імперії,...» (Рис. 21).

Таким, чином, на основі відносних показників можна стверджувати наступне.

1. Найбільш значущою є частка дискурсу про розпад імперії, як травми. Однак, при цьому варто пам'ятати про специфіку дискурсу щодо розпаду імперії, характерного для цієї вікової групи, а саме трактування розпаду імперії через руйнацію імперських ідеологічних груп, до яких входила молодь.
2. Попередній висновок прямо пов'язаний з тим, що автобіографічні тексти 1991 року містять значну частку дискурсу про загальнодержавний рівень і травми у тому числі. Це ілюструється і значними частками таких травм як «Радикальна економічна реформа (націоналізація, приватизація)» та «Відкриття секретних архівів і правди про минуле», які, власне, були представлені саме у масиві 91-го року.

Висновки. П. Штомпка зазначає, що травматичні події зумовлюють порушення звичного способу думки і дій, внаслідок чого змінюють, нерідко трагічно, життєвий світ людей, моделі їхньої поведінки і мислення (2001, с. 9). Л.Угрин, ґрунтуючись на цю думку, наголошує на тому, що докорінні соціальні та політичні зміни можуть набувати характеру соціокультурної травми, яка спричиняє дисфункцію нових інституцій, сформованих на основі демократичних процедур (2014, с. 95). Ці думки ще раз підкреслюють вагомість вивчення такого явища як суспільна травма.

В дослідженні автобіографічних текстів було підтверджено/спростовано ряд дослідницьких гіпотез. Зокрема, в текстах 1991 та 2014 років, справді найчастотнішими були згадки про ключову подію-травму тих років (Гіпотеза 1) – розпад СРСР та Революцію гідності. Однак, в масиві 2004 року Помаранчева революція не згадується зовсім. Таким чином гіпотеза 1.2 не була підтверджена. Проте, дана ситуація прямо пов'язана зі специфікою автобіографічних текстів масиву того року, про що йшлося у основному тексті.

Щодо тональності дописів про травму припускалось, що вона буде здебільшого негативною. Таке припущення ґрунтувалось на природі самої травми як події, що викликає «складні» емоції, почуття та часто призводить до серйозних зрушень у суспільному житті. Однак, ця гіпотеза (Гіпотеза 2) частково не підтвердилась, оскільки у двох масивах (2004, 2014 рр.) частка позитивних дописів є більшою, ніж негативних. Власне, негативна тональність переважає у дискурсі про травму розпаду СРСР (масив 1991 р.) (підтверджено Гіпотезу 2.1), а от щодо травми Революції Гідності – навпаки (спростовано Гіпотезу 2.1). До тогож припускалось, що з демократизацією суспільства люди матимуть можливість більш вільно висловлюватись, надавати відвертіші оцінки (в тому числі негативні) травмуючим подіям. Проте, у текстах 2014 року негативна тональність менш частотна у порівнянні з 1991 роком (спростовано Гіпотезу 2.2). Себто, відбувся протилежний ефект – після падіння завіси тоталітаризму молодь більш гостро (негативно) висловлювалась про травмуючі події.

Повністю підтверджено, що найчастіше називатиметься «природа болю», тобто – що саме відбулось (Гіпотеза 3). Субкатегорія «винуватець» найчастіше згадувалась у масиві 2004 року (спростовано Гіпотезу 3.1). Такий стан речей можна пояснити тим, що дискурс про травми саме у

цьому масиві був найменше представленим, однак у випадку коли студенти все ж писали про травмуючі події, то окреслювали всі чотири ознаки травми (за Александером). Субкатегорія «зв'язок жертви з аудиторією» справді є досить частотною у всіх трьох масивах і має приблизно однакову частку відносно інших (підтверджено Гіпотезу 3.2). Це можна пояснити специфікою роботи, в якій вимагалось виходити у своїх узагальненнях на рівень груп і суспільства в цілому.

Окремо варто звернути увагу на травму русифікації, на якій наголошувалось в методології дослідження. Щодо неї також були теоретичні припущення, що вона буде досить частотно представлена у дискурсі молодшої студентської аудиторії. Наразі можна відзначити лише, що ця подія справді представлена, і частка її представленості як травмуючої є більшою у останньому масиві, що може бути пов'язано з постійною акцентуацією цього питання у громадському та медійному дискурсах. Серед інших категорій, які були додані в дослідженні до переліку Штомпки пошуковим шляхом, виявилось, що найбільш значущою серед них є травма, пов'язана з релігійним аспектом. Найбільшої ваги вона набула у масиві 2014 року.

В цілому, дискурс про травми дуже сильно визначає специфіка тексту й запит, який дає наратор. Одне з вагомих змістовних припущень щодо значної кількості наративів про мову в автобіографічному дискурсі, фактично, не знайшло свого підтвердження. Травма заборони й відродження мови присутня у текстах усіх досліджуваних років, але, наприклад, у порівнянні з заборонаю і відродженням релігії має значно меншу згадуваність. Власне, саме травма релігії найчастотніше представлена у масиві 2014 року й є своєрідною ілюстрацією підтримки й уваги українського соціуму до Томосу (2018 р.), використання його у

межах виборчої президентської кампанії (2019 р.). Варто також зауважити, що травми за переліком Штомпки є більш частотними, фактично, у всіх масивах, в порівнянні з травмами, виділеними пошуковим шляхом.

Для більшого заглиблення у проблематику дискурсу про травми необхідно застосувати процедури методів критичного дискурс-аналізу та семантичного аналізу, що дозволить зрозуміти вектори наративів та специфіку бачення не лише смислових ядер травм, а і їхній національний контекст.

БІБЛІОГРАФІЯ

Айерман Р. (2016). Культурная травма и коллективная память. Новое литературное обозрение 5, с. 42–54.

Аникин Д., Головашина О. (2017). Травмы культурной памяти: концептуальный анализ и методологические основания исследования. Вестник Томского государственного университета 425, с. 78–84.

Балина М. (2014). Опыт детства как преодоление прошлого в современной автобиографической прозе. Автобиография 3, с. 185–213.

Бекешкіна І. (2018). Ми поволі повземо вгору: Facebook, [онлайн:] https://www.facebook.com/iryna.bekeshkina?_tn_=%2CdCH-R-R&eid=ARAdZIpT2DbQggMagHSZ_u2X9PaVC4Fflj0Mz5vVWoGRro9pG0g3wq_r9JdyFVq2PvIOSDOWzA4WJy5o&hc_ref=ARR_RjYmNldbO2SgEtx5CD-AOw4m1xosy9euA2WjX8FifjHvLchZdKI-NdMOC3qP048&fref=nf, доступ 21.02.2019.

Близнюк Ю. Непийвода М. (2018). Сім років бігав навколо Андруховича, випрошуючи книжку. Країна 50, с. 20–22.

Браточкин А. (2014). Культурная травма и медиа: Academia.edu, [онлайн:] https://www.academia.edu/12559557/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B0_%D0%B8_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0, доступ 21.02.2019.

Ведров О. (2010). Колізії невизнання: до перепрочитання «Інтернаціоналізму чи русифікації?» Івана Дзюби: «Спільне», [онлайн:] <https://commons.com.ua/uk/koliziyi-neviznannya-do-pereprochitann/>, доступ 22.02.2019.

Венс Дж. Д. (2019). Гілбільська елегія. Спогади про родину та культуру в стані кризи. Київ: Ніка-Центр.

Голобродська М. (2016). Чеську мову відроджували понад 100 років: Gazeta.ua, [онлайн:] <https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/cesku-movu-vidrodzhuvali-ponad-100-rokiv/681955>, доступ 23.02.2019.

Грінченко Г. (2008). (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу. Схід/Захід 11, с. 59–76.

Гудкова В. (2016). Населяя историю людьми: биографический метод как инструмент гуманитарной науки. Автобиография 5, с. 17–37.

Історія про Томос: як ставилася найпопулярніша політична драма року (2019): Центр контент-аналізу, [онлайн:] http://ukrcontent.com/reports/istoriya-pro-tomos-yak-stavilasya-najpopulyarnisha-politichna-vistava-roku.html?fbclid=IwAR0wgvMAK54xLMlrj_bEqmdQXM29SrVW5wbrSJpSSerLIMf_FScow2_xRmo, доступ 23.02.2019.

Історія. Люди. Події. Звіт про дослідження про пам'ять сучасних поляків та українців (2018). Варшава: Collegium Civitas, [онлайн:] <http://www.lvivcenter.org/download.php?downloadid=807>, доступ 10.03.2019.

Мороз О., Суверина Е. Trauma Studies: история, репрезентация, свидетель, [онлайн:] https://www.academia.edu/6742855/Trauma_Studies_%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F.%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.%D0%A1%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C, доступ 1.03.2019.

Федець І. (2019). 5 речей, які ми дізналися про українське суспільство у 2018 році. Та 5 речей, яких ми ще не знаємо: VoxUkraine, [онлайн:] <https://voxukraine.org/uk/5-rechej-yaki-mi-diznalisya-pro-ukrayinske-suspilstvo-u-2018-rotsi-ta-5-rechej-yakih-mi-shhe-ne-znayemo/?fbclid=IwAR0XoEnayxBmjwJbZiw2ElnRfj7Ws8YDPl8DpnsdENjs3OFZR7osr6BzrPE>, доступ 5.03.2019.

Підгаєцький В. (2005). Історія як вухо Ван Гога і/або, як людина у минулому і/або минуле у людині. Ейдос 1, с. 61–76.

Розенталь Г. (2003). Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью / Габриель Розенталь. СПб.

Сабурова Т. (2012). Коллективная автобиография: “поколение 1880-х” в воспоминаниях и переписке А.В. Амфитеатрова. Автобиография 1, с. 145–165.

Сокирко О. Крамар О. (2011). Від русифікації до бідності: Релігія в Україні, [онлайн:] <https://www.religion.in.ua/13294-vid-rusifikaciyi-do-bidnosti.html>, доступ 25.02.2019.

Ставлення українців до створення єдиної помісної церкви (2018). Київ: Соціологічна група "Рейтинг", [онлайн:] <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/6541e0064f0288673205fbd06795b94c.html?fbclid=IwAR3RO22oKDaYXuNNtjb-XIPFgLkqtPiuLILRr2jYB0VHMKp003w0LHdhMrs>, доступ 15.03.2019.

Стяжкіна О. (2019). Травма, афазія, інструменталізація, нормалізація в історичній нарративізації радянського: Міжнародний науковий семінар «Радянське "я" і радянське "ми": історіографія, джерела, дослідницькі підходи», [онлайн:] <https://www.docdroid.net/AYwEHLE/soviethistory-finalprogram-final-final.pdf#page=3>, доступ 28.02.2019.

Ушакин С., Трубина Е. (ред.) (2009). Травмы: пункты. Москва: Новое литературное обозрение.

Филлиппс Л. Йоргенсен М. (2008). Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр.

Штомпка П. (2001). Социальное изменение как травма. Социологические исследования 1, с. 6–16.

Юзва Л. Л. (2015). Студентська молодь про соціальні революції в Україні початку ХХІ сторіччя (за результатами аналізу автобіографічних текстів). Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, с. 140–146.

Язык и культура, [онлайн:] <https://en.ppt-online.org/142678>, доступ 26.02.2019.

Beissinger M. (2006). Soviet Empire as «Family Resemblance». Slavic Review, с. 294–303.

Biography and Society (2015): International Sociological Association, [онлайн:] https://www.isa-sociology.org/uploads/files/rc38newsletter_july_2015.pdf, доступ 16.03.2019.

Deotto P. (2013). Автобіографіческая и литературная память при составлении автобіографии по заказу. Автобіографія 2, с. 101–107.

Dlugosz P. (2008). Trauma wielkiej zmiany na Podkarpaciu. Krakow: "Nomos".

Gullotta A. (2012). Trauma and Self in the Soviet Context: Remarks on Gulag Writings. Автобіографія 1, с. 73–87.

Iuzva L. (2015). Religion in the lives of today's youth: identification based on analysis of autobiographical texts. Youth policy: problems and prospects 6, p. 202-214.

Harrison B., Lyon E. (1993). A Note on Ethical Issues in the Use of Autobiography in Sociological Research. Sociology 27, с. 101–109.

Sztompka P. (2001a). Культурная травма в посткоммунистическом обществе. Социологические исследования 2, с. 3–12.

The Russian Revolution: Lumen, [онлайн:] <https://courses.lumenlearning.com/boundless-worldhistory/chapter/the-russian-revolution/>, доступ 20.03.2019.

Who (Really) Believes In God (2019): PEW Research, [онлайн:] <https://www.rferl.org/a/who-really-believes-in-god/29730830.html>, доступ 30.03.2019.

Wynnyckyj M., Ploky S. (2019). Ukraine's Maidan, Russia's War. Ukrainian Voices 1, 444 с.

SOCIAL TRAUMA REPRESENTED THROUGH AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS OF UKRAINIAN STUDENT YOUTH

Lyudmyla Yuzva - Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Methodology and Methods of Sociological Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1448-5478>.

Research interests: document analysis, content analysis, visual document analysis, projective methods, social trauma, youth, migration.

E-mail: luydmilay@ukr.net

Iryna Kolosovska*

Volodymyr Lys*

FEATURES OF CHILDREN'S RIGHTS AND BEST INTERESTS PROTECTION IN INSTITUTIONAL CARE AND UPBRINGING INSTITUTIONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC. REGIONAL ASPECT

The article highlights the main issues of protection of the rights and best interests of children in institutions of institutional care and education and social support of families with children, which arose during the implementation of quarantine measures caused by the consequences of acute respiratory disease COVID-19 caused by SARS-CoV-2 coronavirus in Ukraine and in particular, in the Lviv region. The list of main issues covered in the article is as follows: currently imperfect legal framework for regulating the provision of social services and institutional protection to children, orphans, children deprived of parental care, children with disabilities, children with special educational needs, children and families with children who are in difficult life circumstances; lack of a unified approach to the management of institutional care and upbringing of children in Ukraine during quarantine activities; lack of a coordinated model of public interaction with public authorities and local governments in the organization and implementation of measures to combat the consequences of acute respiratory disease COVID-19 in the field of protection of children's rights; lack of public control over the system of institutional care and upbringing of children.

Key words: COVID-19, social policy, children, social services, Ukraina.

INTRODUCTION

The modern system of institutional care and upbringing of children began to take shape in the USSR, in particular in the USSR after the Second World War, and this was caused by the large number of orphaned children. In the state of its formation, the above system satisfied the basic needs of the then society and fully implemented the educational and social policy of the post-war state. The placement of children who needed state custody in appropriate

---

* **Iryna Kolosovska** – Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

E-mail: kira2007mail@ukr.net

***Volodymyr Lys** – Head of the Service for Children of the Lviv Regional State Administration, Postgraduate Student of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

E-mail: vlis@ukr.net

institutions became the only alternative to their neglect due to the difficult financial situation of the population in the post-war period. The established system of institutions of institutional care and upbringing of children in the USSR became an effective paradigm in the conditions of economic crisis and formation of the state policy of the Soviet regime. In 1991, this institutional system automatically passed as a legacy to ensure the protection of children in the context of the then educational and social environment of independent Ukraine.

As of now, the challenges posed by the spread of acute respiratory illness COVID-19 in Ukraine to public administration in the field of protection of children's rights and social protection have revealed the inability of this management system to organize appropriate protection, both in institutional care and control over children in families in difficult life circumstances.

Problems of development of mechanisms of public administration in the social sphere, in particular, and protection of children are the subject of numerous researches. The works of the following scientists deserve special attention: O. Volska, V. Hryhorovych, K. Dubych, N. Zelinska, D. Karamishev, N. Karpeko, O. Kotsovska, L. Kryvachuk, O. Krestovska, M. Melnyk, M. Muzyka, Z. Nadyuk, M. Panchenko, L. Parashchenko, O. Temchenko, I. Furtak, V. Shevchenko, V. Shevtsov, J. Bordian, M. Obikhod and others. However, today in the scientific literature there are no studies of modern problems of public administration in the field of social protection and institutional care and education of children in Ukraine during the spread of acute respiratory disease COVID-19 in Ukraine.

The purpose of the article is to implement conceptual approaches to the development of effective mechanisms in the field of public administration of children's rights during anti-epidemic measures.

Regulatory and institutional aspects of public administration in the field of protection of children's rights during the COVID-19 pandemic

At the present stage, Ukraine is in a difficult crisis. There are the military aggression of the Russian Federation in the East of our state, the growth of social tensions in society, the sharp deterioration of the country's economic situation and the decline in living standards.

The unrest caused by the COVID-19 pandemic and related measures have a particular impact not only on children and families with children, but also on society as a whole. The existing institutional facilities and the family environment, which is in difficult life circumstances, are fully affected by the measures taken in the country to prevent the spread and control of COVID-19.

Families with children are vulnerable to restrictions on the movement and use of public transport (mobility), which leads to a decrease in family income

and job losses, school closures, loss of access to social services, and social isolation. It is clear that under conditions of increased stress, the probability of domestic violence increases, as well as the number of family conflicts and social riots. In the future, the number of children at risk of removal from the family and children in institutional care can be expected to increase, both during the crisis itself, when quarantine measures can lead to the separation of children from their families, and as a result of long-term the impact of the socio-economic crisis provoked by COVID-19. First of all, such a negative impact will be felt by families who are in difficult life circumstances in their ability to take care of children with dignity.

At the beginning of the introduction of quarantine measures in March 2020, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.03.2020 № 215 “On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2” (with changes and additions) provided a list of basic measures and quarantine restrictions that did not affect the protection of the rights and best interests of children and families with children in difficult life circumstances [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2020]. Thus, the issue of social assistance to families to which more than 42,000 children from institutional care facilities were returned due quarantine throughout Ukraine was not clearly regulated by the state [UNICEF-Ukraine Office, 2020]. However, it should be noted that the spheres of social protection, education, medical care and protection of the rights and best interests of children did not have a clearly defined algorithm of actions in case of comprehensive quarantine.

In Lviv region, the above-mentioned issue due to the receipt of disappointing operational information from the districts and cities of the region was discussed by the management of the children’s service of the region state administration, the department of social protection of the population of the region state administration and the Lviv region center of social services for families, children and youth, following the informal meeting, proposals were developed and sent to the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Commissioner of the President of Ukraine for Children’s Rights.

In turn, the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Office of the Presidential Commissioner for Children’s Rights in connection with the introduction of quarantine measures in Ukraine developed and sent to regional and Kyiv city state administrations a recommended algorithm for protecting children's rights and social support of families with children in quarantine (letters of the Commissioner of the President of Ukraine for the Rights of the Child dated 20.03.2020 № 15/3-07/557, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights dated 24.03.2020 №

1683.2/20/32.1, the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 26.03.2020 № 4245/0/2-20/37 on ensuring the rights of children in quarantine measures) (According to archival sources of the Service for Children, 2020).

The above documents were promptly considered at a meeting of the Coordinating Council for the Protection of Children's Rights and Implementation of the Reform of Institutional Care and Upbringing of Children in Lviv Region (Minutes № 1 of March 27, 2020) as a result of which the Order of the head of works on liquidation of consequences of an emergency situation "About maintenance of the rights of children in the conditions of carrying out quarantine actions in the Lviv region" (from 02.04.2020 № 5) is prepared, certain points of which operate till now certain points of which are still valid (According to archival sources of the Service for Children, 2020).

The main tasks prescribed in the Order of the supervisor include:

– involvement and participation in the work of staffs of district and city levels to combat coronavirus disease (COVID -19) representatives of children's services, structural units for social protection of district state administrations and executive committees of city councils of regional importance to monitor the provision of social services for families with children and protection of the rights and best interests of children and organization of prompt identification of children in difficult life circumstances, children left without parental care, in particular by visiting officials of local governments, district state administrations (including representatives of services for children, centers of social services for families, children and youth, other structural units), social work specialists, and in case of reports of facts or risks of threat to life and health of children, domestic violence - together with representatives bodies of the National Police, medical workers;

– uninterrupted operational work of guardianship and custody bodies in deciding on the future fate of children (removal of a child from parents or other legal representatives due to threat to his life or health, ill-treatment; temporary placement; granting the status of an orphan or a child deprived of parental care; ensuring placement in a family, etc.) and incapacitated adults;

– uninterrupted work of services for children of district state administrations, executive committees of city councils of cities of regional significance, united territorial communities, centers of social services for families, children and youth of districts, cities of regional significance, united territorial communities, in particular provision of their worker, as well as specialists in social work of districts, cities of regional significance, united territorial communities of transport, personal protective equipment and disinfectants, who will visit families with children during quarantine;

- prompt response to the organization of assistance to families with children, as well as adults incapacitated persons in the detection of a person / several persons from such families of coronavirus disease (COVID-19);
- introduction of weekly monitoring for the time of quarantine (including remote, with the involvement of the management and staff of institutions of institutional care and upbringing of children) ensuring the rights of children returned to families from institutions of institutional care and education of regional, district, regional cities education system, starting from 06.04.2020;
- analysis of whether the inmates of institutions of institutional care and upbringing of children have legal representatives, the possibility of contacting them in the event of a need for medical intervention;
- providing consideration, if necessary, at meetings of region, district, cities of region significance headquarters of coronavirus disease (COVID-19) on changes in the functioning of social protection institutions, where the elderly, persons with disabilities, children with disabilities, children in difficult life circumstances, living permanently or staying around the clock, nursing homes for the elderly, people with disabilities, inpatient care units of territorial centers of social services (social services provision), institutions of institutional care and education of children in education, health care, shelter for children of the service for children of the regional state administration, center of social support of children and families, social dormitory in Lviv region, center of social and psychological assistance in Lviv region, social center of mother and child in Lviv region;
- conducting informational and explanatory work among the population, especially among families with children in difficult life circumstances, about what COVID-19 is, what its symptoms are, how the virus spreads, about the rules of personal protection that must be followed in order to protection against coronavirus infection;
- disseminating information to families with children on what to do if parents or children show signs of the disease, in particular by providing contact details (telephone numbers) of family doctors;
- non-admission during the quarantine staying of groups of children on the street, on children's and sports grounds, in other public places, as well as leaving children without adult supervision;
- exercising proper control over the conditions of maintenance and upbringing of children in families in difficult life circumstances, foster families, family-type orphanages, foster families, families of guardians, trustees, using various means of communication, including visits, and, if necessary, assistance to such families in meeting the basic needs of children;
- organization of providing families with children, if necessary, food, personal hygiene products, etc.;

- strengthening control over the sanitary and epidemiological situation in institutions with round-the-clock stay of children, priority provision of such institutions with detergents, including disinfectants, as well as personal hygiene products;
- timely provision of institutions with the necessary amount of food, medicine, uninterrupted supply of drinking water;
- conducting daily temperature screening and monitoring of the health of children and staff of institutions;
- strengthening control over the conditions of children’s stay in such institutions, observance of their rights and legitimate interests (According to archival sources of the Service for Children, 2020).

INTERACTION OF PUBLIC AUTHORITIES, LOCAL GOVERNMENTS AND THE PUBLIC IN THE ORGANIZATION AND CONDUCTION OF ANTI-EPIDEMIC MEASURES

Thus, the proposals of the Ministry of Social Policy of Ukraine (letter dated 06.04.2020 № 4748/0/2-20/57) to strengthen control over children in difficult life circumstances were implemented by the Lviv Regional State Administration through the work of “mobile groups” formed on the territories of districts and cities of the region with the involvement of representatives of services for children, education, health of district state administrations, executive committees of cities of regional importance, centers of social services for families, children and youth, social workers, centers social assistance of districts, cities of regional significance and united territorial communities of the region (letters of the Lviv Regional State Administration dated 24.04.2020 № 5/33-396/0/2-20 and dated 28.04.2020 № 5/33-403/0/2-20 to the heads of district state administrations, executive committees of cities of regional significance, united territorial communities) [According to archival sources of the Service for Children 2020, Ensuring the protection of children in quarantine was discussed during quarantine 2020, The well-being of children returned from boarding schools to their families through Covid-19 will be checked by the relevant services 2020]. This fairly effective mechanism for monitoring the state of social assistance has made it possible to ensure the organization of social care by local governments and local executive authorities for children who have returned from institutions of institutional care and upbringing of children in families in difficult life circumstances.

According to the results of the constantly ongoing monitoring carried out by “mobile groups” of regional state administrations and executive committees of cities of regional significance, as of 01.09.2020, 4058 children

were visited, while they were in families, of which 280 children were identified with signs of difficult life circumstances and measures were taken to further register children in such circumstances and provide them with a certain set of social services. During the monitoring, informational and explanatory work was carried out on measures to prevent the disease at COVID-19 and provided constant communication between the services for children of district administrations, executive committees of cities of regional importance and families in difficult life circumstances, foster families, family-type orphanages, families of guardians, trustees and heads of institutional care institutions [In the Lviv region, the living conditions of children returned to the family due to coronavirus were monitored, 2020].

The heads of district state administrations and executive committees of cities of regional significance, together with representatives of public organizations, formed and provided assistance to 280 families (children) who needed it.

In addition, in order to organize measures to protect children from abuse and ensure their safety during quarantine activities, the regional state administration (letter from 03.06.2020 № 1-179/0/20) initiated online consideration of the above issue on Coordination councils for the protection of children's rights and the implementation of DI-reform of districts, cities of regional importance, united territorial communities [According to archival sources of the Service for Children 2020].

As of 07.07.2020, the district state administrations, executive committees of cities of regional significance and united territorial communities (41 UTC) of the region continued to work on organizing and conducting measures to protect children from abuse and ensure their safety during quarantine activities. During June-early July 2020, the above issue was considered at the meetings of the Coordination Councils for the Protection of Children's Rights and the implementation of DI-reform of districts, cities of regional significance and UTC, based on the results were organized joint action plans (algorithms) in United Territorial Communities, districts, cities of regional significance in the field of child safety ensuring during quarantine activities, where special attention is paid to families returned by children from institutional care institutions in order to assess the ability of such families to ensure the needs of children, especially safety [Protection of the rights of children and families in the priority of regional authorities 2020, Y. Holod 2020].

It should be noted that the economic and anti-social impact of the pandemic on families in difficult circumstances is undeniable. The risks to children in boarding schools may be a consequence of the rapid closure of such institutions and the return of children to biological families and

communities without proper training continues to this day. Also, the risks include the fact that institutional institutions are a group environment, and therefore are more vulnerable to cluster infections, and children in them are at greater risk of infection, as well as ill-treatment and neglect of their own rights. There is a particularly high risk for children with disabilities, who are most likely to be in institutional settings and in some cases (due to specific conditions or, for example, impaired immunity) may have a higher risk of COVID-19 infection and experience the more serious effects of the virus. Some children who are in boarding schools and dissatisfied with their place of residence may find it unbearable to be forcibly closed in the institution and, conversely, children who have returned to their families from institutions may be in a certain psychological stress due to unsettled (openly difficult) social ties with the family, that is, they may face social isolation and not have access to financial and practical support, etc.

It should also be understood that, given the scale of this emergency, there will be an increased need for institutional care, including emergency care, and providers of such services must have action plans in place to meet this demand. Therefore, in order to optimize the process of child protection in the system of institutional care in our opinion it is necessary:

- develop emergency response plans to be developed by guardianship authorities, children's services together with service providers and community leaders. Such planning should take into account the course and probable duration of the emergency (up to 6 months). In contexts where child protection authorities are no longer operating / no longer operating, social protection professionals should work with community leaders and service providers, as well as health and education professionals, to develop such plans.

Plans must contain at least:

- clear policies that give priority to alternative care (family forms of arrangements and forms close to family ones) and prevent the separation of families, the principles of which should be disseminated in medical institutions, police stations, courts, local executive and local authorities, public structures / child protection units;

- such forms of alternative care should be classified as "basic services" within the framework of preferably government emergency control systems;

- the revised institutionalization prevention procedures should include an online and telephone assessment of redirection, an assessment of the need for and possibility of providing assistance and permission to place a child with mandatory monitoring by children's services;

- restrictions or prohibitions must be clearly established on the unplanned placement of children in institutional facilities during emergencies;

- heads of institutional institutions should immediately notify local authorities and local self-government bodies if a child is brought to their institution directly and not through official mechanisms of the child protection system;

- local authorities should develop standard operating procedures to address the temporary care needs of children separated from their families or those who are unaccompanied, including clear instructions on what to do if such a child is infected or has symptoms of the virus and needs isolation;

- special attention should be paid to methods of preventing inappropriate referral of children to institutional facilities in the process of responding to the COVID-19 pandemic, including children with disabilities;

- child protection authorities should coordinate the introduction of a moratorium on the establishment of new institutional institutions;

- each institutional institution should be classified as a single unit of residence in order to properly approve government regulations/directives on self-isolation, and clear guidelines on social distancing, isolation and quarantine requirements within institutional institutions should be disseminated to all providers of these services;

- institutions should not close suddenly, without developing effective care and support plans for each child;

- executive authorities at all levels, in partnership with relevant child protection actors, should ensure/guarantee the continuity of the supply of essential goods (food, hygiene and primary/basic medicine) and the provision of critical services (including services for children with disabilities) providers of alternative care services for recipients of such services in the case of restrictions on the purchase and movement or if the goods become scarce and difficult to purchase normally.

CONCLUSIONS

In connection with the above, in our opinion, a number of clear measures of social moderation should be developed regarding:

- encouraging and assisting families in planning the need to care for children if one parent or guardian falls ill or having to care for a sick family member, and encouraging family members and relatives to provide remote support using available technology;

- removing obstacles to benefits, in particular solving problems related to remittances, and facilitating access to funds outside the usual place of residence;

- informing family members, teachers, health workers and other community workers about how to identify and work with children who need

protection or are at increased risk of divorce from the family due to death or illness in the family, in including children with disabilities;

- for children who were at risk of divorce from their families before the pandemic, social workers should provide ongoing support and constant contact by telephone or other means of distance communication;

- establishing cooperation with community leaders, as well as religious leaders, to combat the stigma and rumors of COVID-19 against people who are ill, have been infected, or have survived the disease, and to support them in disseminating basic facts about symptoms, transmission, and treatment (via radio, megaphone/social media, etc.);

- identify and include migrants, refugees, stateless persons and internally displaced persons (children) and families, as well as undocumented children in the main priority groups who need access to medical services for prevention, treatment and testing, social protection programs, measures to disseminate child-friendly information and redirection mechanisms, as well as to provide online support;

- in an environment where social services are paralyzed or operating to the limit, and in an environment of necessary social isolation, it is important to give priority to supporting providers of alternative care services on a family basis (guardians, foster families, foster families and family orphanages type) and significantly limit the use of boarding schools during this emergency phase of quarantine;

- employees of the alternative care system, guardianship authorities, children's services, social support centers for families of children and youth also suffer negative consequences, and to reduce such consequences it is urgent to develop new strategies for their work.

Thus, the above mechanisms and measures will make it possible in the future to pass the period of quarantine restrictions as painlessly as possible and ensure the protection of the rights and legitimate interests of children and families with children in difficult life circumstances.

REFERENCES

According to archival sources of the Service for Children of the Lviv Regional State Administration (2020).

Information message of the Lviv Regional State Administration "Ensuring the protection of children in quarantine was discussed during quarantine" (2020). URL: https://loda.gov.ua/news?news_departments=5&id=51181.

Information message of the Lviv Regional State Administration "In the Lviv region, the living conditions of children returned to the family due to coronavirus were monitored" (2020). URL: https://loda.gov.ua/news?news_departments=5&id=51480.

Information message of the Lviv Regional State Administration “Protection of the rights of children and families in the priority of regional authorities” (2020). URL: https://loda.gov.ua/news?news_departments=5&id=51730.

Information message of the Lviv Regional State Administration “The well-being of children returned from boarding schools to their families through Covid-19 will be checked by the relevant services” (2020). URL: https://loda.gov.ua/news?news_departments=5&id=51065.

Holod, Y. (2020), Information message of the Lviv Regional State Administration „Lviv region - among the leaders in the implementation of CI reform - Deputy Head of the Regional State Administration”. URL: <https://loda.gov.ua/news?newsdepartments=5&id=52576>.

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 16.03.2020 № 215 “On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2” on the territory of Ukraine CMU (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2020-%D0%BF#Text>.

UNICEF-Ukraine Office statement on the protection of children’s rights during the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by SARS-CoV-2 coronavirus in Ukraine (2020). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/4956/file>.